อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา

กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร

ฉะบับชำระครั้งที่ ๒

ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย พิมพ์ถวายสนองพระคุณ

[illegible]ดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ในพระบรมราชปดิวรัดา

ในงานพระเมรุท้องสนามหลวง

ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๗๒

915.93
ส
ส.2

พิมพ์ที่โรงพิมพ์อักษรศรีสมิต

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 โทร. 3921575, 3915058

ห้อง ขจร สุขพานิช

หนังสืออ้างอิง
ใช้เฉพาะในห้องสมุดเท่านั้น

©
915.93
ส421อ
ส.2

อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา

กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร

ฉะบับชำระครั้งที่ ๒

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 โทร. 3921575, 3915058

ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย พิมพ์ถวายสนองพระคุณ

พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ในพระบรมราชปดิวรัดา

ในงานพระเมรุท้องสนามหลวง

ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๕๑๒

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์อักษรศรีสมิต

1 ส.ค. 2526
หอสมุดกลาง
84757
3193080

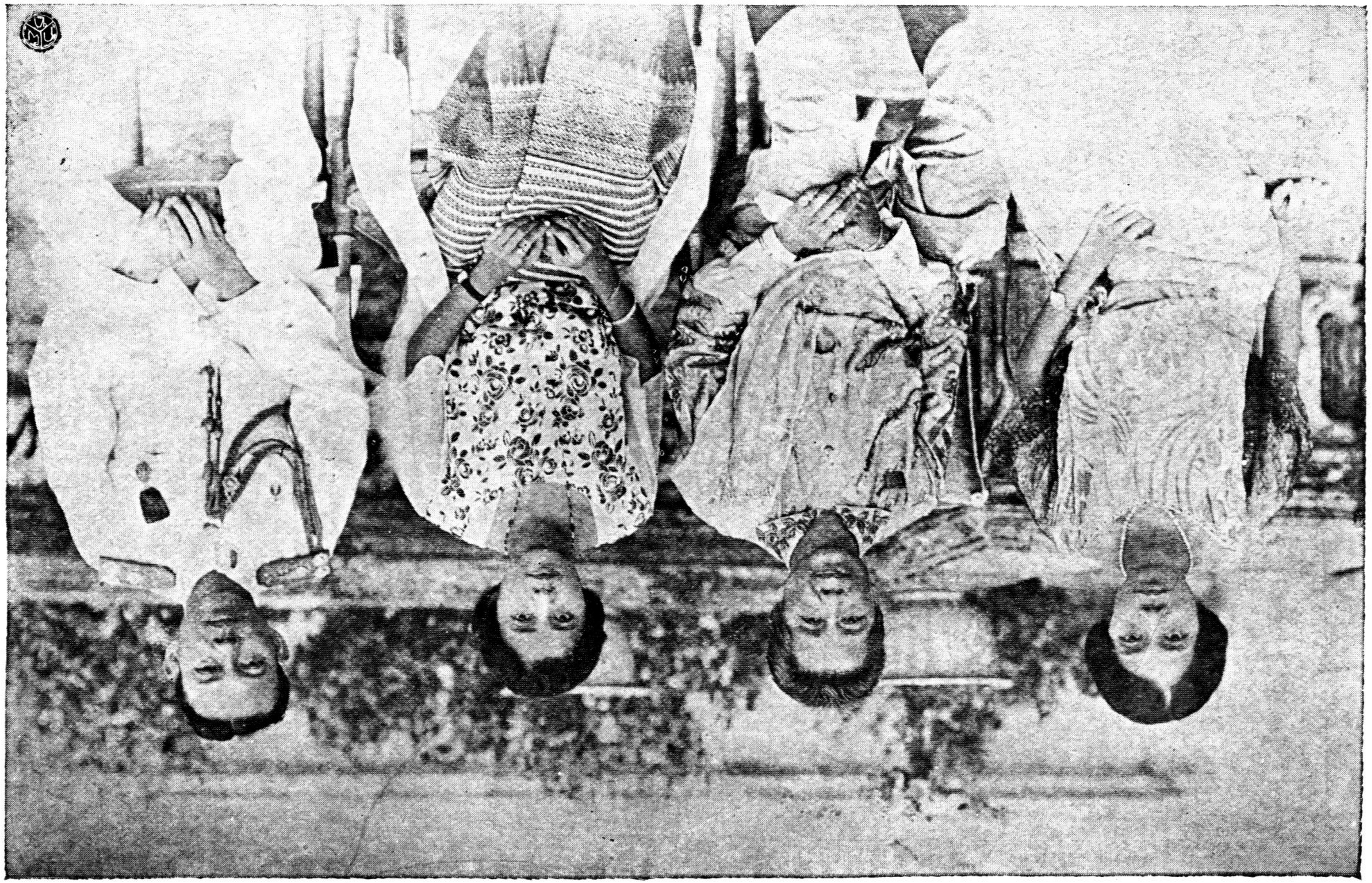

ภาพถ่ายโดย นายวิรัช ลิมปิชาติ ในงานวันเด็กแห่งชาติ
ณ บริเวณสวนลุมพินี
๔ ม.ค. ๒๕๒๖ พ.ศ. ๒๕๒๖ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

คำนำ

ด้วยมหาอำมาตย์โท เจ้าพระยามุขมนตรี รับฉันทะจากข้าราชการ
สังกัด กระทรวงมหาดไทย และผู้ระลึกถึงพระอุปการคุณในสมเด็จ
พระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ กับพระวิมาดาเธอ
กรมพระสุทธาสินีนาฏ ชายมหาราชปดิวรัดา มาแจ้งยังราชบัณฑิตย
สภาว่า มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือ อันเป็นสาระประโยชน์ขึ้น
สักเรื่องหนึ่ง เพื่อนำขึ้นถวายเจ้าภาพเพิ่มในของแจกเป็นที่ระลึก ในงาน
พระราชทานเพลิงพระศพ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ชาย
มหาราชปดิวรัดา ณพระเมรุท้องสนามหลวง ในวันที่ ๒๐ มีนาคม
พุทธศักราช ๒๔๗๒ นี้

ข้าพเจ้าได้ทราบก็ยินดีอนุโมทนา แต่หนังสือที่จะพิมพ์ขึ้นในครั้งนี้
ฝ่ายทางธรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์มหานิยาตชาดกพระราชทาน และยังสมเด็จ
พระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ กับสมเด็จพระเจ้า
พี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี ซึ่งเป็นเจ้าภาพ ก็ได้
โปรดให้พิมพ์พระธรรมเทศนาซึ่งพระเถระได้ถวายในงานบำเพ็ญพระกุศล
นับตั้งแต่สัปดาหต้นเป็นลำดับมา กับประชุมจารึกวัดพระเชตพน อันเป็น
ทางวรรณคดีนั้นแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้เลือกให้พิมพ์หนังสือเรื่องอธิบาย
แผนที่พระนครศรีอยุธยา อันเป็นฝ่ายแผนกโบราณคดี

เรื่องอธิบาย แผนที่ พระนครศรีอยุธยา ที่พิมพ์ใน สมุดเล่ม นี้
ต้นฉะบับได้มาในหนังสือมรดกของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศ

วรฤทธิ์ ซึ่งพระองค์เจ้าและหม่อมเจ้าในกรม พร้อมพระหฤทัยกันถวาย แด่หอพระสมุดสำหรับพระนคร พิจารณาดูเห็นเป็นตัวฉบับเดิมแท้ มิได้มีผู้ใดแก้ไขเพิ่มเติมให้วิปลาศ มีเรื่องในหนังสือเป็น ๒ ตอน ตอนต้นเป็นเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา อ้างไว้ข้างท้ายว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพลงยาวนี้มีหลักฐานควรเชื่อว่าแต่งเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ด้วยในคำให้การของชาวกรุงเก่า ที่พะม่าจับขึ้นไปถามคำให้การเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาได้กล่าวอ้างถึง แต่ข้อที่ว่าเป็นพระราชนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ไม่มีหลักฐานอย่างอื่นนอกจากที่มีเขียนอ้างไว้กับเพลงยาว ประหลาดอยู่ที่เพลงยาวบทนี้ยังมีผู้ท่องจำกันมาได้ แพร่หลายจนในกรุงรัตนโกสินทร์นี้แต่เรียกกันว่าเพลงยาวพุทธทำนาย

อีกเรื่องหนึ่งต่อเพลงยาวไปเป็นเรื่องพรรณนาถึงภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา พิเคราะห์ดูสำนวนเห็นว่าผู้แต่งเกิดทันสมัยเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่มาแต่งหนังสือในกรุงรัตนโกสินทร์

ก็เรื่องภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ได้เอาเป็นธุระสืบสวนตรวจตราโดยน้ำใจรักมากว่า ๒๐ ปี ตั้งแต่ยังเป็นหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ ขึ้นไปรับราชการอยู่ในมณฑลอยุธยา ตลอดมาจนได้เป็นตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล และเป็นอุปนายกแผนกโบราณคดีในราชบัณฑิตยสภาอยู่จนทุกวันนี้ เมื่อข้าพเจ้าพบหนังสือเรื่องนี้ จึงได้คัดสำเนาส่งไปให้พระยาโบราณราชธานินทร์

สอบสวนดู พระยาโบราณราชธานินทร์มิแก่ใจแต่งคำวินิจฉัยขึ้นอีก
ส่วนหนึ่ง ประกอบกับต้นฉะบับที่ได้มา

หนังสือเรื่องนี้ พระยาโบราณราชธานินทร์ ได้พิมพ์ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายในการพระราชพิธีสังเวยอดีตมหาราช ที่พระราชวังกรุงศรีอยุธยา ครั้งหนึ่งแล้ว แต่โดยมากผู้ที่รับแจกเป็นข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนิร กับข้าราชการหัวเมือง ยังหาสู้แพร่หลายไม่ และทั้งต่อมา พระยาโบราณราชธานินทร์ ก็ได้แต่งคำวินิจฉัยเพิ่มเติม และรวบรวมรูปโบราณสถานในพระนครศรีอยุธยาซึ่งได้ถ่ายไว้มาเข้าบรรจุเพื่อประกอบท้องเรื่อง ดังปรากฏอยู่ในสมุดเล่มนี้

ราชบัณฑิตยสภา ขออนโมทนาในกุศลเจตนาของผู้ที่สวามิภักดิ์ระลึกถึงพระอุปการคุณในพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ซึ่งได้พร้อมใจกันพิมพ์หนังสือซึ่งเป็นสาระประโยชน์อุทิศกุศลถวายในอวสานกาลด้วยความกตัญญูกตเวที ขออำนาจแห่งกุศลนี้ จงเพิ่มวิบากสุขแด่พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏปิยมหาราชปดิวรัดาพระองค์นั้น ตามสมควรแต่ฐานทุกประการ เทอญ

ดำรงราชานุภาพ.

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๑๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๒

สารบาญ

เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา หน้า ๑

ภูมิแผนที่พระนครศรีอยุธยา ,, ๕

ว่าด้วยแผนที่ด้านทิศบูรพา ,, ๗

ว่าด้วยด้านแปทิศทักษิณ ,, ๗

ว่าด้วยด้านทิศปัศจิม ,, ๑๒

ว่าด้วยด้านแปทิศอุดร ,, ๑๒

ว่าด้วยพระราชวังหลวง ,, ๑๕

ทิศบูรพาวังหลวง ,, ๑๗

ทิศทักษิณวังหลวง ,, ๑๗

ทิศปัศจิมวังหลวง ,, ๒๔

ทิศอุดรวังหลวง ,, ๒๔

ที่สำนักงานรัฐบาลและประตู ,, ๒๗

ว่าด้วยพระมหาปราสาทและบริเวณตำหนัก ,, ๒๙

ว่าด้วยวังจันทรเกษม ,, ๔๔

ว่าด้วยด่าน ,, ๕๓

ว่าด้วยคมนาคมทางเรือ ,, ๕๖

ว่าด้วยตลาด ,, ๕๖

ว่าด้วยถนนและทำนบ ,, ๖๐

ว่าด้วยสะพานและคลอง ,, ๖๖

ว่าด้วยย่านและตำบล ,, ๗๗

สารบาญรูป

๑. พระรูปพระวิมาดาเธอ ฯ ทรงฉายกับสมเด็จพระโอรสธิดา ต้นสมุด

๒. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปรัตยุบัน เสด็จประพาส พระราชวังกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๔๔๕ หน้า ๑

๓. วัดพุทไธศวรรย์ พระนครศรีอยุธยา ,, ๕

๔. ชายยิงพระรามข้างตะวันตก ข้างซ้ายพระปรางค์ วัดพระราม พระนครศรีอยุธยา ,, ๙

๕. ป้อมเพชรพระนครศรีอยุธยา ,, ๑๑

๖. ป้อมประตูเข้าเปลือก พระนครศรีอยุธยา ,, ๑๓

๗. ประตูช่องกุฎิ และกำแพงพระนครศรีอยุธยา ตอนระวางหอราชคฤหกับหัวสารพา อยู่ข้างวัดจีน ,, ๑๗

๘. พระราชวังกรุงศรีอยุธยาทำตามรากเดิมด้วยเครื่องไม้ เมื่อพระราชพิธีฉัตรมงคล พ.ศ. ๒๔๕๐ ,, ๑๙

๙. กำแพงพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ,, ๒๑

๑๐. ป้อมมุมวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ พระนครศรีอยุธยา ,, ๒๓

๑๑. วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ,, ๒๕

๑๒. ประตูพระราชวังกรุงศรีอยุธยาชั้นใน ,, ๒๗

๑๓. พรหมพักตร์ต้นปรางค์ ยอดประตูพระราชวังกรุงศรีอยุธยาชั้นใน ด้านหน้าพระวิหารสมเด็จ ,, ๒๙

๑๔. ซุ้มประตูพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ที่กำแพงคั่นสนาม ระวาง
พระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท กับพระที่นั่งสริยามรินทร หน้า ๓๓
๑๕. ปราสาทในรัชชกาลที่ ๔ ก่อขึ้นบนฐานพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์
ปราสาท ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ,, ๓๙
๑๖. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับรัตนสิงหาสน์
พระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท ในงานพระราชพิธีรัชชมงคล
พ.ศ. ๒๔๕๐ ,, ๔๓
๑๗. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิร
ในการพระราชพิธีสังเวยอดิตมหาราช ณพลับพลาตริมุข
ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ,, ๔๕
๑๘. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิร
กลับจากพระราชวังกรุงศรีอยุธยา โดยทางประตูฉนวนซึ่ง
ประดับด้วยดอกไม้สด วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ,, ๔๗
๑๙. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิร
เข้าสู่พระราชวังกรุงศรีอยุธยา ในการพระราชพิธีสังเวย
อดิตมหาราช เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙ ,, ๔๙
๒๐. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสังเวยอดิต
มหาราช ณพลับพลาตริมุขพระราชวังกรุงศรีอยุธยา เมื่อ
วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙ ,, ๕๑

๒๑. วัดไชยวัฒนาราม พระนครศรีอยุธยา หน้า ๕๕

๒๒. ภูเขาทอง พระนครศรีอยุธยา ,, ๕๙

๒๓. วัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา ถ่ายจากชายขึ้งพระราชวังตะวันออก ,, ๖๑

๒๔. วัดเจ้าพระยาไทย พระนครศรีอยุธยา ,, ๖๕

๒๕. เชิงสะพานป่าถ่าน ในพระนครศรีอยุธยา ,, ๖๗

๒๖. พระเจดีย์วัดสวนหลวงสบสวรรค์ ในรัชชกาลที่ ๖ โปรดให้เรียกว่า พระเจดีย์ศรีสุริโยทัย อยู่ในบริเวณโรงทหารพระนครศรีอยุธยา ,, ๗๑

๒๗. วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา ,, ๗๓

๒๘. แผนที่พระนครศรีอยุธยา ๒ ฉะบับ อยู่ท้ายเล่ม

แก้คำผิด

		ผิด	แก้เป็น
หน้า ๑๓	บรรทัด ๑๒	คลองแคลง	คลองแกลบ
,,	,, ๑๒	สายมหาไชย	ฉางมหาไชย
,, ๒๒	,, ๑๕	พระวิหารยพิตร	พระมงคลบพิตร
,, ๓๗	,, ๖	จิงแปลง	จิงแปลงเป็น
,, ๔๕	,, ๑๙	โปรดเกล้า	โปรดเกล้า ฯ
,, ๔๗	,, ๑๘	หัวปลายเสา	บัวปลายเสา

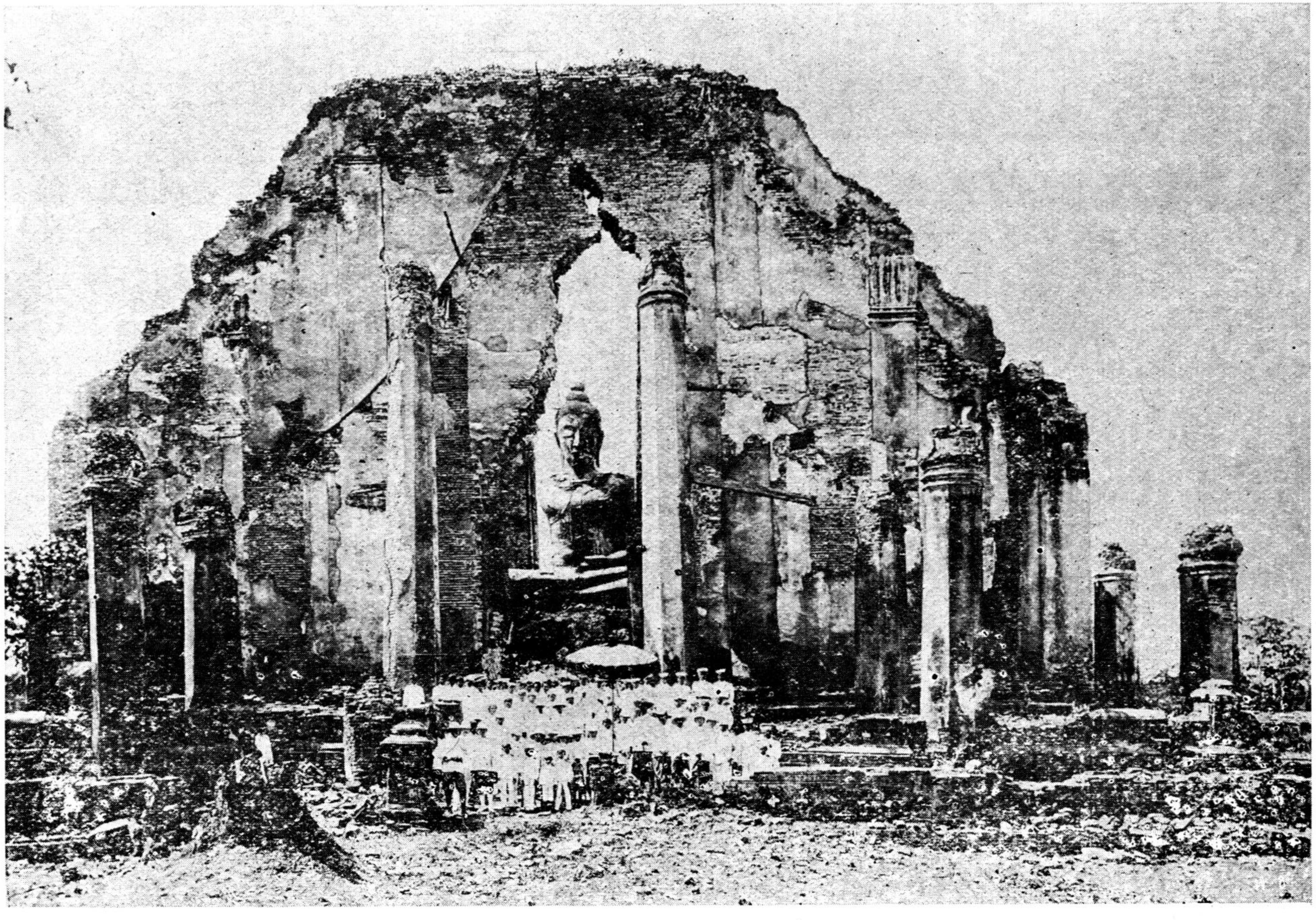

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชชกาลปรัตยุบัน
เสด็จประพาศพระราชวังกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๔๔๕

เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา

๏ (๑) จะกล่าวถึงกรงศรีอยทยา
เป็นกรุงรัตนราชพระสาศนา มหาดิเรกอันเลิศล้น
เป็นที่ปรากฏิรจนา สรรเสริญอยุทยาทุกแห่งหน
ทุกบุรีสีมามณฑล จบสกลลูกค้าวานิจ
ทุกประเทศสิบสองภาษา ย่อมมาพึ่งกรุงศรีอยุทยาเป็นอัคะนิด
ประชาราษฎร์ปราศจากไภยพิศม์ ทั้งความพิกลจริตแลความทุกข์
ฝ่ายองค์พระบรมราชา ครองขันทสีมาเป็นศุข
ด้วยพระกฤษฎีกาทานุก จงอยู่เยนเป็นศุขสวัสดิ
เป็นที่อาไศรยแก่มนุษย์ในใต้หล้า เป็นที่อาไศรยแก่เทวาทุกราศรี
ทุกนิกรนรชนมนตรี คะหะบดีชีพราหมณพฤฒา
ประดุจดั่งศาลาอาไศรย ดั่งหนึ่งร่มพระไทรอันษาขา
ประดุจหนึ่งแม่น้ำพระคงคา เป็นที่สิเนหาเมื่อกันดาน
ด้วยพระเดชเดชาอานุภาพ อาจปราบไภยรีทุกทิศาน
ทุกประเทศเขตขันท์บันดาน แต่งเครื่องบัณาการมานอบนบ
กรุงศรีอยุทยานนสมบูรณ เพิ่มภูญด้วยพระเกรียศคะจรจบ
อุดมบรมศุขทั้งแผ่นภพ จนคำรพศักราชได้สองพัน
คราหินั้นฝูงสัตว์ทั้งหลาย จะเกิดความอันตรายเป็นแม่นมั่น

ด้วยพระมหากระษัตรมิได้ทรงทศมิตราชธรรม์ จึงเกิดเข็ญเป็น
มหัศจรรย์สิบหกประการ
คือเดือนดาวดินฟ้าจะอาเพศ อุบัติเหตุเกิดทั่วทุกทิศาน
มหาเมฆจะลุกเป็นเพลิงกาล เกิดนิมิตพิศดานทุกบ้านเมือง
พระคงคาจะแดงเดือดดั่งเลือดนก อกแผ่นดินเป็นบ้าฟ้าจะเหลือง
ผีบ้าก็จะวิ่งเข้าสิงเมือง ผีเมืองนั้นจะออกไปอยู่ไพร
พระเสื้อเมืองจะเอาตัวหนี พระกาลกุลีจะเข้ามาเป็นไส้
พระธรณีจะตีอกไห้ อกพระกาลจะไหม้อยู่เกรียมกรม
ในลักษณทำนายไว้บ่อห่อนผิด เมื่อวินิศพิศดูก็เห็นสม
มิใช่เทศกาลร้อนก็ร้อนระงม มิใช่เทศกาลลมลมก็พัด
มิใช่เทศกาลหนาวก็หนาวพ้น มิใช่เทศกาลฝนฝนก็อุบัติ
ทุกต้นไม้หย่อมหญ้าสารพัด เกิดวิบัตินานาทั่วสากล
เทวดาซึ่งรักษาพระสาศนา จะรักษาแต่คนฝ่ายอกุศล
สัปรุษย์จะแพ้แก่ทระชน มิศตนจะฆ่าซึ่งความรัก
ภรรยาจะฆ่าซึ่งคุณผัว คนชั่วจะมล้างผู้มีศักด์
ลูกสิทธ์จะสู้ครูพัก จะหานหักผู้ใหญ่ให้เป็นน้อย
ผู้มีศีลจะเสียซึ่งอำนาจ นักปราชญ์จะตกต่ำต้อย
กระเบื้องจะเพื่องฟูลอย น้ำเต้าอันลอยนั้นจะถอยจม
ผู้มีตระกูลจะสูญเผ่า เพราะจันทานมันเข้ามาเสพสม

ผู้มีศีลนั้นจะเสียซึ่งอารมณ์ เพราะสมัคสมาคมด้วยมารยา
พระมหากระษัตรจะเสื่อมสิงหนาท ประเทศราชจะเสื่อมซึ่งยศถา
อาสัจจะเลื่องฦๅชา พระธรรมาจะตกฦกลับ
ผู้กล้าจะเสื่อมใจหาน จะสาบสูญวิชาการทั้งปวงสรรพ
ผู้มีสินจะถอยจากทรัพย์ สัปรุษย์จะอับซึ่งน้ำใจ
ทั้งอยุศม์จะถอยเคลื่อนจากเดือนบ์ ประเวณีจะแปรปรวนตามวิไสย
ทั้งพืชแผ่นดินจะผ่อนไป ผลหมากรากไม้จะถอยรศ
ทั้งแพศพรรว่านยาก็อาเพศ เคยเป็นคุณวิเศศก็เสื่อมหมด
จวงจันทน์พรรไม้อันหอมรศ จะถอยถดไปตามประเพณี
ทั้งเข้าก็จะยากหมากจะแพง สารพันจะแห้งแล้งเป็นถ้วนถี่
จะบังเกิดทรพิศม์มิคสัญญี ฝูงผีจะวิ่งเข้าปลอมคน
กรุงประเทศราชธานี จะเกิดการกุลีทุกแห่งหน
จะอ้างว้างอกใจทั้งไพร่พล จะสาละวนทั่วโลกหญิงชาย
จะร้อนอกสมณาประชาราช จะเกิดเข็ญเป็นอุบาทว์นั้นมากหลาย
จะรบราฆ่าฟันกันวุ่นวาย ฝูงคนจะล้มตายลงเป็นเบือ
ทางน้ำก็จะแห้งเป็นทางบก เวียงวังก็จะรกเป็นป่าเสือ
แต่สิงห์สาระสัตว์เนื้อเบือ นั้นจะหลงหลอเหลือในแผ่นดิน
ทั้งผู้คนสารพัดสัตว์ทั้งหลาย จะสาบสูญล้มตายเสียหมดสิ้น
ด้วยพระกาลจะมาผลานแผ่นดิน จะสูญสิ้นการนะรงสงคราม

กรุงศรีอยุทยาจะสูญแล้ว จะลับรัดสมีแก้วเจ้าทั้งสาม
ไปจนคำรบบีเดือนคืนยาม จนสิ้นนามศักราชห้าพัน
กรุงศรีอยุทยาเขษมสุข แสนสนุกนี่ยิ่งล้ำเมืองสวรรค์
จะเป็นเมืองแพศยาอาทัน นับวันจะเสื่อมสูญเอย ฯ

ขยเรื่องพระนารายน์เยินเจ้านพบุรีทำนายกรุงแต่เท่านี้

---

(๑) ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่าเยินคำพยากรณ์ของสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี (พระพุทธเจ้าเสือ) แต่เยินคำร้อยแก้วและเนื้อความสั้นกว่า ทีพะม่าจะแปลจากภาษาไทยไม่ได้ตลอด

วัดพุทไธสวรรย์ พระนครศรีอยุธยา

๕

ว่าด้วยแผนที่กรุงศรีอยุธยา

◎ ๏ (๒) จะกล่าวถึงกรุงศรีอยุทยา ท่านสาบสัน+มาแต่ปางก่อน

ช่าง

(ดุจ) รูป+สำเภา (นาวา) มีคงคาล้อมรอบ+พระนคร+ (เป็น) แป

นั้น ดุจ *เป็น ดู* *ด้าน*

อยู่ทิศอุดร+ด้านแป+ทักขิณ (โดยหมาย) (เป็นปากสำเภาอยู่

คางหนึ่ง *อยู่*

ริมษาคร) หัวสำเภาด้านขื่อ+ (บวร) อยู่ทิศบูรรภา+ด้านขื่อ+

นน *ถายสาเภา* *นน*

(ท้ายเภตรา)อยู่+บัดจิม(สาทร) มีกำแพง+อิดสีล้อมรอบเป็นขอบ

ทิศ *ทำด้วย*

พระนคร (ตั้งริมฝั่งชะโลธรนามพระนครศรีอยุทยา) อันกำแพง

(โดย)+สูงสุดใบเสมานั้นสามวา มีชานเชิงเทิน (ช่องเนินบรรพต)

ตั้งแต่ผืนดิน

(โดย) สูง (นั้น) หกสอก กว้างสิบสอกโดยหนา มีปตูน้อยใหญ่ป้อม

ค่ายรายรอบกรุงศรีอยุทยา โดยยาว+ร้อยเส้น โดยกว้าง+

ได้ *ได้*

ห้าสิบเส้น (ท่าน) พรรณาตามมีพระตำราในหอหลวงท่านกล่าวไว้+

ว่า

๏ ฉะบับเดิมตอนนี้เป็นทำนองร่ายกลาย ๆ เขียนด้วยตัวรง มีรอยแก้ด้วยดินสอขาวให้เป็นร้อยแก้ว เห็นเป็นของควรรักษา จึงหมายไว้ให้ดู คำในวงคือฉะบับตัวรงที่ถูกวงออก คำที่เขียนตัวเอนใต้กากยาทคือรอยดินสอขาวแก้ไว้

(๒) แผ่นดินตรงที่ตั้งกรุงศรีอยุธยาแต่เดิมมาไม่ได้เป็นเกาะ เป็นแหลมยื่นออกไปทางทิศตะวันตก ด้านเหนือ ด้านใต้ ด้านตะวันตกของแหลมนี้ จรดแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม ซึ่งไหลลงทางบางแก้ว ท้ายเมืองอ่างทอง มาทางบ้านโพธิ์สามต้นลงทางหน้าวัดแม่นางปลื้ม ผ่านด้านเหนือพระราชวัง ออกบรรจบแม่น้ำน้อยที่หัวแหลม ลงทางหน้าบ่อมเพชร์ เป็นแหลมมีแม่น้ำล้อมสามด้าน เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๑ (อู่ทอง) สร้างกรุง จึงให้ขุดคู ด้านตะวันออกตั้งแต่ริมแม่น้ำที่หัวรอหน้าบ่อมมหาไชย ลงไปบรรจบแม่น้ำหน้าบ่อมเพชร์ เรียกว่าขื่อหน้า แต่นั้นมาพระนครศรีอยุธยาจึงเป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบ ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาโปรดให้ขุดคูขยายให้กว้างออกไปเป็น ๓๐ วา ลึก ๓ วา เมื่อนานมาสายน้ำเดินทางคูขื่อหน้าแรงจัดชิน จึงกัดเซาะตลิ่งพังกว้างออกไปเป็นแม่น้ำ คือ ตอนตั้งแต่หน้าวังจันทร์ลงไปถึงหน้าบ่อมเพชร์เดียวนี้

กำแพงพระนคร ในหนังสือฉะบับนี้ว่า สูง ๓ วา หนา ๑๐ ศอก ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่า สูง ๓ วา หนา ๙ ศอก สันนิษฐานว่าเมื่อแรกสร้างกรุงคงจะเป็นแต่ขุดดินขึ้นถมเป็นเทิน เช่นอย่างเมือง

ข่ทอง เมืองลพบุรี ภายหลังจึงเกลื่อนเทินดินลงเป็นคัน ก่อกำแพง
อิฐขึ้นไปอีก ชั้นหนึ่ง ตัวเชิงเทินในที่ลุ่มสูงกว่าระดับดินเดิมตั้งแต่วา ๑
ถึง ๖ ศอก เว้นแต่ที่ดินเดิมสูงหรือด้วยการถมเช่นที่พระราชวังหลวง
และวังจันทร์ เชิงกำแพงพระนครด้านข้างในจึงตั้งเสมอพื้นดิน ตัว
กำแพงยังมีเศษเหลือจากรออยู่ที่ข้างวัดท่าทรายแห่งหนึ่ง วัดได้สูงจาก
หลังเชิงเทินดินถึงที่ตั้งใบเสมา ๙ ศอกเศษเกือบคืบ กับขุดได้ใบเสมา
กำแพงพระนครยังเป็นรูปดีอยู่เสมาหนึ่ง สูง ๒ ศอกคืบ กว้าง ๒ ศอก
หนาศอกคืบ ถ้าจะเอาใบเสมานั้นไปตั้งเข้ายนเศษกำแพงข้างวัดท่าทราย
ก็เป็นกำแพงอิฐสูงราว ๓ วาตรงกัน ส่วนหนาวัดได้ ๒ วาเศษ ก่ออิฐ
๒ ข้างไว้ร่องกลาง ถมดินกับอิฐหัก ตอนหลังใบเสมาเว้นเป็นเทิน
สำหรับทหารรักษาหน้าที่กว้าง ๖ ศอก กำแพงพระนคร วัดตามเส้นตรง
ในที่ยาวที่สุดได้ราว ๑๐๐ เส้น แต่ส่วนกว้าง วัดในที่แคบ คือ จากมุม
พระราชวังหลวงไปประตูไชยหย่อนกว่า ๕๐ เส้นเล็กน้อย แต่ถ้าที่กว้าง
ก็เกินกว่า ๕๐ เส้นบ้าง นับว่าเป็นอันถูกต้องได้ เมื่อเลื่อนราชธานี
ลงมาประดิษฐานณบางกอกแล้ว ในรัชชกาลที่ ๑ โปรดให้รื้อป้อม
กำแพงและสถานที่ต่าง ๆ เอาอิฐลงมาสร้างกรุงเทพพระมหานคร จึง
ยังคงเหลืออยู่แต่ป้อมเพชรกับป้อมสองฟากคลองประตูเข้าเปลือกข้างวัด
ท่าทราย และเศษกำแพงที่หน้าวัดญาณเสนแห่งหนึ่ง เศษกำแพง
มีประตูช่องกุฎีที่ข้างวัดจันตรงวัดพนัญเชิงข้ามแห่งหนึ่งเท่านั้น เมื่อ

พ.ศ. ๒๔๓๗ พระยาไชยวิชิต (นาค ณป้อมเพ็ชร์) ผู้รักษากรุงได้ให้เกลี่ยทับสันกำแพงทำเป็นถนน ตั้งแต่ป้อมเพ็ชร์ไปถึงวังจันทร์ตอน ๑ ยาว ๗๐ เส้น ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ พระยาโยราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) เมื่อเป็นพระอนุรักษ์ภูเบศร์และเป็นผู้รักษากรุงได้ทำถนนตอนที่พระยาไชยวิชิตทำไว้ให้ได้ระดับ และทำต่อไปจนรอบกรุง ระยะยาว ๓๑๐ เส้นเศษ ต่อมาได้จัดการให้โรยหินถมถนนตั้งแต่เชิงสะพานหน้าวัดสุวรรณไปจนถึงท่าวาศุกรี และกะโครงการไว้ว่า จะได้ถมหินต่อไปจนสุดถนนในเขตรสุขาภิบาล กับสร้างสะพานไม้ข้ามคลองรอบกรุงที่เป็นสะพานใหญ่ก็มีหลังคามุงสังกะสีเป็นที่คนเดินทางพัก แต่ภายหลังมาคลองบางสายไม่ได้ใช้ เมื่อสะพานชำรุดจึงรื้อเสียและถมดินเชื่อมกับถนน และบางสะพานก็เปลี่ยนเป็นก่ออิฐ และเทคอนกรีต เช่นสะพานมหาไชย สะพานคลองประตูเข้าเปลือก สะพานคลองหน้าวัดสุวรรณ

ᓱᓕᔪᖅᑐᑦ ᐊᑐᕐᓇᖅᑐᖅ ᐊᑐᕐᓇᖅᑐᖅ ᐃᓄᐃᑦ ᐊᑐᕐᓇᖅᑐᖅ ᐃᓄᐃᑦ ᐊᑐᕐᓇᖅᑐᖅ ᐃᓄᐃᑦ ᐊᑐᕐᓇᖅᑐᖅ ᐃᓄᐃᑦ

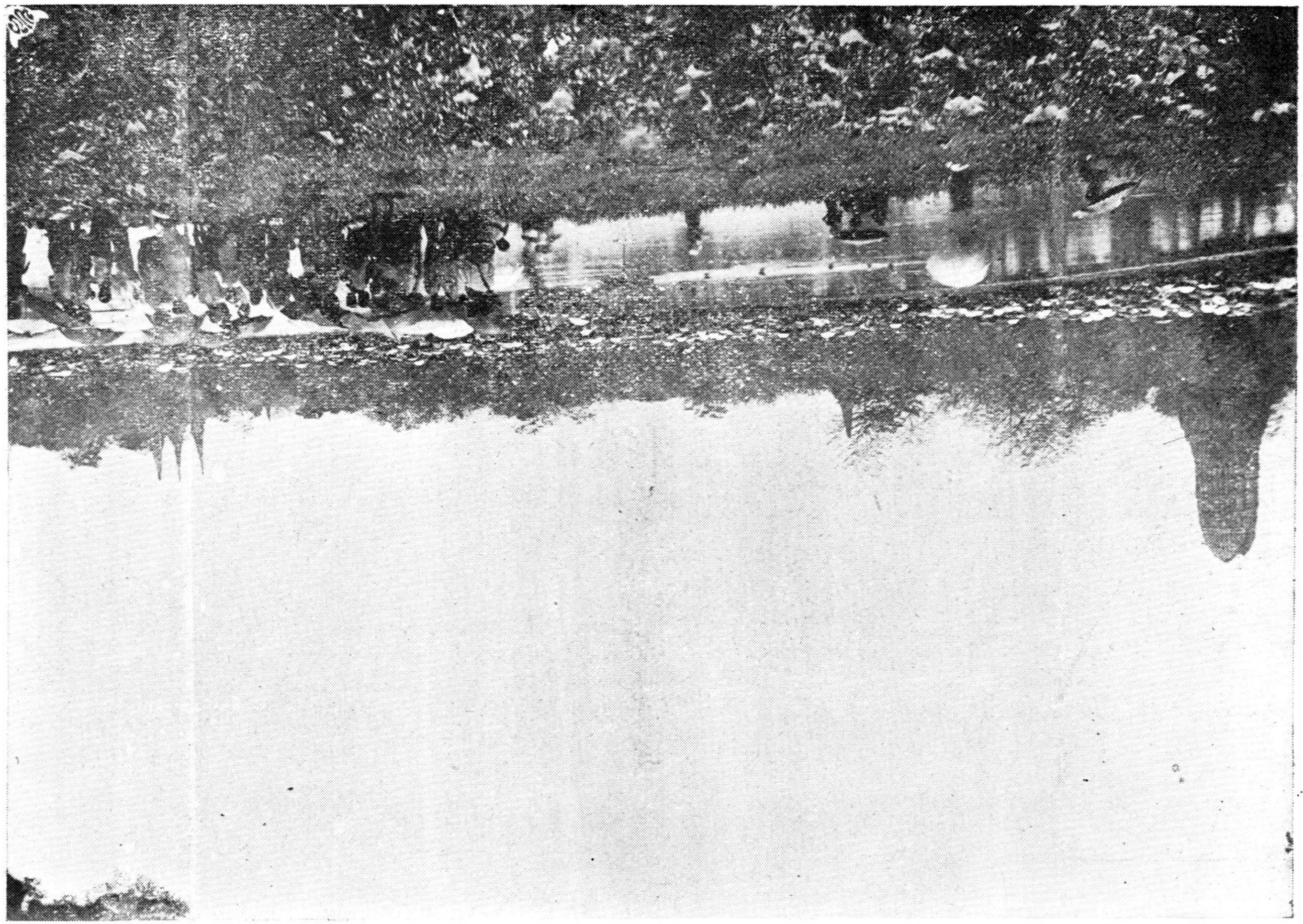

ด้านขื่อทิศบูรรภ์ศรีอยุทยานั้น ตั้งเวียนทักขินแต่บ้อม(๓) มหาไชยมาถึงปตู(๔)ใหญ่ ถ้าช้างวังจันทน์ ๑ แล้วมีปตูช่องกุดสอง ช่อง แล้วมาถึงปตู(๕)ใหญ่ฉนวนน้ำประจำถ้าวังจันทน์ ๑ แล้วมีปตูช่องกุดสามช่องจึ่งมาถึงบ้อม(๖) วัดฝาง ๑ แล้วมีปตูช่องกุด ๑ จึ่งมาถึงปตูใหญ่คลองน้ำ ชื่อปตู(๗) หอรัตนไชย ๑ แล้วมีปตูช่องกุดสามช่อง มาถึงปตูใหญ่ห้ามมิให้เอาศภออก ชื่อปตู(๘) เจ้าจันทน์ ๑ แล้วมีปตูช่องกุดสองช่อง จึงถึงบ้อมบัน(๙) ตรงเกาะแก้ว ๑ แล้วมีปตูช่องกุด ๑ มาถึงมุมกรุงเรียกว่าหัวยารภา สมมุติโลกว่าเป็นที่ถอนสมอหัวสำเภา สุดด้านขื่อทิศบูรรภ์นั้นแล

ด้านแปฝ่ายทักขินทิศแต่หัวยารภามุมกรุงมา มีปตูช่องกุด ๑ แล้วมาถึงบ้อม(๑๐) บัน ๑ แล้วมีปตูช่องกุด ๑ จึงมาถึงบ้อม(๑๑) ใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง สูงกว่ากำแพงกรุงสองศอก มีชานกว้างสามวา มีปตูช่องกุดซ้ายขวา เดิรออกชานรอบบ้อมใหญ่ ชานบ้อมนั้นมีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีบันผ่าแทรกแปดช่องชื่อบ้อมเพชร อยู่ตรงแม่น้ำตลาดบางกะจะบ้อม ๑ แล้วมาถึงปตู(๑๒)ในไก่คลองน้ำ ๑ แล้วมีปตูช่องกุดห้าช่อง มาถึงบ้อม(๑๓) อกไก่ ๑ แล้วมีปตูช่องกุดอิกสองช่อง แล้วมาถึงปตูใหญ่คลองน้ำชื่อปตู(๑๔) จีน ๑ แล้วมีปตูช่องกุดสองช่อง มาถึงปตูใหญ่คลองน้ำชื่อปตู(๑๕) เขาสมี ๑ แล้วมาด่านถ้าชีมีปตูช่องกุดสองช่อง มาถึงบ้อมบัน(๑๖)

ตรงปากคลองคูจาม ๑ แล้วมีปตูช่องกุดอีกช่อง ๑ อยู่ในด่านถ้าชัย แล้วมาถึงปตูใหญ่คลองน้ำชื่อปตู(๑๗)ไชย ๑ แล้วมีปตูช่องกุดสองช่อง จึงมาถึงปตูใหญ่ชื่อปตู(๑๘)ฉะไกรน้อย ๑ แล้วมีปตูช่องกุดสามช่อง มาถึงปตูใหญ่คลองน้ำ ชื่อปตู(๑๙)ฉะไกรใหญ่ ๑ แล้วมีปตูช่องกุดสองช่อง มาถึงบ้อมบัน(๒๐)ตรงปากคลองละคอนไชย ๑ แล้วมีปตูช่องกุดอีกช่อง ๑ สุดด่านแป ทักขินทิศ นั้นแล

๓. บ้อมมหาไชย อยู่ตรงตลาดหัวรอเดียวนี้

๔. ท่าช้างวังหน้า อยู่ใต้บ้อมมหาไชยลงมา

๕. ประตูฉนวนวังหน้า อยู่ใต้สะพานจันทรเกษมเดียวนี้

๖. บ้อมนี้อยู่ตรงข้างวัดขวาง ซึ่งเป็นโรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ในบ้จจุบันนี้

๗. ประตูหอรัตนไชยเป็นประตูน้ำอยู่ใต้สถานีตำรวจภูธร ชาวบ้านเรียกว่าคลองวัดปราสาท

๘. ประตูเจ้าจันทร์ จะเป็นประตูปลายถนนที่ตรงมาจากบ่าถ่านหรือจะเป็นประตูปลายถนนที่มาจากบ่าโทนอย่างไรรู้ไม่ได้ ในเวลานี้

๙. บ้อมนี้อยู่ใต้สะพานหน้าวัดสุวรรณ ตรงวัดเกาะแก้วข้าม ในพงศาวดารเรียกว่า หอราชคฤห์

๑๐. บ้อมนี้อยู่ตรงวัดพนนเชิงข้าม

๑๑. บ้อมเพชรอยู่ตรงแม่น้ำบางกระจะ บ้อมนี้เป็นบ้อมใหญ่ก่อด้วยอิฐสลับศิลาแลง ยื่นออกไปจากแนวกำแพงพระนครเป็นรูปรีกำแพงหนา ๓ วา มีช่องคูหาก่อเป็นรูปโค้ง กว้าง ๔ ศอก สูง ๕ ศอก

บ๊อมเพ็ชร์ พระนครศรีอยุธยา

หลังช่องคูหาเป็นช่องกลวงตามยาวเหลืออยู่ ๕ ช่อง ด้านหน้าคงจะพังไปเสีย ๓ ช่อง สันนิษฐานว่า คงจะตั้งยันใหญ่ตามช่องคูหา แต่เมื่อข้าศึกประชิดใกล้เข้ามา ก็ถอยยันใหญ่เข้าไปให้พ้นช่อง แล้วเอาเสาไม้แก่นปักเรียงลงเต็มช่องคูหา

๑๒. ประตูในไก่เป็นประตูน้ำอยู่เหนือป่อมเพชร์ คลองนี้ตรงไปหลังวังจันทร์ เลี้ยวขวาไปออกคลองประตูหอรัตนไชย ข้างซ้ายมีคลองลัดไปออกคลองประตูเข้าเปลือก

๑๓. ป้อมอกไก่พยรากอยู่ใต้คลองประตูจีนลงมา

๑๔. ประตูจีนเป็นประตูน้ำ คลองสายนี้ตรงไปข้างเหนือ ออกประตูคลองเข้าเปลือก

๑๕. ประตูเขาสมิเป็นประตูน้ำ ในหนังสือบางเรื่องเรียกว่า ประตูเทพหมี

๑๖. ป้อมนี้พยราก

๑๗. ที่ลงลำดับอยู่นั้นผิด ที่ถูกในประตูฉะไกรน้อย และเป็นประตูน้ำ คลองนี้ตรงไปข้างเหนือ

๑๘. ที่ลงลำดับว่าประตูฉะไกรน้อยนั้นผิด ที่ถูกเป็นประตูไชย และเป็นประตูยก แล้วเลี้ยวไปตะวันออก ไปบรรจบคลองประตูจีน

๑๙. ประตูคลองใหญ่เป็นประตูน้ำ อยู่ตรงหน้าวัดพุทไธสวรรย์ข้าม คลองนี้ตรงไปออกข้างเหนือเรียกว่า คลองท่อ อยู่ท้ายพระราชวัง

๒๐. ป้อมนี้พยราก และคลองที่เรียกว่า คลองละคอนไชย คือคลองตะเคียนข้างเหนือเดี๋ยวนี้

ด้านข้อบัดจิมทิศ แต่หัวเลี้ยววัง(๒๑)ไชยมาบ้านชี้ มีปตู
ช่องกุดสามช่อง แล้วมาถึงปตูใหญ่ชื่อปตู(๒๒) คลองแกลบ ๑ แล้ว
มีปตูช่องกุดสองช่องมาถึงปตูใหญ่ชื่อปตู(๒๓) ถ้าพระวังหลัง ๑ แล
มีปตูช่องกุดสองช่องจึงมาถึงปตูใหญ่ชื่อปตู(๒๔) คลองฉางมหาไชย ๑
แล้วมีปตูช่องกุดสามช่องมาถึงปตูใหญ่ชื่อปตู(๒๕) คลองฝาง ๑ แล
มาถึงบ้อมบิน(๒๖) ตรงแม่น้ำหัวแหลมสุดด้านข้อประจิมทิศ แล

ด้านแปผ่ายอุตรทิศนั้น แต่บ้อมบินนั้นมามีปตูช่องกุด ๑ จึงมา
ถึงปตูใหญ่ออกตลาดขายปลาสถชื่อปตูสัตศษ ๑ แล้วมีปตูช่องกุด ๑
จึงมาถึงบ้อมบินใหญ่ก่อใหม่ชื่อบ้อม(๒๗)สุพรัต ๑ แล้วมีปตูช่องกุด ๑
แล้วมาถึงปตูห่าน ๑ แล้วมีปตูช่องกุดอิกช่อง ๑ จึงมาถึงปตูใหญ่
สำหรับเชิญพระศภพระเจ้าลูกเธอหลานเธอลงเรือขนานไปถวายพระ
เพลิงณวัดไชยชนะทาราม ปตูนี้ชื่อปตูหมูทลวง ๑ แล้วมีปตูช่องกุด
อิกช่อง ๑ จึงมาถึงปตู(๒๘)ใหญ่คลองน้ำ อยู่ตรงมุมกำแพงพระราช
สถานชื่อปตูปากท่อ ๑ แต่มุมกำแพงพระราชสถานตวันตก ไปจน
มุมพระราชสถานตวันออกนั้น จึงถึงปตูใหญ่ชื่อปตูถ้าขัน ๑ แลมีปตู
ช่องกุด ๑ จึงถึงปตูถ้าซักเปนปตูใหญ่ ๑ แล้วมีปตูช่องกุดอิกสามช่อง
จึงถึงปตูถ้าช้างลงน้ำ ชื่อปตู(๒๙) ถ้าสิบเบี้ย โรงช้างระวางค่ายนอก
กำแพงกรุงอยู่ริมน้ำ ๑ จึงมาถึงกำแพง(๓๐)ทุ้งออกไป มีปตูช่องกุด ๑
จึงมาถึงช่อง(๓๑)มหาเถรไม้แซร่ คิดอ่านทำแบ่งน้ำให้ไหลเข้ามาใต้

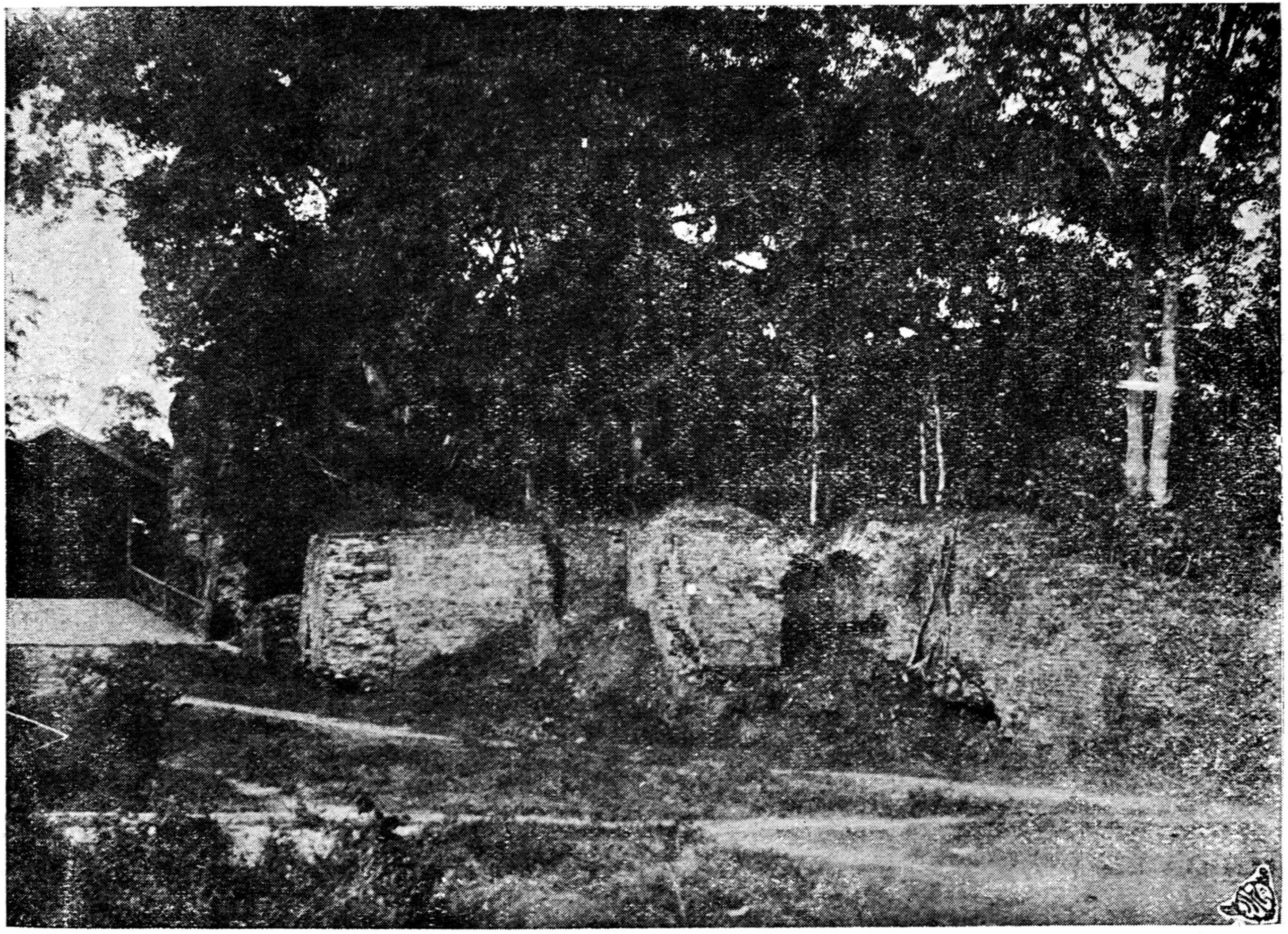

บ้อมประตูเข้าเปลือก พระนครศรีอยุธยา

ถนนหลวงทลุไหลมาตามลำคูปากสระ มุดมาใต้ถนนตภานนาคไหล ออกบรรจบคลองปตูเขาสมี เแล้วมีปตูช่องกุดสองช่อง จึงมาถึงปตูใหญ่ชื่อปตู(๓๒) ถ้ากระลาโหม ๑ เแล้วมีปตูช่องกุดอิกสองช่อง มาถึงปตูใหญ่คลองน้ำชื่อปตู(๓๓) เข้าเปลือก ๑ เแล้วมีปตูช่องกุด ๑ มาถึงบ้อมบิน ๑ เแล้วมีปตูช่องกุดสองช่องจึงมาถึงบ้อมใหญ่ ชื่อบ้อมมหาไชยมุมพระนคร สุดด้านเแปทิศอุดรเเลกำเเพงรอบกรุงมีบ้อมบินใหญ่น้อยสิบสองบ้อม เเลมีปตูใหญ่ญี่สิบสาม ช่องกุดหกสิบเอดปตูเเล

---

๒๑. เขนวงเดิมของพระเจ้ยรราชา เมื่อครองราชสมบัติทรงพระนามว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ เแล้วจึงโปรดให้สร้างเป็นวัดชื่อวัดวังไชย

๒๒. ประตูคลองเเคลง เป็นประตูน้ำ ชาวบ้านเรียกว่าคลองท่าพระ

๒๓. พระราชวังหลังอยู่ระวางวัดสวนหลวงกับวัดน้อย เดียวนี้เป็นที่ในบริเวณโรงทหาร

๒๔. ประตูคลองสายมหาไชย เป็นประตูน้ำระวางวัดสวนหลวงกับวัดสุวรรณ์ อยู่ในบริเวณโรงทหาร เดียวนี้ถมเสียแล้ว

๒๕. ประตูคลองฝาง เป็นประตูน้ำ คลองนี้อยู่สุดเขตต์ข้างเหนือโรงทหาร

๒๖. ในพงศาวดารเรียกว่า บ้อมท้ายกบ

๒๗. ป้อมน้อยู่ระวางข้างวัดโคกกับวัดตึก

๒๘. ประตูปากท่อ เป็นประตูน้ำปากคลองท่อ มุมพระราชวังด้านตะวันตกข้างเหนือ

๒๙. ประตูท่าสิบเบี้ย อยู่ตรงพระอุโบสถวัดธรรมิกราชออกมาข้างเหนือ

๓๐. กำแพงด้านนี้ ตั้งต้นยืดไปข้างเหนือหรือที่เรียกว่าทุ้งออกไปนั้น เป็นตั้งแต่ริมช่องที่เรียกว่า คลองน้ำเชี่ยว ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นช่องมหาเถรไม้แซ่เป็นต้นไป ที่ว่าต่อจากกำแพงทุ้งออกไปมีประตูช่องกุฎี ๑ จึงถึงช่องมหาเถรไม้แซ่นั้นเห็นจะลำดับผิด และกำแพงพระนครมีที่ทุ้งอยู่ด้านพระราชวังข้างเหนือริมน้ำอีกแห่ง ๑ ด้านนั้นเดิมมีกำแพงชั้นเดียว คือ เอากำแพงพระนครเป็นกำแพงวงด้วย ครั้นต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเอกทัศนราชา (นัยหนึ่งเรียกว่าพระที่นั่งสุริยามรินทร์ เพราะเหตุที่โปรดประทับอยู่ที่พระที่นั่งองค์นั้นจนตลอดรัชชกาล) อลองพญาเจ้าแผ่นดินพะม่ายกทัพเข้ามาล้อมกรุง สมเด็จพระอุทุมพรราชา ซึ่งละราชสมบัติออกทรงผนวชอยู่ที่วัดประดู่ ซึ่งเรียกกันว่า ขุนหลวงหาวัด ลาผนวชออกมาทรงช่วยสมเด็จพระเชษฐาธิราชจัดการป้องกันพระนคร โปรดให้ก่อกำแพงขึ้นใหม่ในที่ต่ำออกไปอีกชั้นหนึ่ง ตั้งแต่มุมพระราชวังด้านตะวันออกไปจนถึงมุมตะวันตกรากกำแพงอยู่ต่ำกว่าระดับถนน เมื่อทำการขุดตรวจค้นรากปราสาทราชฐาน ได้ขนเอาอิฐหักกากปูนและมูลดินในวังออกไปถม ทับรากกำแพงที่ก่อทุ้งออกไปใหม่ ทางด้านนี้จึงดอนขึ้น คือที่เป็นถนนย่านท่าวาสุกรีทุกวันนี้

๓๑. ที่รางอยู่ที่ถัดหน้าวัดญาณเสนไปรางหนึ่ง ทลุเข้าไปจากรากกำแพงด้านเหนือ ชาวบ้านเรียกว่า คลองน้ำเชี่ยว ว่าแต่ก่อนเมื่อถึงหน้าน้ำ น้ำไหลเข้าทางรางนั้นเชี่ยวจัดไปลงยังพระราม เห็นว่าน่าจะเป็นรางน้ำเอง ที่เรียกว่าช่องมหาเถรไม้แซ่ คือ เป็นที่ไขเอาน้ำทางแม่น้ำข้างเหนือเข้าไปในยังพระราม เดิมคงจะมีช่องให้น้ำลอดใต้รากกำแพงเข้าไป และมีช่องให้น้ำไหลลอดถนนป่าตะกั่วไปตกคลองข้างในไหลลงยังพระราม ข้างด้านใต้ยังพระรามก็มีคลองลงไปออกประตูเทพหมี่ ออกแม่น้ำใหญ่ทางใต้ได้เหมือนกัน นี่คือวิธีถ่ายน้ำในยังพระรามให้สอาด ในแผนที่ของพวกฝรั่งเศสเขาเขียนเป็นคลองต่อพ้นแนวถนนป่าตะกั่วออกไป ตั้งแต่ข้างถนนจนกำแพงเมืองเป็นพื้นที่ยังคงก่อช่องมุดลอดไป รางน่ากช่องคงเกิดขึ้นภายหลังเมื่อรื้อกำแพงแต่เดี๋ยวนี้ได้ถมเสียเป็นพื้นดินเชื่อมกับถนนแล้ว

๓๒. ท่ากระลาโหม อยู่ถัดมาทางตะวันออก ท่านี้มีถนนตรงไปทางใต้ ผ่านถนนป่ามะพร้าวไปหลังวัดราชบุรณะ วัดมหาธาตุ สองข้างถนนฟากเหนือใต้เป็นเนินพื้นโรงช้างเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา มาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร เมื่อช้างหลวงในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีมาก กรมช้างก็ยังเคยใช้พื้นเนินนี้เป็นที่ล่ามช้าง โดยเหตุที่ท่านี้เคยใช้เอาช้างลงน้ำมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนกรุงรัตนโกสินทร ถนนตอนที่จะลงท่าจึงลึกเหมือนคลอง แต่บัดนี้ได้ถมดินยึดช่องเชื่อมกับถนนสันกำแพงเสียแล้ว

๓๓. ประตูคลองเข้าเปลือกเป็นประตูน้ำอยู่ระวางวัดราชประดิษฐาน กับวัดท่าทราย มีย่อมก่อรูปพับสมดอย่างฝากคลอง แปลกกว่าปากคลองอื่น ๆ แต่ที่หนังสือนี้กล่าวว่า จากประตูเข้าเปลือกไปมีประตูช่องกุฎิ ๑ จึงถึงย่อมเป็นนั้นพลาด เพราะย่อมอยู่ที่ปากคลองแล้ว จำนวนย่อมรอยพระนครในหนังสือนี้ว่ามี ๑๒ ย่อม แต่ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่ามี ๑๖ ย่อม ผู้ตรวจหนังสือเรื่องนี้ได้เคยค้นตรวจสอบก็พบหลักฐานว่ามี ๑๖ ย่อม ประตูรอยพระนครในหนังสือนี้ว่ามีประตูใหญ่ ๒๓ ประตูช่องกุฎ ๖๑ ตรวจดูได้ประตูใหญ่ยก ๑๑ ประตูน้ำ ๑๒ รวม ๒๓ ตรงกัน แต่ท่านผู้เรียบเรียงหนังสือเดิมไปนับเอาประตูไชย ซึ่งเป็นประตูยกไปอยู่ในพวกประตูน้ำเข้าด้วยจึงเป็น ๑๒ ที่ถูกต้องเป็นประตูน้ำ ๑๑ ประตูยก ๑๒ ช่องกุฎิ ๖๑ รวมเป็น ๘๔ แต่ไม่นับประตูกำแพงพระนครด้านเหนือตอนที่เป็นพระราชวังอีก ๕ ประตูเข้าด้วย เพราะเป็นประตูพระราชวัง แต่ถ้านับรวมเข้าด้วยก็เป็น ๘๙ ในแผนที่ของพวกฝรั่งเศสลงหมายช่องประตูน้ำประตูยกทั้งใหญ่น้อยรอบกำแพงพระนคร นับได้ ๘๖ ประตู จำนวนใกล้เคียงกันมาก แต่ในคำให้การชาวกรงเก่าว่า มีประตูน้ำประตูยกรวม ๓๓ ในจำนวนนี้ยังนับเอาประตูพระราชวังด้านหน้า ซึ่งมิได้เกี่ยวกับกำแพงพระนครมารวมเข้าด้วย ทั้งเรียงลำดับชื่อประตูก็ไขว้เขวคลาดเคลื่อนมาก เอาเป็นหลักสูตรนับนี้ไม่ได้

ᨿᨶᨦᨲᨾᨶᨦᨲᨾᨶᨦᨲᨾ

ประตูใหญ่กำแพงพระนครด้านเหนือ ซึ่งเป็นด้านข้างพระราชวัง ได้เห็นลายเขียนภาพรูปพระราชวังที่ผนังพระอโบสถวัดยม ซึ่งเป็นฝีมือช่างเขียนแต่ครั้งพระนครศรีอยุธยายังเป็นราชธานี รูปซุ้มยอดประตูกำแพงพระนครเป็นยอดมณฑป และรูปประตูที่นายช่างฝรั่งเศสเขียนพิมพ์ไว้ในสมุดว่าด้วยเรื่องหมอ เคมเฟอร์ ชาติวิลันดาเข้ามาเผ้าในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาก็เห็นเป็นซุ้มยอดแหลม จึงสันนิษฐานว่าซุ้มประตูใหญ่ด้านริมแม่น้ำข้างพระราชวังคงจะเป็นยอดมณฑปทั้งหมด แต่ประตูใหญ่รอบพระนครนอกจากพระราชวังชั้นนอก ซุ้มจะเป็นทรงมณฑปหรืออย่างไร ไม่เคยเห็นตัวอย่าง ส่วนประตูช่องกุฎีนั้นยังเหลืออยู่ที่เศษกำแพงพระนคร ที่ข้างวัดจันตรงหน้าวัดพนัญเชิงข้ามอยู่ช่องหนึ่ง กอเป็นรูปโค้งปลายแหลม กว้าง ๔ ศอกคืบ สูง ๕ ศอกเศษ

ประตูน้ำนั้น อย่าพึงสำคัญว่าเป็นประตูที่มีบานเปิดปิด หรือมีช่องระบายน้ำอย่างสมัยปัตยุบัน คำที่เรียกว่าประตูนี้ เป็นแต่เว้นช่องกำแพงพระนครตรงปากคลอง สำหรับให้น้ำไหลเข้าออกในกลางพระนครได้ บางปากคลองที่เป็นด้านสำคัญก็มีป้อมอยู่สองฟาก บางคลองที่ไม่เป็นด้านสำคัญก็ไม่มีป้อม แต่เมื่อมีการสงครามข้าศึกศัตรูเข้ามาล้อมพระนคร ก็ใช้ไม้ขอนสักปักเรียงเป็นสองแถวแล้วถมดินหว่างกลางปิดคลอง ไปประชิดกับกำแพงทั้งสองข้าง ป้องกันไม่ให้ข้าศึกเข้าพระนครได้ และเมื่อราว ๓๐ ปีล่วงมานี้ ผู้ตรวจสอบหนังสือนี้ได้สดับ

ฯากคำผู้หลักผู้ใหญ่ชาวพระนครศรีอยุธยาเล่าว่า เมื่อท่านเหล่านั้น
ยังอยู่ในปฐมวัย เคยเห็นมีผู้ขุดได้ไม้เต็งรังบ้าง ไม้ตะเคียนบ้าง
หน้ากว้างราวศอก ๔ เหลี่ยม ยาว ๖ ศอก จมขวางอยู่ตามปากคลอง
ภายในแนวกำแพงเป็นอันมาก และมีเสาสั้น ๆ ยังกอยู่ด้วย จึงทำให้
คิดเห็นว่า ตามเวลาปกติเสานั้นคงจะยังกรายเต็มปากคลองเป็น
๔ แถว ไว้ระยะกลางกว้าง แล้วเอาไม้เหลี่ยมวางซ้อนเรียงเป็นตับ
ขึ้นไป ในระวางเสาแถวข้างนอกและแถวใน กลางถมดินเป็นทำนบ
สูงแต่เพียงสักราวครึ่งส่วนลึกของคลอง เพื่อกันน้ำไว้ใช้ในพระนคร
ในระดูแล้ง แต่ถึงระดูน้ำ ๆ ขึ้นท่วมเลยหลังทำนบไปแล้ว ก็คงใช้
เรือเข้าออกในพระนครได้

ต่อมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชชกาลที่ ๑ เมื่อทรงปฏิ
สังขรณ์วัดสุวรรณดาราม ได้โปรดให้ขุดคลองจากหน้าวัดไปออก
แม่น้ำสาย ๑ ในรัชชกาลที่ ๔ เมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดเสนาสนาราม
ได้โปรดให้ขุดคลองที่เหนือวังจันทร์แต่ข้างตลาดหัวรอไปบรรจบคลองหอ
รัตนไชย และปลายคลองในไก่เพื่อพระสงฆ์ในวัดนั้นจะได้ใช้น้ำใน
คลองนั้นบริโภคและใช้เรือเข้าออกได้สดวก จึงเกิดมีจำนวนคลองเพิ่ม
ขึ้นอีกสองคลอง แต่บรรดาคลองเหล่านั้นใช้ได้แต่ระดูน้ำ

พระราชวังกรุงศรีอยุธยา ทำตามรากเดิมด้วยเครื่องไม้
เมื่อพระราชพิธีรัชมงคล พ.ศ. ๒๔๕๐

ในพระราชถานพระราชวังหลวง(๓๔) ตั้งกึ่งด้านแปทิศอุดร กำแพงล้อมพระราชถาน สูงจนที่ตั้งใบสีมาแปดศอก ใบสีมานั้นสูงสองศอก กำแพงสูงแต่พื้นดินศุดใบสีมาสิบศอก มีกระท่อมพลเชิงเทิญ ไต่เตียแลปตูมีซุ้มยอด บ้อมบีนรอบพระราชวัง

ทิศบูรรภ์มุมวังมีบ้อมบีน(๓๕) ๑ มาถึงปตู(๓๖) จักรมหิมา ๑ ปตู(๓๗) ศรีไชยศัก ๑ มาท้องสนามหน้าจักรวัติ(๓๘) มีปตู(๓๙) ชื่อสวรรค์พิจิตร ๑ ปตู(๔๐)สมณพิศาลต์ ๑ มีบ้อมบีน(๔๑) ตรงตลาดเจ้าพรม ๑ มีปตูชื่อสิลาภิรมย์ ๑ ปตูอาขะเนยาตรา ๑ มีบ้อมบีน(๔๒) มุมท้องสนามหน้าจักรวัติตรงศาลาษารบาญชัย ๑ สุดด้านบูรภา

ด้านทักขินปตูวิจิตรพิมล ๑ ปตูมงคลภิศานดิ์ ๑ สุดท้องสนามหน้าจักรวัติ ถึงปตูหูช้าง(๔๓) ชื่อฤทธ์ไภศานต์ ขุนนางเข้าถือน้ำพระพิพัฒวัดพระศรีสรรเพช ๑ มาถึงบ้อมบีน(๔๔) กลางตรงวัดสีเชียง ๑ มาถึงปตู(๔๕) บวรนิมิตร สำหรับพระมเหษรีพระราชบุตรีนางข้างในออกถวายเพลิง ๑ มาบ้อมบีน(๔๖) มุมวัดศรีสรรเพช ๑ สุดด้านทักษิณ

---

๓๔. พระราชวังหลวง ตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ (อู่ทอง) ทรงสร้างอยู่ในที่ดอนห่างแม่น้ำราว ๑๒ เส้นเศษ ปรากฏว่าทรงสร้างปราสาท ๓ องค์ คือพระที่นั่งไพฑูรย์มหาปราสาท ๑ พระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท ๑ พระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาท ๑ มาใน

แผ่นดิน สมเด็จพระราเมศวร มีออก ชื่อ พระที่นั่ง มังคลาภิเษกเพิ่ม ขึ้นอีก องค์ ๑ ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์ที่ ๑ มีออก ชื่อพระที่นั่งตรีมุขอีกองค์ ๑ ครั้นมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตร โลกนาถ ทรงพระราชอุทิศยกพระราชวังสร้างเป็นวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ ขยายเขตต์พระราชวังลงไปติดกำแพงพระนครด้านเหนือริมน้ำ แล้วก่อกำ แพงพระราชวัง ด้านตะวันออกต่อจากกำแพงเดิมหน้าวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ ตรงไปบรรจบกำแพงพระนครด้านเหนือเป็นหน้าพระราชวัง และก่อ กำแพงจากมุมหลังวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ยื่นตรงไปทางตะวันตก ถึงริม คลองท่อจึงหักมุมยื่นไปตามริมแนวคลองท่อ เข้าบรรจบกำแพง พระนครด้านเหนือที่ปากคลองท่อเป็นด้านหลังวัง ทรงสร้างพระที่นั่ง เบ็ญจรัตนมหาปราสาทลงในที่พระราชวังใหม่องค์ ๑ พระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ ปราสาทองค์ ๑ ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีชื่อ พระที่นั่งมังคลาภิเษกขึ้นในพระราชวังใหม่ อีกองค์ ๑ พระที่นั่งองค์นี้ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถูกอสนีบาตลุกเป็นเพลิงไหม้ เมื่อ ทำใหม่แล้วเปลี่ยนชื่อว่าพระวิหารสมเด็จ เพื่อจะให้คล้องกับพระที่นั่ง สรรเพ็ชญ์ปราสาท และในรัชชกาลนั้นได้ทรงสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิ ไพชยนตมหาปราสาทขึ้นบนกำแพงหน้าพระราชวัง สำหรับเป็นที่ ประทับทอดพระเนตร์กระบวนแห่และผีกหัดทหาร แล้วก่อกำแพงจาก แนวข้างวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ ด้านใต้ยื่นตรงไปทางตะวันออกหักมุมเลี้ยว ไปตามหลังวัดธรรมิกราชเข้าบรรจบกำแพงพระนครด้านเหนือ ด้านหน้า

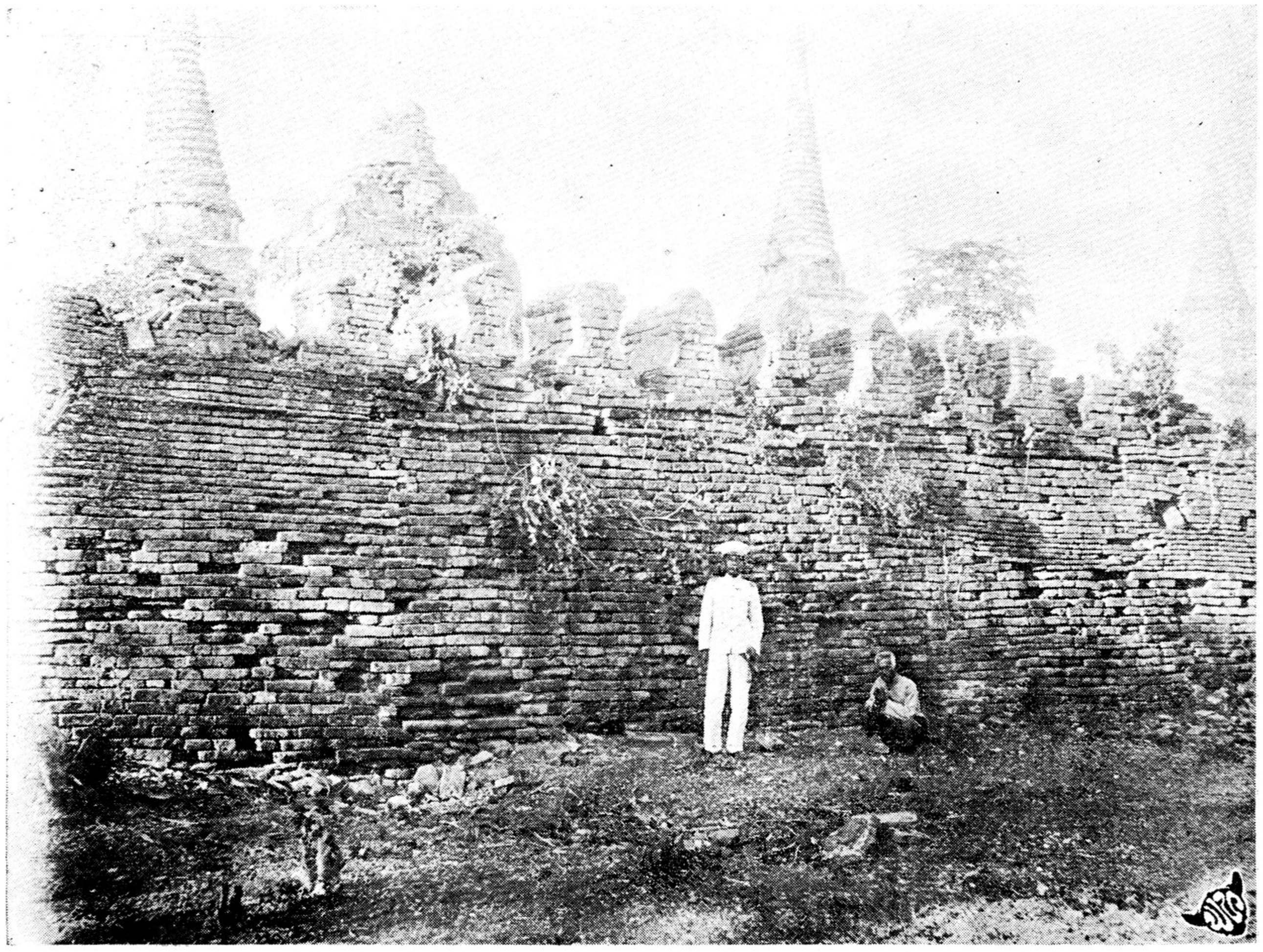

กำแพงพระราชวังกรุงศรีอยุธยา

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ถนนสุขุมวิท 23 แขวงคลองเตย กรุงเทพฯ 11 โทร. 3921575, 3915056

พระราชวังจิงมีกำแพง ๒ ชั้น มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสร้างพระที่นั่งสุริยามรินทร์ขึ้นทริมกำแพงด้านเหนือเรียงตามแนวพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาทมาอีกองค์ ๑ เป็นพระที่นั่งพื้นสูงกว่าองค์อื่น ๆ สำหรับทอดพระเนตรกระบวนแห่ทางน้ำ ถึงแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาทรงสร้างพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ขึ้นในที่ด้านตะวันตกพระที่นั่งวิหารสมเด็จอีกองค์ ๑ ขุดสระล้อมรอบ สร้างพระที่นั่งทรงบันขึ้นที่ท้ายสระด้านตะวันตกเป็นท้องพระโรงที่เสด็จออกอนงในกฎมณเฑียรบาลยังมีชื่อกล่าวถึงพระที่นั่งสนามไชย พระที่นั่งสนามจันทร์ พระที่นั่งพิมานรัตยา เห็นจะเป็นพระที่นั่งไม้ย่อม ๆ องค์ไหนจะตั้งอยู่ที่ไหนรู้ไม่ได้

กำแพงพระราชวังในหนังสือฉะบับนี้กับคำให้การชาวกรุงเก่าว่า สูง ๑๐ ศอก หนา ๖ ศอก เว้นชานสำหรับทหารยืนรักษาหน้าที่ ๒ ศอก ตรวจสอบกำแพงพระราชวังด้านใต้ข้างวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ได้สูงขาดยอดใบเสมา ๑๐ ศอกตรงกัน แต่กว้างเพียง ๕ ศอกเศษ หลังใบเสมาเว้นเป็นเทินไว้ ๔ ศอก ใบเสมากว้างศอกเศษ สูง ๒ ศอก

๓๕. ในกฎมณเฑียรบาลเรียกว่า ป้อมท่าคั่น เป็นป้อมมุมพระราชวังด้านตะวันออกข้างเหนือ

๓๖. ประตูจักรมหิมาขุดพบช่องประตูอยู่ริมถนนหลังวัดธรรมิกราชตรงกับแนวประตูหน้าพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์

๓๗. ประตูศรีไชยศักดิ์ขุดพบช่องประตูอยู่ริมถนนตรงหลังพระวิหารวัดธรรมิกราช

S193080
84757

๓๘. สนามหน้าจักรวรรดิ์นี้อยู่ในกำแพงพระราชวังชั้นนอกเข้ามายาวตั้งแต่กำแพงสกัดข้างเหนือไปจดกำแพงพระราชวังด้านใต้

๓๙. ยังไม่พบ

๔๐. ยังไม่พบ

๔๑. เป็นป้อมกลางกำแพงพระราชวังด้านหน้า

๔๒. ในกฎมณเฑียรบาลเรียกป้อมศาลาสารยาญชิ เป็นป้อมมุมพระราชวังด้านตะวันออกข้างใต้

๔๓. เป็นประตูติดกับแนวกำแพงด้านใต้ตรงมุมวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ เห็นจะเป็นประตูเองที่ในจดหมายเหตุเรียงงานพระศพเรียกว่าประตูครไชย สำหรับเป็นประตูฉนวนข้างในออกไปถวายพระเพลิงพระศพที่พระเมรุกลางเมือง

๔๔. ป้อมยืนตรงวัดสีเชียงเป็นป้อมพระราชวังด้านใต้ อยู่เกือบตรงกลางวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ หน้าป้อมออกระวางหลังวิหารแกลบกับหน้าวิหารพระมงคลบพิตร์ ในกฎมณเฑียรบาลเรียกว่า ป้อมศาลาพระวิหารบพิตร์ แต่ในหนังสือนี้ว่าอยู่ตรงกลางวัดสีเชียง นอกจากด้านหลังของป้อมอยู่เกือบกึ่งกลางวัดพระศรีสรรเพ็ญแล้ว ข้างด้านหน้าป้อมไม่เห็นตรงกับวัดอะไร แต่ก็มีตำนานการสร้างวัดในพงศาวดารฉะบับหลวงประเสริฐว่า เมื่อเดือน ๖ ปีจอ พ.ศ. ๒๐๗๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช แรกให้พูนดินวัดชีเชียงและสถาปนาพระพุทธรูปพระ

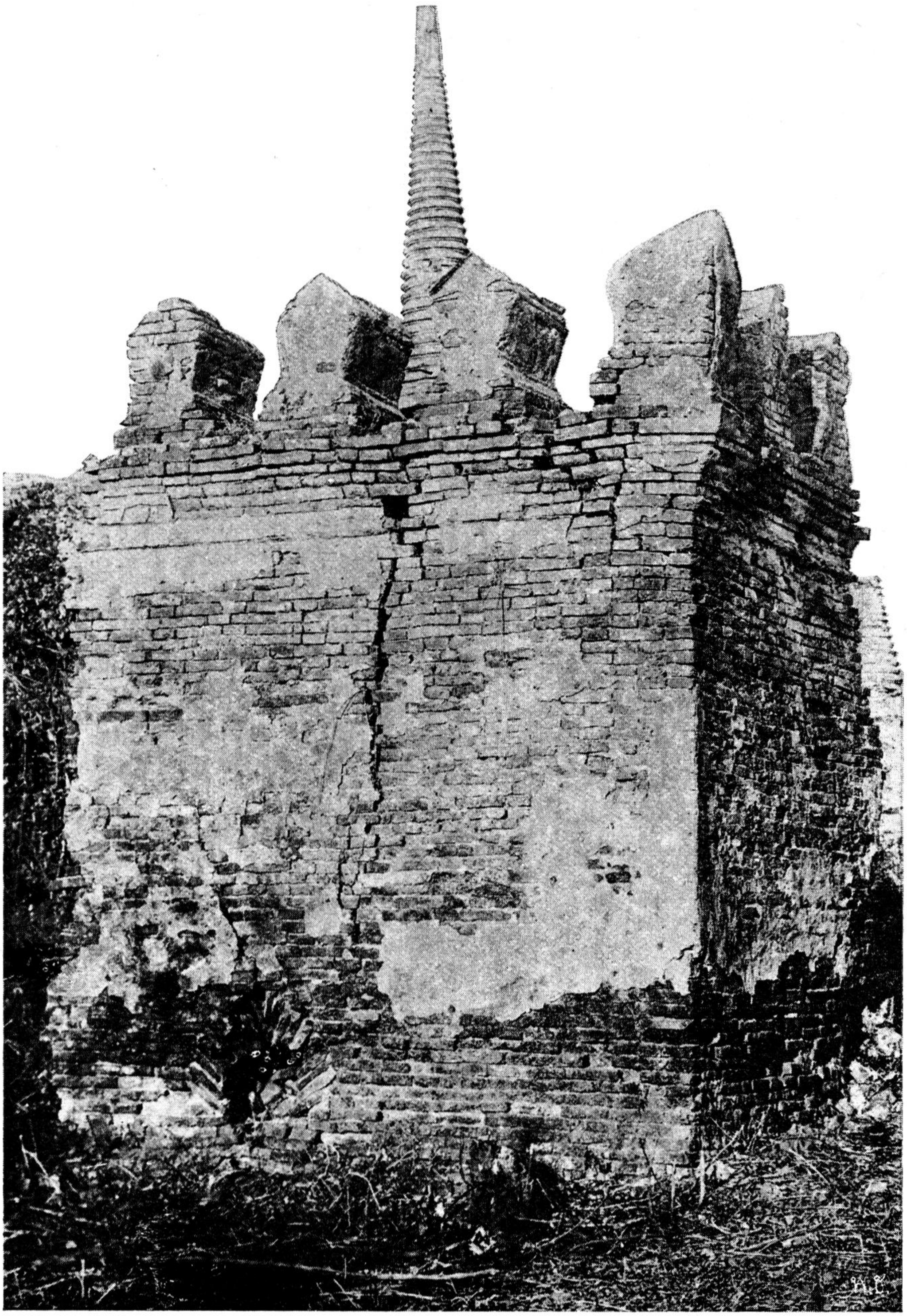

ป้อมมุมวัดพระศรีสรรเพชญ์
พระนครศรีอยุธยา

เจดีย์ เป็นอันว่า วัดชิเชียงหรือวัดสิเชียงมีจริง จะหมายความว่าวิหารแกลบเป็นวัดสิเชียงหรืออย่างไรไม่ทราบ แต่ที่วิหารแกลบก็มีแต่วิหารหามีพระเจดีย์ไม่

๔๕. ตั้งแต่ข้อมกลางที่เรียกว่า ข้อมศาลาพระมงคลบพิตร์ไปจนถึงข้อมมุมวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ ไม่พบซ่องประตู

๔๖. ข้อมมุมวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ด้านตะวันตกข้างใต้ ก่อย่อออกไปเป็นรูป ๔ เหลี่ยม พึ่งพังเสียด้านหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ เรียงตามลำดับในกฎมณเฑียรบาลตกเป็นข้อมมุมวัดรามาวาส แต่ไม่ต้องสงสัยจะเป็นข้อมมวัดรามาวาส คือ วัดพระรามไม่ได้ ด้วยวัดพระรามอยู่ทางมุมพระราชวังด้านตะวันออก ซึ่งถูกกับทิศข้อมศาลาสารยาญชิอยู่แล้ว คงเป็นด้วยผู้คัดลอกกฎมณเฑียรบาลต่อ ๆ มาในชั้นหลังเขียนผิด

ด้านประจิม ปตูช่องกุด(๔๗) ท้ายวัดศรีสารเพช ๑ มาถึงบ้อมปืน(๔๘) มุมสระแก้ว ๑ ปตู(๔๙) บวรเจษฎานารี ภรรยาขุนนางเข้าถือน้ำวัดสารเพช ๑ มาถึงบ้อมปืน(๕๐) สวนอะหงุ่นมุมท้ายสระ ๑ มาถึงปตูไขน้ำออกจากท้องสระในวัง ชื่อปตู(๕๑) ชลชาติทวารษาคร ๑ ปตู(๕๒) มหาโภคราช ขุนนางเข้าเผ้าเสด็จออกพระที่นั่งทรงปืนท้ายสระ ๑ ปตู(๕๓) อุดมคงคาระหัดน้ำเข้าท้องสระ ๑ ปตูจันทวารมรณาพิรมย์อยู่ข้างสีสำราญ(๕๔) สำหรับยกศภข้างในออก บ้อมปืน(๕๕) ปากท่ออยู่มุมกำแพงพระราชวัง สุดด้านประจิม

ด้านอุดร แต่บ้อมมาถึงปตูบวรนาริมหาภพชนย์ คือปตูดิน ๑ แล้วมาถึงปตู(๕๖) มหาไตรภพชลทวารอุทก คือปตูฉนวนประจำถ้า ๑ แล้วจึงมาถึงปตู(๕๗) เศาธงไชยเป็นปตูหูช้าง ๑ ปตูถ้าเจ้าปราบสำหรับการพิธีส่งออกปตูนี้ ๑ ปตูช้างเผือกสำหรับเจ้าพญาเนียมนางพญาลงน้ำ ๑ ปตูถ้าคอยเรือมาจอดรับส่งคนราชการ สุดด้านอุดร บ้อมปืนแลปตูรอบในพระราชฐาน มีบ้อมปืนแปดปตูยอดสิบปตูหูช้างสี่

(๔๗.) มีตรงกัน

(๔๘.) บ้อมนี้มุมสระแก้ว เป็นบ้อมข้างในวัง อยู่ข้างฉนวนเข้าวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ หน้าบ้อมหันไปทางข้างในวัง เข้าใจว่าเป็นบ้อมของวังเดิม เมื่อยกเป็นวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์แล้ว ยังคงไว้ไม่ได้รื้อ

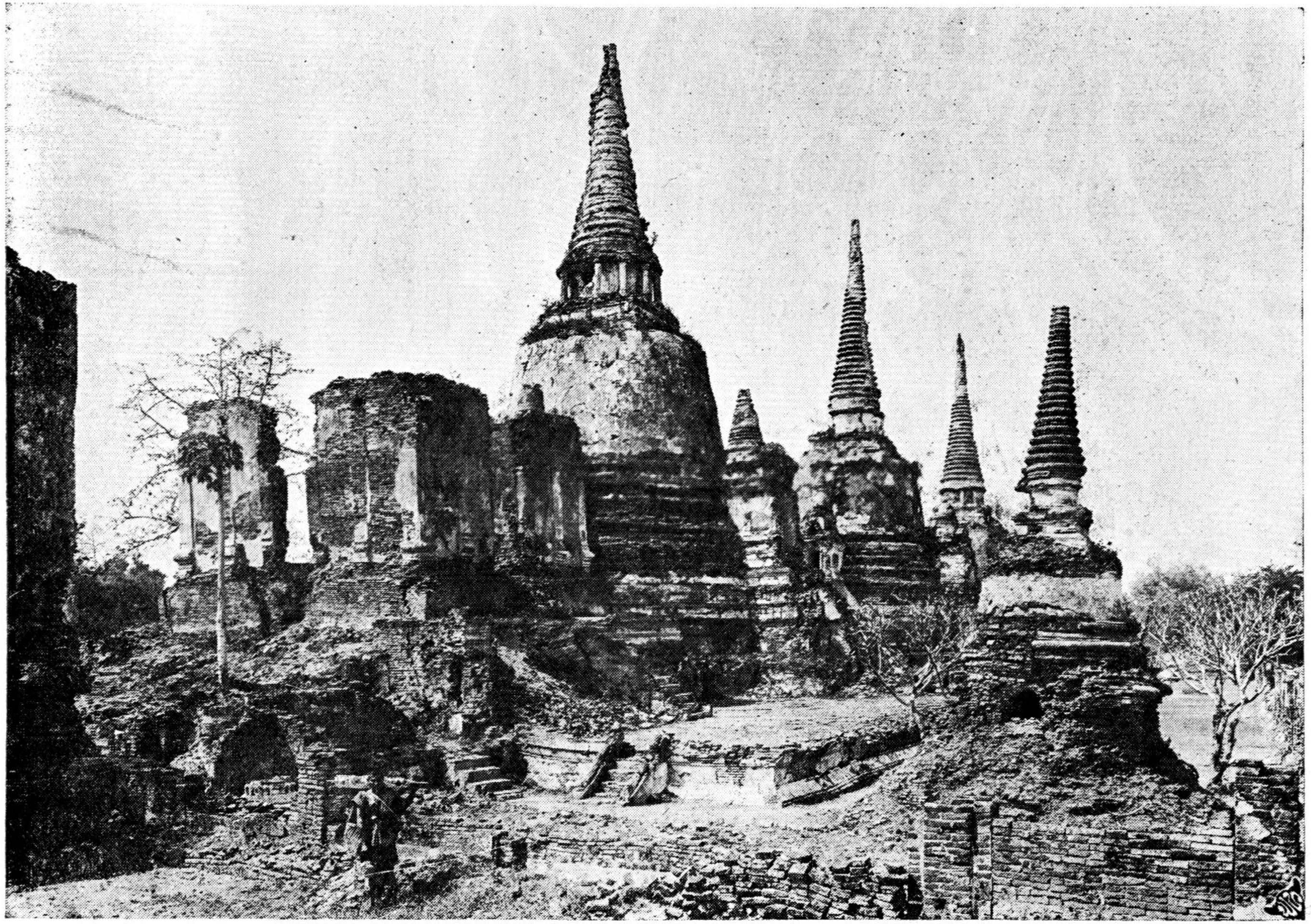

วัดพระศรีสรรเพชญ์ ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา

(๔๙.) มีประตูซุ้มเป็นหลังคาคฤห ซ้อนอยู่ ที่ กำแพงพระราชวังด้านใต้ ต่อจากหลังวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ไปประต ๑ ว่าตามแผนที่ในหนังสือนี้ ก็จะต้องเป็นประตูขวรเขษฎานารี แต่ไม่เห็นสมว่าเป็นประตูสำหรับภรรยาขุนนางเข้าถือน้ำในวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ เพราะไม่ใช่ทางเข้าวัด เป็นทางออกจากวังไปสวนกระต่าย ถ้าภรรยาขุนนางจะไม่เข้าทางเดียวกับผู้ชายก็น่าจะเข้าประตูหลังวัด หมายเลข ๔๗ จะสมกว่า

(๕๐.) ป้อมสวนองุ่นเป็นป้อมมุมพระราชวังด้านตะวันตกข้างใต้ชื่อตรงกับในกฎมณเฑียรบาล

(๕๑.) ประตชลชาติทวารสาคร เป็นประตไขน้ำเข้าสระพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์

(๕๒.) ประตูมหาโภคราช ประตูนี้สำหรับข้าราชการเข้าไปเฝ้าที่พระที่นั่งทรงบัน มีขึ้นในแผ่นดินพระเพทราชา

(๕๓.) ประตูอุดมคงคา เป็นประตูไขน้ำเข้าสระบรรยงก์รัตนาสน์

(๕๔.) ซ่วมสำหรับพวกชาววัง น่าจะอยู่ริมแม่น้ำนอกกำแพงด้านเหนือ แต่เหตุใดจึงเอาเข้าไว้ในคลองท่อ น้ำที่ไขเข้าไปในสระบรรยงก์รัตนาสน์น่าจะปฏิกูลพออยู่

(๕๕.) ป้อมปากท่อในกฎมณเฑียรบาล เรียกว่าป้อมท้ายสนม เป็นป้อมมุมกำแพงพระราชวังด้านตะวันตกข้างเหนือ

(๕๖.) ประตูมหาไตรภพชล เป็นประตูฉนวน ตรงไปจากฉนวนในหลังพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ ลงฉนวนน้ำประจำท่าวาสุกรี ที่ปลายถนนตรงช่องประตูออกนอกกำแพงขุดพบอิฐก่อตะแคงลาดจากที่สูงไปหาต่ำ ยังเห็นปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

(๕๗.) ประตูเสาธงไชยนี้ สันนิษฐานว่าไม่ใช่ประตูหูช้าง คงเป็นประตูยอดมณฑปเพราะเป็นประตูกำแพงใหญ่ ในรูปที่ช่างฝรั่งเศสเขียนพิมพ์ไว้ในสมุดต่าง ๆ แถวด้านแม่น้ำเป็นประตูยอดทั้งหมด

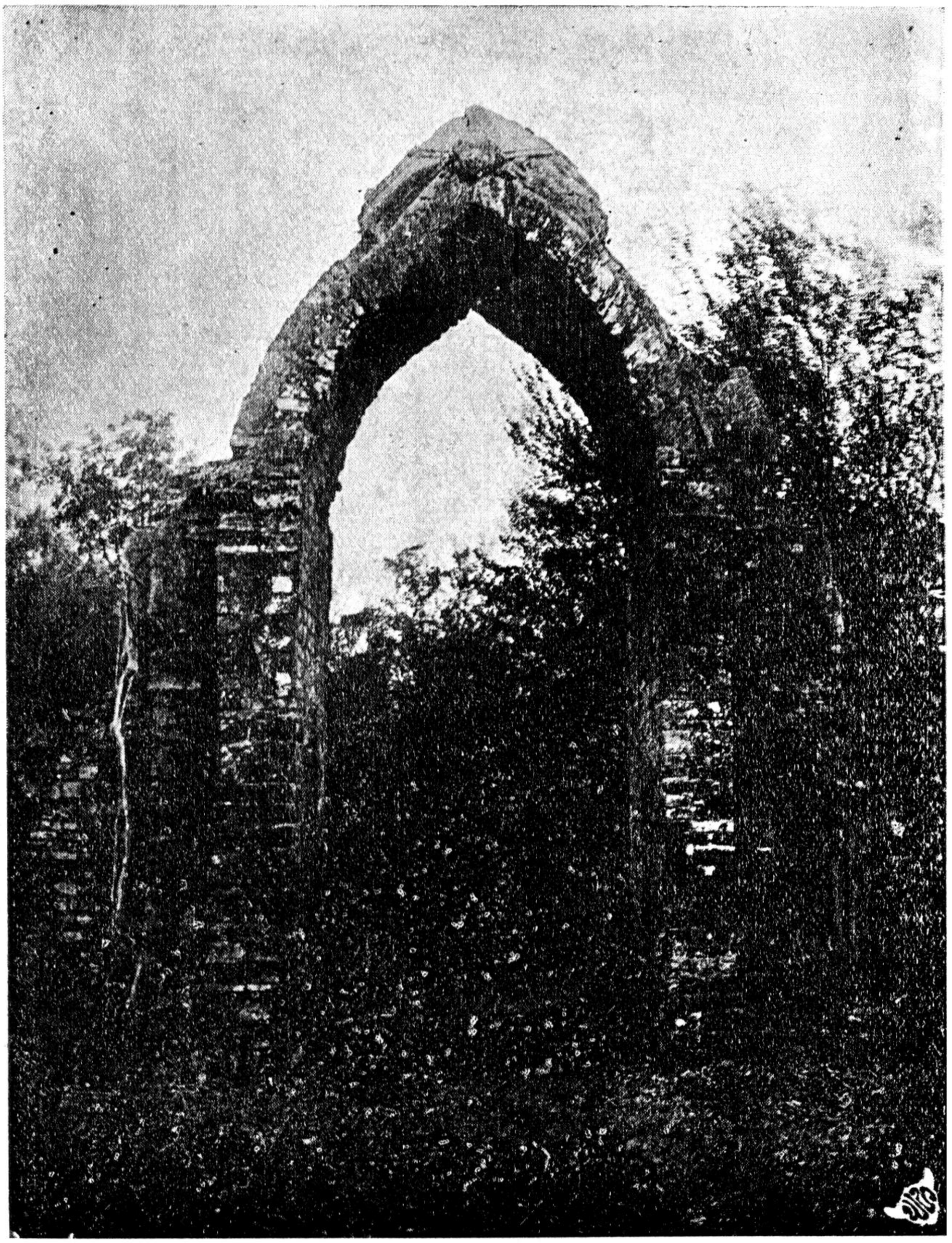

ประตูพระราชวังกรุงศรีอยุธยาชั้นใน

มีศาลาลูกขุนใน(๕๘) ๑ มีพระตำหนัก(๕๙)ตึกสำหรับแปลพระราชสาร ๑ มีโรงพลพันใส่บันใหญ่น้อย ซ้ายโรง ๑ ขวาโรง ๑ มีโรงใส่พระพิไชยราชรถอยู่ริมกำแพงคั่นท้องสนามหน้าจักรวัติโรง ๑ มีโรงบันใหญ่เป็นตำแหน่งของพระมหาเทพพระมหามลตรี พระราชรินพระอินทะเดชะ แลโรงสี่โรงนี้อยู่นอกเชิงกำแพง ชั้นสองนั้นมีปตูซุ้มชื่อปตูสุรินทรทวาร ๑ ปตูสำราญไพชน ๑ ในกำแพงชั้นนี้ตั้งโรงอัฐคช มีซุ้มยอดทั้งแปดโรง มีตึกลำสงัดสามห้องสองตึก กำแพงชั้นสามมีเชิงเทิญไต่เตียมีซุ้มปตูตรงหน้าพระมหาปราสาทพระวิหารสมเด็จออกมานั้น มีปตู(๖๐) ชื่อพิศานสีลามีซุ้ม ๑ ปตูตรงพระมหาสรรเพชรออกมานั้น ชื่อปตู(๖๑) พิไชยสุนทร ๑ แลท้องสนามในตรงหน้าพระมหาปราสาทสององค์นั้น มีโรงพระคชาธาร(๖๒) สี่โรง มีซุ้มยอดใส่พระคชาธารโรงละตัว มีโรงม้าพระที่นั่งโรงหนึ่งสี่ห้อง ๆ ละสองตัว อยู่ตรงหน้าพระคลังมหาสมบัติ

(๕๘.) ศาลาลูกขุนใน กับศาลหลวง อยู่ในกำแพงพระราชวังชั้นนอกด้านตะวันออก เคยขุดพบดินหยิกเล็บประจำผูกสำนวนยางก้อนก็มีตรา ถูกไฟเผาจนสุกเดี่ยวนี้เก็บไว้ในอยุธยาพิพิธภัณฑ์

(๕๙.) หอแปลพระราชสาส์น ขุดพบรากอยู่ภายในกำแพงพระราชวังชั้นนอกด้านตะวันออกข้างใต้

(๖๐.) ประตูพิศาลศิลา ในคำให้การชาวกรุงเก่าเรียกว่า ประตูวิมานมงคล แต่ในตำรานี้ว่าประตูพิมานมงคล อยู่ระวางพระวิหารสมเด็จกับพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท ขุดพบช่องประตูและยอดที่หักลงมา เป็นประตูยอดปรางค์มีพรหมพักตร์ ๔ ด้าน

(๖๑.) ประตูพิไชยสุนทร ในคำให้การชาวกรุงเก่า เรียกประตูพรหมสุคต ขุดพบช่องประตู แต่ไม่พบเครื่องยอด สันนิษฐานว่าเป็นประตูยอดปรางค์ มีพรหมพักตร์อย่างเดียวกับเลขที่ ๖๐

(๖๒.) โรงช้าง ขุดพบรากตรงกัน

พรหมพักตรต้นปรางค์ ยอดประตูพระราชวังกรุงศรีอยุธยาชั้นใน
ด้านหน้าพระวิหารสมเด็จ

พระมหาปราสาทสุริยามรินทร์นั้น(๖๓) อยู่ในกำแพงทิศอุดรริมน้ำ มีมุขโถงเป็นพระที่นั่งเย็นองค์ ๑ ริมชาลาพระปราสาทฝ่ายอุดรมีพระตำหนักใหญ่(๖๔) ฝาหลังเจียดทาแดงห้าห้อง ๑ มีพระตำหนักห้าห้อง(๖๕) เรียงกันมา เป็นตำหนักสำหรับประทมเพลิง อยู่ริมปตูต้นส้มโอ ๑ แลฝ่ายทักขิณพระที่นั่งสุริยามรินทร์ มีพระตำหนักใส่พระรูปสมเด็จพระณเรศวร(๖๖) กับเครื่องพระแสงต้น ๑ แลพระมหาปราสาทวิหารสมเด็จ(๖๗) นั้น เป็นที่บุศยาภิเศกแต่ก่อนมามีมุขโถง มีพระมรฎบแว่นฟ้าเป็นพระที่นั่งตั้งในมุขโถง หน้าพระมหาปราสาทวิหารสมเด็จ มีทิมดาบซ้ายขวา มีกำแพงแก้วสงสองศอก ล้อมรอบพระมหาปราสาท ๑ พระมหาปราสาทสรรเพช(๖๘) มีมุขโถง มีพระมรฎบทองตั้งในมุขโถง เป็นพระที่นั่งเสด็จออกปราไศรยแขกเมือง ในกลางพระมหาปราสาทนั้น มีแท่นบันยงสามชั้นหย่างพระเบญจา สำหรับปูหนังราชสีห์เสด็จขึ้นทรงนั่งราชาภิเศก มีทิมดาบคดซ้ายขวา หน้าพระมหาปราสาทนั้นมีกำแพงแก้วสูงสองศอกล้อมรอบพระมหาปราสาท มีปตูออกมาถนนระวางพระวิหารสมเด็จพระสรรเพ็ชญปราสาทนั้น สำหรับแห่พระเจ้าลูกเธอ ออกมาโสกันลงสรง ชื่อปตูพิมานมงคลศาลาลวด ๑ ในท้องสนามหน้าพระมหาปราสาทสององค์นั้น มีโรงคชาธารสี่โรง มีโรงม้าต้นโรง ๑ สี่ห้องใส่ห้องละตัว มีคลังสำหรับใส่เครื่อง

ม้าต้นยืนให้แขกเมืองดู พระคลัง ๑ มีพระคลังมหาสมบัติ มีโรงช่างทำรูปอยู่ในกำแพงล้อมพระคลังมหาสมบัติ มีกำแพง(๖๙) คั่นท้องสนามหน้าพระลานทิศอุดร มีปตูซุ้มสำหรับแห่พระเจ้าลูกเธอลงสรงจึงเบิด ชื่อปตู(๗๐) ไชยมงคลไตรภพชนย์ ๑ มีปตูช่องกุดออกไปปตูเสาธงไชย ๑ มีกำแพง(๗๑) คั่นหน้าปราสาทที่นั่งสุริยามรินทร์ มีปตูชื่อไพชนย์ทวาร ๑ มีทิมดาบชาววังข้างขวา ตำรวจในข้างขวา นอกปตูมีโรงพระโอสถ ๑ มีโรงพระราชยานหมู่พนักงานกันเจียกอยู่ ๑ มีโรงพรมเสื่อสนมรักษา ๑ มีโรงช่างสนะสองโรง มีโรงซุ้มยอด(๗๒) ใส่ช้างนางพญาเผือก ๑ แลกำแพงคั่นสวนไพชยนเบญจรัตน์(๗๓) ไปลงคลังมหาสมบัติ ถึงมุมกำแพงคลังวิเศษมีปตูเข้าไปสวนไพชยนเบญจรัตน์ชื่อปตูสวรรค์พิรมย์ หอพระมณเฑียรธรรม(๗๔) อยู่กลางสระ มีโรงช่างทำเงิน บาท สลึง เฟื้อง อยู่ปากสระ มีคลังสุภรัตน์ใส่สบงจีวรผ้าไตร ๑ คลังพิมานอากาศใส่กระจกเทดมีกรอบทองน้อยใหญ่ แลพรมเทดน้อยใหญ่ ๑ มีหอพระเชตอุดร(๗๕) (หอพระเชษฐบิดร) สำหรับเจ้าพญาพระหลวงแล้วท้าวนางข้างในผู้มีบรรดาศักดิ์ ถือการพระขันหมากเข้าไปถวายบังคมก่อน แล้วจึงเข้าไปถือน้ำพระพัฒสัจจาณวัดพระศรีสรรเพชมีกำแพงคั่นริมหอพระเชตอุดร (หอพระเชษฐบิดร) ล้อมสวนไพชยนเบญจรัตน์ มีปตูออกสนนหว่างกำแพงล้อมพระตำหนักตึก

วัดชื่อปตูสวรรค์ไพชยนรัตน์๑ถนนนี้มีปตูออกไปท้องสนามน่าจักรวัติ ริมโรงบีนปขาวกวาดวัดชื่อปตูภิรมย์เจษฎา๑ ถนนนี้มีปตูชื่อสุนธรภูสิต เข้าไปคลังวิเศศ ปตูจะออกจากกำแพงพระคลังวิเศศ ออกถนนมาวัดศรีสรรเพชชื่อปตูอุดมพัตรา๑ ถนนนี้มีถนนเลี้ยวเข้าพระตำหนักหน้าจักรวัติ มีปตูเข้าไปพระตำหนักชื่อปตูภิรมย์ธรา๑ แล้วมาถึงปตูหูช้างริมกำแพงวัดพระศรีสรรเพช เข้าไปคลังแสงใส่เครื่องช่างครบ๑ ท้ายจรนำพระวิหารสมเด็จพระสรรเพชปราสาทมีพระฉนวน(๗๖)มีฝาผนังกว้างสิบศอก มีโคหาตลอดหน้าหลังฉนวน มีปตฉนวนเสด็จออกปตภพชน ลงเรือพระที่นั่งหน้าพระขนานประจำถ้า ชื่อปตูโคหาภพชน มีสิงห์สองตัวอยู่ที่เชิงอัศจรรปตูนี้ยายแว่นรักษา ปตูท้ายฉนวนเสด็จออกไปวัดพระศรีสรรเพชชื่อปตูสวรรค์โคหา ยายยมรักษา๑ ปตูข้างพระฉนวนออกมาถนนต้นดอกเหล็ก ถนนนี้ผู้หญิงชาวบ้านถ้าทรายถ้าแขกเข้ามานั่งร้านขายผ้า ถนนนี้ตรงมาปตูสุเมรุ ๆ ตรงมาปตูตพานแพะ ๆ ตรงมาเข้าปตูฉนวนลงท้องสระ ๆ ตรงหน้าพระที่นั่งบันยงรัตนนาต ๆ .ตรงมาออกปตจักรพัดผัน ยายมิ่งเป็นนายปต นางจ่ากำกับรักษาในปตผู้ชายรักษาหน้าปตูข้างนอก ในท้ายสระนั้นมีโรงโอสถ(๗๗)อยู่หน้าปตูสวนอะหงุ่น๑ มีพระตำหนักสองห้องสำหรับมีราชกิจ ให้พระราชาขณะอาจารย์เข้าไปอยู่จำวัด๑ มีทิมสงฆ์ห้าห้อง๑ มีทิม

ตาบมหาดเล็กอยู่นอนเวน มีพระแท่นสำหรับพระราชวังหน้าเสด็จเข้าเผ้าหยุดพัก ๑ มีโรงนาระกาประโคมยาม ๑ ที่โรงเครื่องม้าต้นมีโรงพระแสงเครื่องต้น ๑ มีโรงช่างทำมุกอยู่หน้าพระที่นั่งทรงบิน ๑ มีโรงอาลักษณ์(๗๗) อยู่ริมกำแพงสวนกระต่าย ๑ มีหอหลวงใส่พระตำหรับแต่ก่อนสืบมาอยู่ในสระมุมกำแพงสวนกระต่าย ๑ มีพระตำหนักห้าห้องในสวนกระต่าย ๑ มีปตูเข้าไปพระตำหนักตึกใหญ่ผนังนอกทาแดง ชื่อพระตำหนักโคหาสวรรค์ พระตำหนักหลังนี้เป็นของพระพันวะษา ซึ่งเป็นพระอัคมเหษรีสมเด็จพระนารายณแต่ก่อน ครั้นมาเป็นพระคลังข้างใน ท้าวทรงกันดานได้รักษา มีกำแพงล้อม มีปตูสวรรค์กิรมย์ออกไปท้องสนามจันทน์ หัวเลี้ยวท้องสนามจันทน์ มาถนนริมกำแพงล้อมตึกห้าห้อง สำหรับนางวิเศศต้นแต่งเครื่องพระสุพัณภาชหุงพระกระยาเสวยเครื่องต้น แลถนนนี้ผู้หญิงชาวบ้านในไก่เข้ามานั่งร้านขายเครื่องสำเภาจีน ถนนนี้เลี้ยวไปหัวสิงห์หน้าพระฉนวนใหญ่มีกำแพงคั่น มีปตูอุดมนารีย์ออกไปตลาดขายของสดเช้าเย็นตรงในปตูดินเข้ามา อนึ่งมีสระล้อมรอบพระที่นั่งมหาปราสาทบันยงรัตนาต(๗๙)มีพระตำหนักอย่างสระ สำหรับมีเทษนาพระมหาชาติ แล้วมีพระที่นั่งปรายเข้าตอก(๘๐) พระราชทานปลาหน้าคนแลกระโห้ ตะเพียนในท้องสระ ริมพระฉนวน(๘๑) เสด็จออกขุนนางณพระที่นั่งทรงบิน(๘๒) แล

ซุ้มประตูพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ที่กำแพงคั่นสนาม
ระวางพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท กับพระที่นั่งสุริยามรินทร์

(๖๓.) พระที่นั่งสริยามรินทร์ เป็นปราสาทจัตรมุขก่อด้วยแลง สลับอิฐ อยู่ใกล้กำแพงด้านเหนือริมน้ำ เป็นพระที่นั่งพิน สูงกว่าองค์อื่น ๆ เดียวนี้ยังมีผนังตรงรักแร้ด้านเหนือเป็นที่สูงอยู่ตอนหนึ่ง ยังมีรอด เมื่อปลูกสร้างสถานที่ต่าง ๆ ในพระราชวังครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญ พระราชกุศลในงานรัชชมงคลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ผู้ตรวจสอบหนังสือเรื่องนี้ได้เป็นแม่กองปลูกปราสาทเครื่องไม้ลงขนฐานพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท ทำตามรูปทรวดทรงเดิม กับทำช้อมกำแพงชุมประตูพระนคร และช้อมกำแพงชุมประตูพระราชวังเท่าขนาดและตามรูปลวดลายที่สอบสวนได้ เมื่อทำกำแพงแล้วได้ขึ้นไปอยู่ในที่สูงเสมอหลังรอด ก็แลข้ามกำแพงไปเห็นเรือในแม่น้ำได้ เห็นจะเป็นมุขนี้เองที่เรียกว่าพระที่นั่งเย็น สมกับจดหมายเหตุเรื่องคณะพระสงฆ์สยามครั้งพระวิสุทธาจารย์ไปลังกา มีความว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จออกทอดพระเนตรกระบวนแห่พระสงฆ์ขึ้นพระที่นั่งสุริยามรินทร์

(๖๔-๖๕.) ตำหนัก ๒ หลังนี้อยู่ในที่ข้างเหนือพระที่นั่งสุริยามรินทร์ไม่ได้ แต่ตัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์เองก็อยู่ชวนจะติดกำแพงด้านเหนืออยู่แล้ว และที่ข้างใต้พระที่นั่งก็เป็นพระตำหนักประดิษฐานพระรูปพระนเรศวร ที่ ๆ จะปลูกตำหนัก ๒ หลังนี้ได้ก็มีแต่ที่ข้างฉนวนด้านตะวันตกตรงแนวพระที่นั่งออกไป คือที่ตรงข้างกำแพงแก้วโขสถ์วัดใหม่ไชยวิชิตเดียวนี้เข้าไป ตำหนัก ๒ หลังนี้สันนิษฐานว่า เป็นของใหม่พึ่งทำขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเอกทัศน์

(๖๖.) ที่ประดิษฐานพระรูปสมเด็จพระนเรศวร พงศาวดารว่า อยู่โรงแสงใน เห็นจะเป็นอันลงรอยกันได้ และที่ต่อจากพระที่นั่งสุริยามรินทร์ไปทางใต้ก็มีรากอิฐอยู่หลายแห่ง

(๖๗.) พระวิหารสมเด็จเป็นปราสาทมุขหน้าหลังยาว มุขข้างสั้น ที่มุขหน้ามีมุขเด็จตั้งพระที่นั่งบุษบก มีกำแพงแก้วล้อมสามด้าน หลังชนเขื่อนเพ็ชร์ เฉียงแนวหลังมุขกลาง เป็นปราสาทองค์ริมข้างใต้

(๖๘.) พระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท เป็นปราสาทมุขหน้ามุขหลังยาว มุขข้างสั้น มีมุขเด็จ ที่มุขหน้าตั้งพระที่นั่งบุษบกเหมือนพระวิหารสมเด็จ มีกำแพงแก้วล้อมสามด้าน ๆ หลังข้างใต้ชนเขื่อนเพ็ชร์ ข้างเหนือชนกำแพงแก้วพระที่นั่งสุริยามรินทร์ เป็นปราสาทองค์กลาง

(๖๙.) กำแพงคั่นท้องสนามใน ขุดพบรากกำแพง

(๗๐.) ประตูไชยมงคลไตรภพชล เป็นประตูซุ้ม ยอดปรางค์ขุดพบช่องและซุ้มหักตกอยู่

(๗๑.) ขุดพบราก

(๗๒.) พงศาวดารว่า โรงช้างเผือกหลังคายอด อยู่ริมกำแพงแก้วพระที่นั่ง สรรเพ็ชญ์ด้านใต้ โรงหนึ่ง อยู่ริมกำแพงแก้วพระวิหารสมเด็จข้างเหนือโรงหนึ่ง

(๗๓.) สวนไพชยนต์เป็นจรัตน์ อยู่ระวางหลังพระที่นั่งจตุรวรรค์ออกมาทางตะวันตก ถึงกำแพงคั่นชั้นในต่อจากบริเวณพระวิหารสมเด็จด้านใต้

(๗๔.) สระหอพระมณเฑียรธรรม อยู่นอกกำแพงชั้นใน ด้านหน้าข้างใต้ ชาวบ้านเดาเรียกกันว่า สระหนองหวาย

(๗๕.) หอพระเชษฐบิดรหรือพระเทพบิดรนี้ ท่านผู้ศึกษาโบราณคดีแต่เดิมมารวมทั้งข้าพเจ้าผู้ตรวจสอบหนังสือเรื่องนี้ด้วย เข้าใจว่าอยู่ในวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ แต่ตรวจดูสถานที่ซึ่งยังมีอยู่ก็ล้วนแต่เป็นโบสถ์วิหารสำหรับตั้งพระพุทธรูปทั้งหมด เมื่อมาตรวจสอบหนังสือเรื่องนี้พบว่าหอพระเชษฐบิดรอยู่ในพระราชวัง กับมีหลักฐานประกอบคือ ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยากล่าวไว้ว่า หน้าที่ตำรวจนอกขวาเป็นพนักงานหอพระมณเฑียรธรรม และหอหนังสือ หอสวด หอพระเทพบิดร หอพระเทพอุกัน ดังนี้ หอพระมณเฑียรธรรมก็อยู่ในพระราชวัง ไม่ได้อยู่ในวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ เพราะฉะนั้นหอพระเทพบิดรก็คงอยู่ในพระราชวังที่ใกล้ ๆ กัน พระรูปพระเชษฐบิดรหรือพระเทพบิดรนี้ เป็นพระรูปสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ซึ่งทรงสร้างกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา แต่จะสร้างในรัชชกาลใด ไม่มีในพงศาวดารหรือจดหมายเหตุสันนิษฐานว่า คงเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง พระองค์ใดในพระราชวงศ์อู่ทอง หรือจะเป็นพระราเมศวรผู้เป็นพระราชโอรสทรงสร้างขึ้นไว้เป็นที่เคารพในฐานที่พระองค์เป็นปฐมบรมราชวงศ์ และเป็นผู้ทรงสร้างกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยามหานคร ประดิษฐานไว้ในพระราชวังเป็นที่ระลึกถึงพระเดชพระคุณและทั้งเพื่อได้เป็นเทพารักษ์สำหรับพระนครด้วย เหมือนดังสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นมหาวีรกษัตริย์ก่อกู้เอาเมืองไทยออกจากอำนาจพะม่ากลับเป็นอิสระ และมีอานุภาพยิ่งกว่าแต่ก่อน

เมื่อล่วงรัชชกาลแล้วก็มีพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างพระรูปประดิษฐานไว้ยังโรงแสงในไว้เป็นที่เคารพอย่างเดียวกัน เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจึงมีพระราชกำหนดไว้ว่า เมื่อถึงวันพิธีถือน้ำให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยมีดอกไม้ธูปเทียน ไปสักการกรายถวายบังคมพระเชษฐบิดรก่อน แล้วจึงไปรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ แล้วจึงพร้อมกันเข้าไปกรายถวายบังคมพระเจ้าแผ่นดินในท้องพระโรง แต่พระราชวงศ์รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในท้องพระโรงหน้าที่นั่ง เป็นประเพณีสืบมาจนตลอดอายุกรุงศรีอยุธยา ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีณบางกอกแล้ว ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โปรดให้เชิญพระรูปพระเชษฐบิดรลงมาประดิษฐานไว้ในพระวิหารในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้ชื่อว่า หอพระเทพบิดร และข้าราชการผู้ใหญ่ในรัชชกาลที่ ๑ นั้นเคยเป็นข้าราชการเก่ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และเคยรู้ประเพณีการถือน้ำเดิมอยู่ เมื่อพระเทพบิดรลงมาประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถึงวันถือน้ำจึงพากันเอาดอกไม้ธูปเทียนไปสักการถวายบังคมพระรูปพระเชษฐบิดรก่อน แล้วจึงไปรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระอโบสถ ณะเพาะพระพักตร์พระแก้วมรกฎ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไม่ทรงโปรด ว่าการที่ข้าราชการไปสักการรูปเทพารักษ์ก่อนนั้น เป็นการขาดทางพระศรัยสรณาคม จึงออกพระราชกำหนด เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๗ ว่าถ้าถึง

วันพิธีถือน้ำตรยสารท ให้ข้าราชการมีเครื่องสักการไปบชานมัสการ
พระแก้วมรกฎ และรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระอุโบสถ
แล้วจึงออกมาอุทิศกุศลให้แก่เทพารักษ์ ดังนี้ ความปรากฎว่า พระ
เชยฐูบิดรเป็นพระรูปสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๓ (อู่ทอง) ตั้งแต่
ครั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้นถึง พ.ศ. ๒๓๒๗ ซึ่งเป็นปีที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร
ต่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ เมื่อออกพระราชกำหนดนี้แล้ว จึงได้แปลงพระ
พุทธรูปหุ้มเงิน ที่พงศาวดารฉะบับพระราชหัตถเลขาและฉะบับกรมสมเด็จ
พระปรมานุชิตลงไว้ความต้องกันว่า เมื่อสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
โปรดให้เชิญรูป พระเทพบิดร มาแปลงเป็น พระพุทธรูป หุ้ม เงิน ปิด ทอง
ประดิษฐานไว้ในพระวิหาร ถวายนามว่าพระเทพบิดร นั้น พงศาวดารลง
ว่าด้วยการแปลงพระเชยฐูบิดรเป็นพระพุทธรูปล่วงหน้าไปถึง ๒ ปี

(๗๖.) ขุดพบถนนในฉนวน แต่ผนังรอไปหมดไม่มีเหลือ

(๗๗.) ระวางนี้ไปถึง ๗๘. พรรณนาถึงสถานที่ซึ่งเปลี่ยนแปลง
เกิดขึ้นในแผ่นดินพระเพทราชา

(๗๘.) พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาศน์ เป็นปราสาทจัตุรมุขและเป็นที่
ประทับอยู่ข้างใน ด้านตะวันตกมีสระล้อมรอบ ด้านตะวันตกของพระที่นั่ง
ก่อภูเขาลงในอ่างแก้ว มีท่อน้ำพุไหลลงในอ่างเลี้ยงปลาเงินปลาทอง
สร้างขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ขุดพบรากอ่างแก้ว และสิลา
ที่ก่อเขาหลุดทับถมกองอยู่ ได้เลือกก้อนที่ดีมาก่อเขาไว้ ในอ่างบนชาลา
หลังพลับพลาเจัตุรมุขวังจันทร์เป็นของพิพิธภัณฑ์

(๘๐.) พระที่นั่งปรายเข้าตอก พระที่นั่งองค์นี้ก่อเป็นฐานอิฐลดชั้นอย่างอ่างแก้ว ด้านหนึ่งอยู่ริมสระ

(๘๑.) มีสะพานข้ามสระไปจากฟากเกาะพระที่นั่งบรรยงก์ ถึงฟากข้างตะวันตกหลังพระที่นั่งทรงปืน ยังเห็นโคนเสาตะพานอยู่

(๘๒.) พระที่นั่งทรงปืน ขุดพบรากเป็นรูปยาวรี อยู่ริมขอบสระด้านตะวันตก พงศาวดารว่า เมื่อทรงสร้างพระที่นั่งหมู่นี้แล้ว เปลี่ยนกลับเอาท้ายสนมเป็นข้างหน้า จึงมามีศาลาลูกขุนและโรงหมอทั้งสถานที่สำหรับเจ้าพนักงานประจำการอื่น ๆ ขึ้นอีกแห่งหนึ่งด้วย

ในหนังสือนี้ พรรณนาแผนที่ในพระราชวัง ละเอียดดีกว่าฉบับอื่น ๆ แต่น่าประหลาดที่ไม่ได้กล่าวถึงชื่อประตูที่มีมาในพงศาวดารและกฎมณเฑียรบาล คือ ประตูไพชยนต์ ประตูมงคลสุนทร ประตูแสดงราม ประตูเสดาะเคราะห์ ประตูพระพิฆเณศวร ประตูศรีสรรพทวาร ประตูพลทวาร และประตูนครไชย จะเป็นด้วยเหตุไรไม่ทราบ

พระราชวังกรุงศรีอยุธยา เมื่อรื้อเอาอิฐปราสาทราชฐาน ย่อมกำแพงลงมาใช้ในการสร้างกรุงเทพพระมหานครแล้วก็ทิ้งเป็นที่ร้าง ไม่ปรากฏว่ามีการปกครองรักษาอย่างไร ในพระราชวังก็มีแต่กองอิฐหักกากปูนถมอยู่เป็นโคกเป็นเนิน มีต้นไม้ขึ้นปกคลุมรกเรี้ยว ต่อมาจึงมีรายฎรไปตัดฟันถากถางต้นไม้ แล้วปลูกต้นไม้มีผลเช่น น้อยหน่า ส้ม มะขาม มะตูม ถือเป็นเจ้าของกันเป็นแปลง ๆ ไป พระบาท

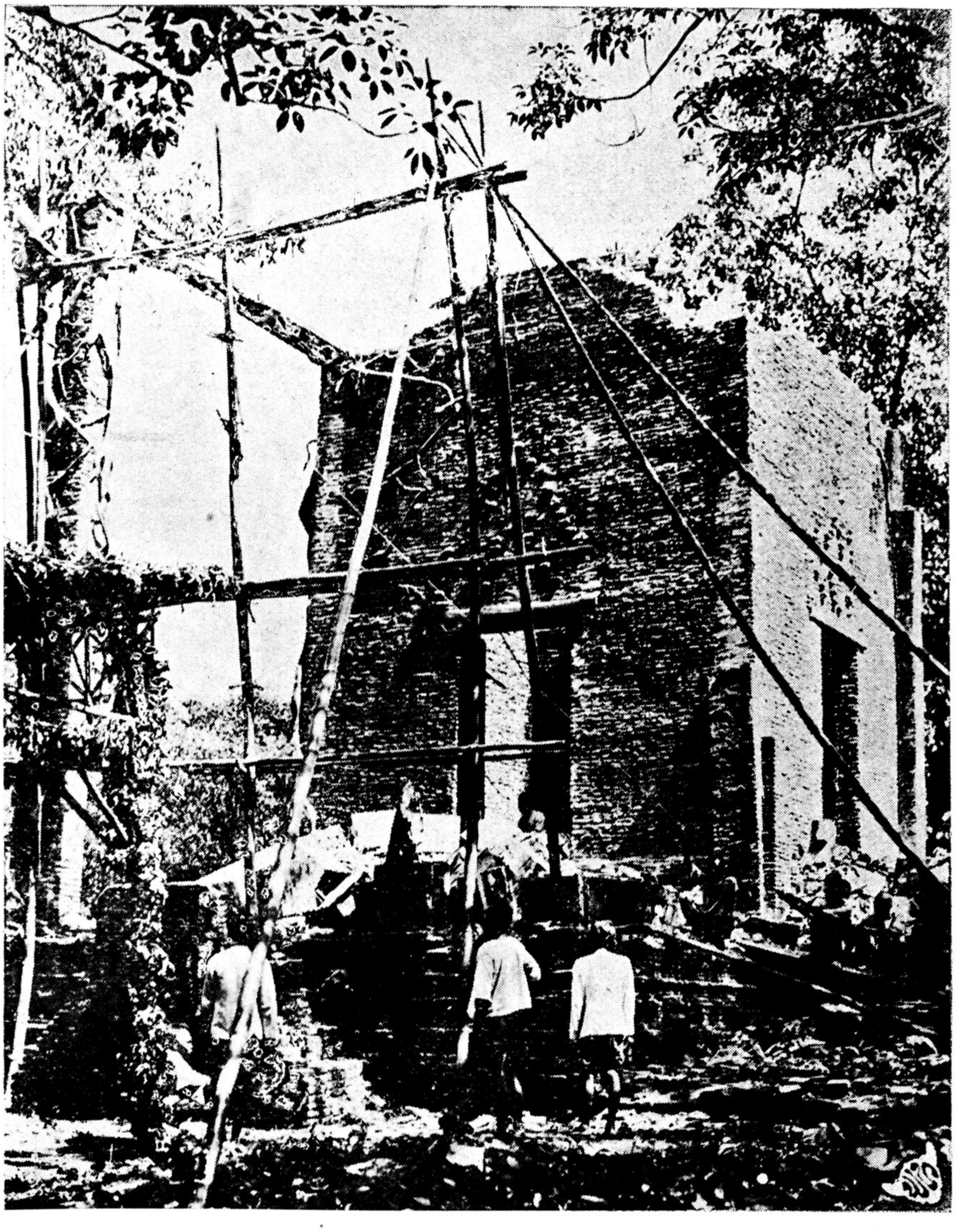

ปราสาทในรัชชกาลที่ ๔ ก่อขึ้นบนฐานพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท
ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นไปประพาสแต่ยังทรงพระผนวช เมื่อเสวยราชสมบัติแล้วก็ได้เสด็จขึ้นไปทรงสังเวยอดีตมหาราช และโปรดให้สร้างปราสาทจัตุรมุขขนาดย่อม ก่อขึ้นบนโคกพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาทองค์ ๑ ทรงพระราชดำริจะโปรดให้จารึกพระปรมาภิธัยพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ประดิษฐานไว้ภายในปราสาท เพื่อเป็นที่สักการระลึกถึงพระเดชพระคุณ แต่การค้างอยู่เพียงก่อผนังยังหาทันยกเครื่องบนไม่ ถึงรัชชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติก็ได้เสด็จขึ้นไปสังเวยอดีตมหาราช และต่อ ๆ มาก็เสด็จประพาสอิกหลายคราว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้ขุดตรวจค้นแผนผังฐานปราสาทราชฐานทั้งพระราชวังขึ้นรักษาไว้ ให้เห็นเป็นพะยานประกอบพงศาวดารว่า ประเทศไทยได้ตั้งเป็นปึกแผ่นมั่นคง มีความเจริญรุ่งเรืองมาแล้วช้านาน แต่ยังหาได้มีการขุดค้นตรวจสอบถวายไม่มาจนถึงปีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาโยราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) สมหเทคาภิบาลมณฑลอยุธยาแต่ครั้งยังเป็นหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ข้าหลวงมหาดไทย เลื่อนขึ้นเป็นข้าหลวงรักษาราชการกรุงเก่า และปีต่อมาก็ทรงประกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นตัวผู้รักษากรุง พระยาโยราณราชธานินทร์ได้ทราบพระราชประสงค์ ในเวลาวันหยุดราชการก็ออกเที่ยวตรวจค้นสถานที่

ซึ่งมีชื่อมาในพงศาวดารและในกฎหมายกับทั้งจดหมายเหตุ และโคลง
ฉันท์ กาพย์ กลอน บรรดาที่กวีชั้นกรุงศรีอยุธยาแต่งไว้ ที่พรรณนา
ถึงภูมิฐานพระนครศรีอยุธยา แต่ในเวลานั้นเป็นการยากอย่างยิ่งในการ
ตรวจค้น ด้วยในพระราชวังล้วนแต่เป็นโคกเป็นเนิน มีต้นไม้ปกคลุม
อยู่ประดุจป่าทึบมิใคร่จะเห็นอะไร ที่ยังเห็นสูงอยู่ก็แต่ผนังรักแร้พระที่นั่ง
สุริยามรินทร์ แต่ภายหลังมาเมื่อขยายค้นได้ จึงได้ลงมือลองขุดเข้า
ไปจากที่ต่ำด้านหน้าวังทางตะวันออกเป็นร่องตรงไปทางตะวันตกก็ได้พบ
รากกำแพงพระราชวังทั้ง ๒ ชั้น เมื่อพิศจนได้ระดับพื้นดินเดิมแล้ว จึง
ขุดตรงเข้าไปจนถึงแนวกำแพงแก้วหน้าพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาทสาย
หนึ่ง และขุดที่นอกกำแพงวังด้านเหนือตอนริมน้ำตรงเข้าไปทางข้าง
พระที่นั่งสุริยามรินทร์ ก็พบมุมฐานพระที่นั่ง เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๔๕
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส ได้ทอดพระเนตร์
ที่ ๆ ขุดไว้ ก็เป็นที่พอพระราชหฤทัย แต่เวลานั้นกำลังที่จะเอาไปทำการ
ขุดค้นตรวจสอบพื้นพระราชวังยังไม่มีพอ ได้อาศัยแบ่งแยกเอาผู้คุม
เรือนจำไปได้ คน ๑ คุมนักโทษไปทำการขุดค้นได้เพียงวันละ ๑๐ คนบ้าง
กว่าบ้าง การจึงช้าไม่ปรุโปร่งเห็นได้ทันพระราชประสงค์ ถึงปีมะเมีย
พ.ศ. ๒๔๔๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติมา
จะครบ ๔๐ ปี เท่ารัชชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๒ ในปีมะแม
พ.ศ. ๒๔๕๐ จะโปรดให้ตั้งการพระราชพิธีรัชชมงคล บำเพ็ญพระราชกุศล

ถวายสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๒ กับทั้งอัครมหาราชทุกพระองค์ที่ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา โปรดเกล้าฯให้พระยาโยราณราชธานินทร์จัดการเตรียมที่สำหรับจะปลูกพลับพลาพระราชพิธี กับโรงการมหรศพ และโปรดให้รื้อโครงปราสาทที่ทำค้างไว้บนฐานพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์นั้นเสียในคราวนี้ พระยาโยราณราชธานินทร์จึงกะโครงการ ขออนุญาตเงินตั้งพนักงานเป็นผู้คุมนักโทษขึ้นโดยฉะเพาะแพนกนี้ ๕ คน กับซื้อรางและรถเหล็กสำหรับขนดิน อนึ่งแต่เดิมที่ดินด้านข้างพระราชวังทางริมน้ำตั้งแต่หน้าวัดธรรมิกราชไปจนคลองท่อมีบ้านเรือนราษฎรปลูกเรียงรายชิดหน้าพระราชวังหมด จึงต้องขออนุญาตเงินใช้เป็นค่าเสียหายแก่เจ้าของบ้านที่จักต้องถูกรื้อถอนด้วย และในการขุดวังตั้งแต่เริ่มมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ครั้งยังดำรงในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้เป็นพระธุระแนะนำอุดหนุนทุกอย่าง การจึงสำเร็จตามรูปที่กะไว้ ครั้นถึงเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้แยกเอานักโทษจากเรือนจำไปคุมขังไว้ที่ข้างวัดธรรมิกราช ๑๐๐ คนไปลงมือทำการ พระยาโยราณราชธานินทร์ก็ได้เข้าไปตั้งที่พักชั่วคราวอยู่ที่มุมพระราชวังด้านตะวันออก คอยตรวจตราบังการให้เจ้าหน้าที่ขุดค้นให้ถูกต้องตามแผนผังรากของเดิม และได้ขนเอาอิฐหักกากปูนมูลดินออกไปถมในที่ซึ่งรายฎรย้ายถอนบ้านเรือนไป ซึ่งเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมมาแต่เดิมนั้น สูงขึ้นจนเสมอพื้นดินเชิงกำแพงข้างวัง คือที่เป็นถนนย่าน

ท่าวาสุกริตอนข้างวังด้านริมน้ำเดียวนั้น การขุดครั้งนั้นสำเร็จได้รูปแผนผัง
เพียงตั้งแต่กำแพงข้างเหนือ ไปจนถึงแนวกำแพงคั่นข้างพระวิหาร
สมเด็จ ด้านหน้าพระราชวังทางตะวันออกตั้งแต่กำแพงชั้นนอกไปจด
กำแพงหลังพระราชวังด้านตะวันตก ก็พอจวนจะถึงกำหนดงานพระราช
พิธี จึงหยุดการขุดลงมือจัดการปลูกสร้างพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท
และย้อมกำแพงประตูเมืองประตูวังสถานที่ต่าง ๆ ตามรูปรากเดิมด้วย
เครื่องไม้ ให้เหมือนอย่างพระราชวังครั้งกรุงศรีอยุธยา และปลูก
โรงมหรศพรอบพระราชวังชั้นใน ครั้นถึงวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน
พระพุทธศักราช ๒๔๕๐ พระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนิรแต่กรุงเทพพระมหานคร ขึ้นไปประทับพลับพลา
ณเกาะลอย วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน และวันที่ ๑ ที่ ๒ ธันวาคม เวลาบ่าย
เสด็จพระราชดำเนิรโดยกระบวนพระราชอิสริยยศ ทั้งทางชลมารคสถล
มารค เข้าไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาทแล้ว
เสด็จพระราชดำเนิรกลับมาประทับแรมที่พลับพลาเกาะลอย มีมหรศพ
โขน ๒ โรง หุ่น ๒ โรง ละคอน ๒ โรง มอญรำโรง ๑ เทพทองโรง ๑ และ
มีระเบง โมงครุ่ม คลาดีไม้ ไม้ลอย ญวนหก นอนหอก นอนดาบ
ไต่สวด กระอั้วแทงควาย แทงวิไสย กัยสรรพกิฬา มีแข่งระแหะ วิ่ง
วัวคน ชกมวย ขี่ช้างไล่ม้า ๓ วัน ค่ำมีดอกไม้ไฟทั้ง ๓ คืน เมื่อ
เสร็จพระราชพิธีแล้ว รุ่งขึ้นเวลาบ่ายเสด็จพระราชดำเนิรทอดพระเนตร์

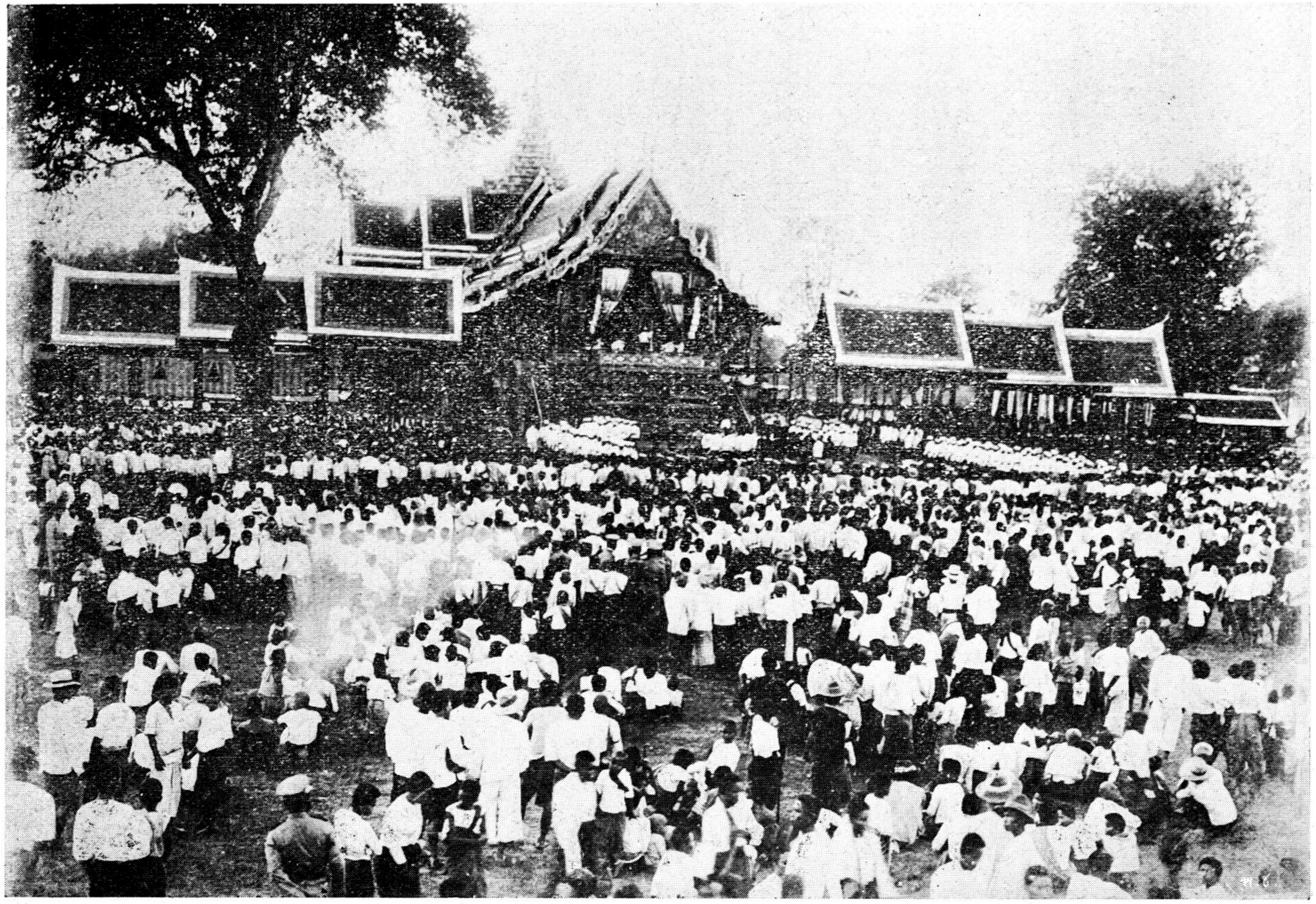

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับรัตนสิงหาสน์มุขเด็จพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท
ในงานพระราชพิธีรัชมงคล พ.ศ. ๒๔๕๐

ในพระราชวังอีกเวลาหนึ่ง วันที่ ๔ ธันวาคม จึงเสด็จพระราชดำเนิร
กลับกรุงเทพพระมหานคร อนึ่งทรงพระราชดำริว่าต่อไปก็คงจะเสด็จ
พระราชดำเนิรขึ้นมาทอดพระเนตรอยู่เนือง ๆ ทั้งเมื่อมีเจ้านายต่าง
ประเทศหรือแขกเมืองชั้นสูงเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ก็จะเป็น
ที่ให้แขกเมืองมาเทียวได้แห่ง ๑ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาโบราณ
ราชธานินทร์สร้างพลับพลาตริมุขขึ้นบนฐานเขียง ซึ่งสันนิษฐานว่า
เป็นฐานพระราชมณเฑียรที่ประทับเดิม แต่ในแผนผังของเก่าที่ขุดพบ
บนฐานนี้เป็นพระที่นั่งหลังคาแฝด มิใช่ตริมุข และไม่มีเกยช้างเกยม้า
เกยพระราชยาน มาทำเพิ่มเติมขึ้นเพื่อให้เหมาะสำหรับการเสด็จประพาส
รัชชกาลที่ ๖ เมื่อเสร็จการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว พระยาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จพระราชดำเนิรขึ้นไปทรงสังเวย
อดิตมหาราช ตั้งพระราชพิธีที่พลับพลาตริมุขในพระราชวังกรุงศริ
อยุธยา เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๕๓ ต่อมาก็ได้
เสด็จขึ้นไปทรงสังเวยอดิตมหาราชณพลับพลานั้นอีก ๓ คราว

ถึงรัชชกาลปัตยุบัน เมื่อพระยาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ก็ได้เสด็จพระราชดำเนิรขึ้นไปสังเวย
อดิตมหาราชเหมือนดังรัชชกาลก่อน เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน
พุทธศักราช ๒๔๖๙

อนึ่งการขุดพื้นวังนั้น เมื่อพ้นงานรัชชมงคลมาแล้วก็ได้ ไปลงมือ
ขุดพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท และวัดพระศริสรรเพ็ชญ์

แลวังจันท(๙๓) นั้นมีปราสาทจตุรมุขหาซ้มยอดมิได้ พระมหาอุปราชเปนฝ่ายหน้า เสด็จอยู่ใกล้กับพระราชวังหลวงทางห้าสิบเส้นอยู่ทิศบูรรภ์และมีพระมหาประสาทโถง(๙๔)ตั้งนอกกรุงทิศอิสาณ สำหรับเสด็จไปทอดพระเนตจับช้างเถื่อน ช้างโขลงปกน้ำเถื่อนเข้ามาจึงชื่อพเนียดแล

ตอนหน้า ต่อมากำลังการขุดร่อยหรอลงโดยมิอุปสัคในการใช้แรงนักโทษ ถึงพ.ศ. ๒๔๖๖ ในรัชชกาลที่ ๖ โปรดให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งภายหลังมาในรัชชกาลบ์ตยุบันี้เปลี่ยนเป็นราชบัณฑิตยสภา เป็นหน้าที่รักษาสถานที่โบราณ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ นายกราชบัณฑิตยสภา จึงมีรับสั่งให้พระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาล และอุปนายกราชบัณฑิตยสภา ลงมือขุดชำระพินวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ต่อมา

การขุดชำระพินพระราชวังและวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์นั้น บางแห่งต้องขุดออกสูงตั้งแต่ศอก ๑ ถึง ๕—๖ ศอก จึงถึงพินเดิม

(๙๓) วังจันทรเกษม เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แต่ครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นพระยพราช เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วก็คงจะเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเอกาทศรถ และพระมหาอุปราชพระองค์ต่อ ๆ มา แต่บางคราวก็เป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน เช่นสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระ

แผนที่
กรุงศรีอยุธยา

สเกล ๑:๕๐๐ เมตร

ฉบับพระราชทานชยานินทร์ (พ.ศ. ๒๕๑๒)

ร.ว. ป.ช. ป.ม. ท.ช.ว. ร.ต.น จ.ป.ร.๓ ร.ต.น ว.ป.ร.๒ ป.ป.ร. ๓.

ร.ด.ม. (ศิลป) ร.จ.พ. สมุหเทศาภิบาลลำดับรัชกาลที่สมณ

ทลอยุธยา และอุปนายกราชบัณฑิตย์สภาแผนกโบราณคดีตรวจสอบ

พ.ศ. ๒๕๒๖

สีน้ำ

สีอิฐ

ถนนดิน

เส้นเขตร์ประมาณ

ที่โล่งอยู่ไม่ได้ขุด

ทุ่งภูเขาทอง

ทุ่งแก้ว

ทุ่งประเชต

ทุ่งปากกราน

ทุ่งแรก

ทุ่งเรือ

ท้ายคู

ปากลำแม่เบี้ย

ปากลำแม่เบี้ย

ป้อมเพชร

ป้อมมหาไชย

ป้อมเสือทยอย

ป้อมเสือหมอบ

ป้อมเสือนอน

ป้อมเสือนั่ง

ป้อมเสือยืน

ป้อมเสือเดิน

ป้อมเสือวิ่ง

ป้อมเสือกระโจน

ป้อมเสือตะครุบ

ป้อมเสือลากหาง

ป้อมเสือขึ้นไม้

ป้อมเสือลงไม้

ป้อมเสือลงถ้ำ

ป้อมเสือขึ้นถ้ำ

ป้อมเสือลงน้ำ

ป้อมเสือขึ้นน้ำ

ป้อมเสือลงเขา

ป้อมเสือขึ้นเขา

ป้อมเสือลงหาง

ป้อมเสือขึ้นหาง

ป้อมเสือลงหัว

ป้อมเสือขึ้นหัว

ป้อมเสือลงปาก

ป้อมเสือขึ้นปาก

ป้อมเสือลงตา

ป้อมเสือขึ้นตา

ป้อมเสือลงหู

ป้อมเสือขึ้นหู

ป้อมเสือลงจมูก

ป้อมเสือขึ้นจมูก

ป้อมเสือลงฟัน

ป้อมเสือขึ้นฟัน

ป้อมเสือลงลิ้น

ป้อมเสือขึ้นลิ้น

ป้อมเสือลงคอ

ป้อมเสือขึ้นคอ

ป้อมเสือลงอก

ป้อมเสือขึ้นอก

ป้อมเสือลงท้อง

ป้อมเสือขึ้นท้อง

ป้อมเสือลงขา

ป้อมเสือขึ้นขา

ป้อมเสือลงเท้า

ป้อมเสือขึ้นเท้า

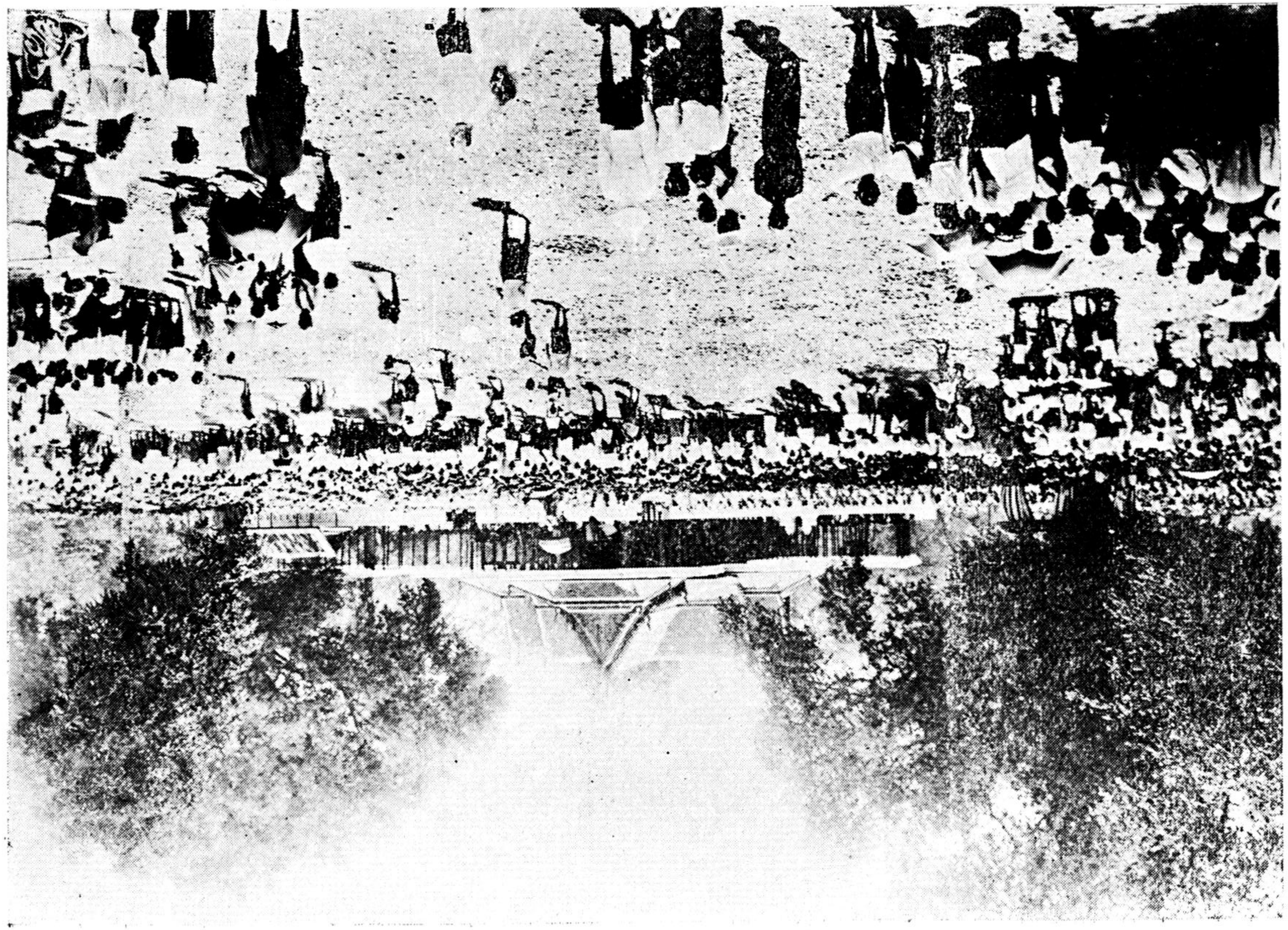

เจ้าอยู่หัวบรมโกศ แรกได้ราชสมบัติก็ประทับอยู่ที่วังจันทร์หลายปี จึงเสด็จเข้าไปประทับในวังหลวง ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่าวังจันทร์มีกำแพง ๒ ชั้น เหมือนวังหลวง กำแพงชั้นนอกสูง ๗ ศอก แนวกำแพงยาวโดยรอบ ๒๔ เส้น มีประตูใหญ่กว้าง ๔ ศอก ๖ ประตู ประตูน้อย ๒ ประตู พระราชมณเฑียรข้างหน้ามีท้องพระโรง ต่อท้องพระโรงเข้าไปมีพระวิมาน ๓ หลัง อยู่ทางทิศเหนือหลัง ๑ ทิศใต้หลัง ๑ ทิศตะวันออกหลัง ๑ หลังใต้เรียกว่า พระที่นั่งพระวิมานรัตยา และมีสถานที่เจ้าพนักงานประจำการต่าง ๆ คล้ายวังหลวง

เมื่อหมดอายุพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว ก็รื้อเอาอิฐวังนี้ลงไปใช้ในการสร้างกรุงเทพมหานคร พื้นที่วังก็รกร้าง ภายหลังจึงมีราษฎรเข้าไปปลูกต้นผลไม้ มาถึงรัชชกาลที่ ๔ พระยาทสมเด็จพระอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาวังจันทร์ขึ้นเป็น พระราชวัง ได้ก่อกำแพงมีใบเสมารอบ ๔ ด้าน ๆ หนึ่ง ยาวราว ๔ เส้น ๔ ด้าน ราว ๑๖ เส้น มีประตูชุ้ม ๔ ประตู สำหรับแปรพระราชสำนักขึ้นไปประทับ โปรดให้สร้างพระที่นั่งและพลับพลา ตำหนักเรือนโรงสถานที่สำหรับเจ้าพนักงานประจำการในพระราชสำนักครบบริบูรณ์ ครั้นมาในรัชชกาลที่ ๕ ทรงสร้างพระราชวังบางปอินขึ้นเป็นที่ประทับเวลาแปรพระราชสำนักแล้ว วังนี้ก็ไม่มีเวลาจะใช้ สถานที่ต่าง ๆ ก็ชำรุดทรุดโทรมไป ครั้นเมื่อจัดการรวมหัวเมืองขึ้นเป็นมณฑลอยุธยา จึงโปรดเกล้าพระราชทานให้เป็นที่ทำการของเทศาภิบาล ในครั้งนั้นได้ซ่อมแต่ฉะเพาะสถานที่ ๆ จะเอา

ไว้ใช้ในราชการ นอกจากนั้นได้รื้อลงเสียมากหลายอย่าง ยังคงเหลืออยู่แต่กำแพงวัง และ

๑. พระที่นั่งพิมานรัตยา ก่ออิฐฉาบปูน ๒ ชั้น ได้ยินเล่ามาว่าก่อตามรากเดิมนั้นองค์ ๑ ได้ใช้เป็นศาลารัฐบาลมณฑลอยุธยา มาแต่ พ.ศ. ๒๔๓๙ จนถึงทุกวันนี้

๒. หอพิศัยศัลลักษณ์ ก่ออิฐฉาบปูน ๔ ชั้น ว่าก่อตามรูปรากเดิมในรัชชกาลที่ ๔ ใช้เป็นที่ประทับทอดพระเนตร์ดาว

๓. พลับพลาจตุรมุข ที่ถูกน่าจะเรียก ณมุข เพราะมีมุขด้านหน้า ๓ ด้านหลัง ๓ เป็นพลับพลาเครื่องไม้ หลังคามุงกระเบื้องมีช่อฟ้าใบระกา หน้าบรรพ์มุขกลางด้านหน้า ของเดิมปั้นเป็นลายพระราชลัญจกรมหาโองการ มุขเหนือเป็นลายพระราชลัญจกรครุฑพาหะ มุขใต้เป็นลายพระราชลัญจกรหงส์พิมาน ด้านหลังมุขกลางเป็นลายพระราชลัญจกรมังกรคายแก้ว มุขเหนือเป็นลายพระราชลัญจกรไอราพต มุขใต้เป็นลายพระราชลัญจกรสังข์พิมาน ในรัชชกาลที่ ๕ พลับพลาหลังนี้ชำรุด โปรดให้พระยาไชยวิชิต (นาก ณป้อมเพ็ชร์) ผู้รักษาการซ่อมครั้งหนึ่ง มาถึงในปลายรัชชกาลที่ ๖ ชำรุดอีก ในรัชชกาลที่ ๗ จึงโปรดให้พระยาโบราณราชธานินทร์ ซ่อมอีกครั้งหนึ่ง การซ่อมครั้งนี้ได้รื้อตัวพลับพลาลงหมดทั้งหลัง เสาและรอดตงขื่อใช้ด้วยเฟโรคอนกรีตแทนไม้ของเดิม และเลี่ยวทรงพลับพลาเดิมนั้น

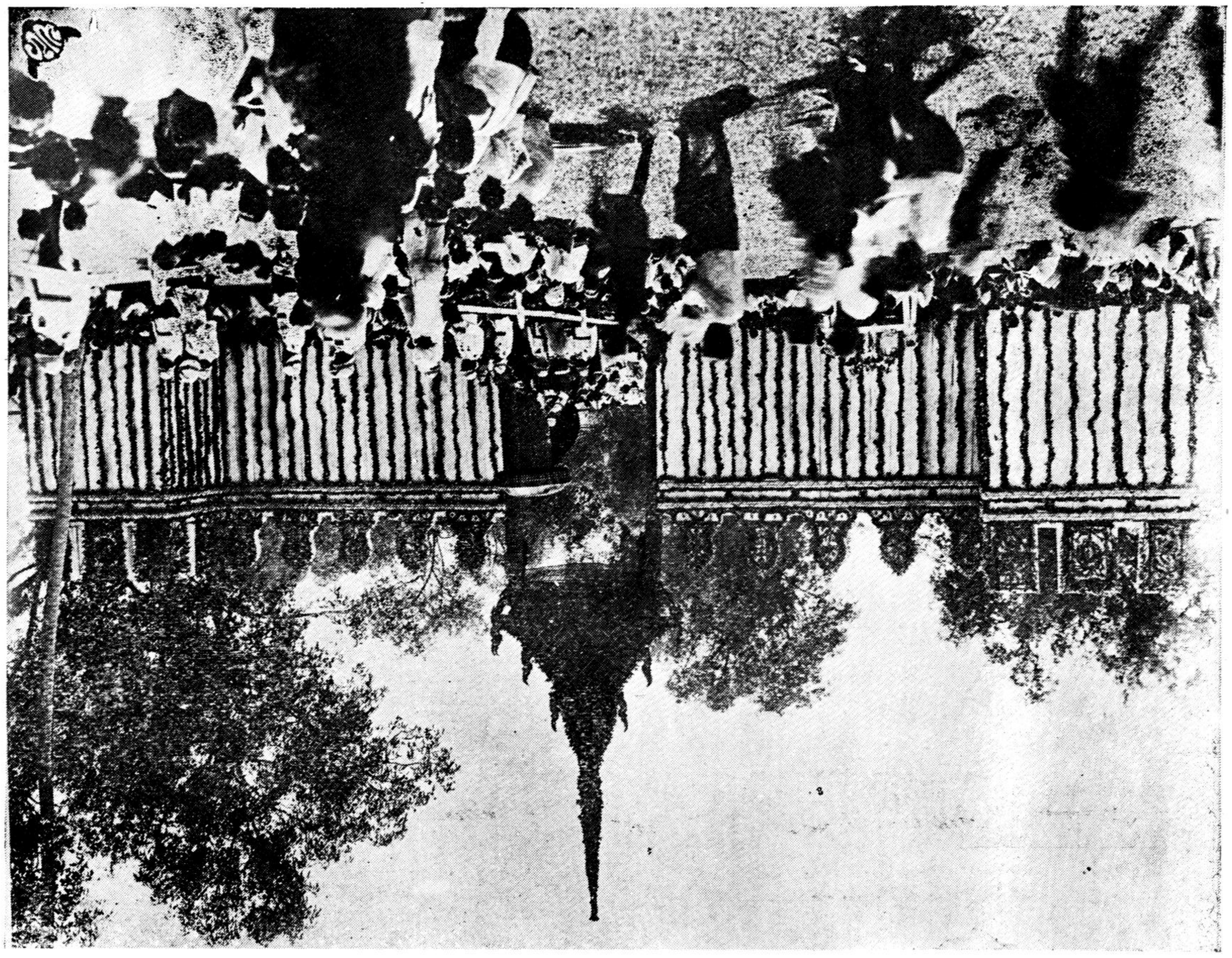

ដំណើរទស្សនកិច្ចរបស់ឯកឧត្តម ហ៊ុន សែន នាយករដ្ឋមន្ត្រីនៃកម្ពុជា ទៅកាន់ប្រទេសជប៉ុន
ក្នុងឱកាសជួបសំណេះសំណាលជាមួយសិស្សានុសិស្ស និងនិស្សិតជប៉ុន នៅសាកលវិទ្យាល័យ
ឱសាកា នាព្រឹកថ្ងៃទី ១ ខែ តុលា ឆ្នាំ ២០០៥

เต้ยอยู่ได้ขยายให้สูงขึ้นไปอีกศอกหนึ่ง ฝาคงใช้ฝาไม้ตามเดิม แต่หน้าบรรพ์มขทั้ง ๖ ลายยั้นของเดิมชำรดได้เปลี่ยนเป็นลายไม้สลักแทน

๔. โรงละคอน หลังคาทรงบันหยามุงกระเบื้อง อยู่หน้าพลับพลาจตุรมุข เดิมใช้เป็นศาลมณฑล ต่อมาเมื่อได้จัดการสร้างศาลขึ้นเป็นตึก ๒ ชั้น ที่นอกกำแพงวังด้านตะวันออกแล้ว ได้รื้อเอาไปปลูกไว้ที่หลังศาลารัฐบาลมณฑล เปลี่ยนเป็นผนังก่ออิฐ เดี๋ยวนี้ใช้เป็นศาลากลาง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๕. ห้องเครื่องหลัง ๑ ใช้เป็นที่พักพนักงารักษาวัง

๖. โรงม้าพระที่นั่งเป็นตึก ๕ ห้อง อยู่ริมกำแพงวัง ด้านเหนือหลัง ๑ ในรัชชกาลที่ ๖ ได้สร้างพระคลังมณฑลกับที่ทำการสรรพากรขึ้นที่ริมกำแพง แต่ริมประตู ด้านใต้ ไป จดริมประตู ด้าน ตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นรูปคดตามกำแพงหลัง ๑ เมื่อพระยาโบราณราชธานินทร์ยังเป็นสมุหเทศาภิบาลอยู่ ได้กะกำหนดแผนผังไว้ว่าเมื่อถึงเวลาสร้างศาลารัฐบาลมณฑลใหม่ จะได้สร้างจากริมประตูด้านตะวันตกเฉียงเหนือไปบรรจบริมประตูทิศเหนืออีกหลัง ๑ ตัวศาลารัฐบาลมณฑลเดิมนั้นจะได้แก้ ไขสำหรับเก็บโบราณวัตถุเป็นพิพิธภัณฑ์ต่อไป

กำแพงวังเดิมเข้าใจว่าคงกว้างกว่าที่สร้างในรัชชกาลที่ ๔ ด้วย ได้เคยพบรากพระที่นั่งยังมีโคนเสา และหัวปลายเสาหักจมอยู่ในที่ ๆ เป็นโรงเรียนมณฑล ซึ่งอยู่นอกกำแพงวังข้างใต้ กับมีรากอิฐอยู่

ในบริเวณกำแพงเรือนจำก็หลายแห่ง จึงสันนิษฐานว่า แนวกำแพงวังเดิมด้านเหนือกับด้านตะวันออกคงจะอยู่ราวแนวกำแพงใหม่ ยื่นไปหักมุมเลี้ยวที่หลังโรงเรียนมณฑล ตรงไปทิศใต้ไปหักมุมเลี้ยวราวหลังกำแพงเรือนจำ เข้าบรรจบกำแพงด้านเหนือ ด้านริมน้ำคงมีกำแพงสกัดระวางกำแพงวังกับกำแพงพระนครทั้งสองข้าง

โบราณวัตถุของวังจันทร์เดิมที่ยังเหลืออยู่อีกอย่างหนึ่ง ก็คือที่ตั้งระหัดน้ำเข้าวัง ก่อด้วยอิฐอยู่ริมตลิ่งเยื้องกับแนวกำแพงวังไปหน่อยหนึ่ง แต่ก่อนชาวบ้านเรียกว่าฐานโพธิ์ เพราะมีต้นโพธิ์ใหญ่อยู่ต้น ๑ ภายหลังเมื่อได้ตรวจโดยละเอียดแล้ว จึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งระหัดน้ำ ด้วยมีท่อดินเผาฝังแต่ที่นั้นเข้าไปในวัง ไปลงบ่อข้างหอพิศัยศัลลักษณ์สาย ๑ ไปทางหน้าพลับพลาจตุรมุขสาย ๑ และคงจะมีไปทางอื่นอีก แต่ตรวจให้ตลอดไม่ได้ ด้วยมีสถานที่ ๆ สร้างใหม่ทับอยู่

อนึ่งในพระราชวังจันทรเกษมนี้ นอกจากใช้เป็นที่ทำราชการแล้ว พระยาโบราณราชธานินทร์ แต่ครั้งยังเป็นพระยาโบราณบุรานุรักษ์ ผู้รักษาพระนครศรีอยุธยา ยังได้รวบรวมโบราณวัตถุ มีเครื่องสิลา เครื่องโลหะ เครื่องกระเบื้อง เครื่องดินเผา เครื่องไม้แกะสลัก บรรดาที่ได้พบปะอยู่ตามที่วัดร้าง และของที่ขุดได้ ทั้งของที่มีผู้ให้เป็นส่วนตัว ไปจัดตั้งไว้ในตึกโรงม้าพระที่นั่ง และได้ขยายปลูกเป็นเฉลียงมุงสังกะสีมีฝารอบ ๓ ด้าน ขึ้นเป็นที่พิพิธภัณฑ์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๕ ในครั้งนั้นเจ้านายทรงเรียกว่าโบราณพิพิธภัณฑ์ ต่อมา

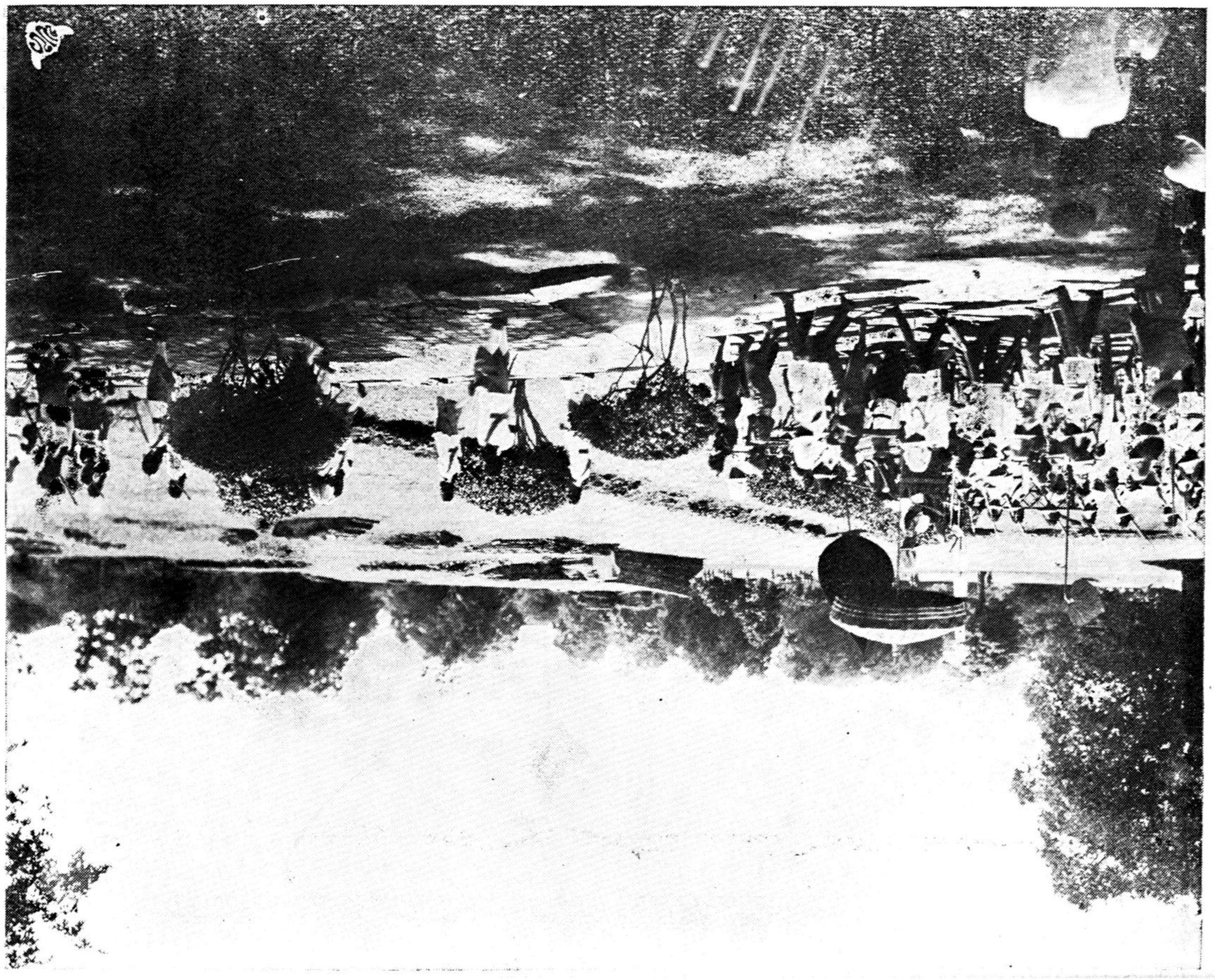

ក្រុមការងារចុះជួយសិក្សាស្រាវជ្រាវ ស្តីពីការអប់រំនៅតាមតំបន់ព្រំដែន
ដែលរងផលប៉ះពាល់ដោយសារជម្លោះប្រដាប់អាវុធ ក្នុងខេត្តបន្ទាយមានជ័យ
ចុះជួបសួរសុខទុក្ខសិស្សានុសិស្ស នៅសាលាបឋមសិក្សាបន្ទាយដែក
ឃុំបន្ទាយដែក ស្រុកមង្គលបុរី ខេត្តបន្ទាយមានជ័យ កាលពីថ្ងៃទី ០៤ ខែមករា ឆ្នាំ ២០១៦

ถึงวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร์ ได้ทรงลงพระปรมาภิไธย และทรงลงยันทึกไว้ในสมุดสำหรับพิพิธภัณฑ์ว่า "เก็บรวบรวมได้มากเกินคาดหมาย และจัดเรียบเรียงดี" แล้วได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ย้ายของจากโรงม้าพระที่นั่งมาจัดตั้งในพลับพลาจตุรมุข

ส่วนโบราณวัตถุที่เป็นสิลาและโลหะ มีพระพุทธรูปและของอื่นที่ใหญ่ ๆ นั้น ได้ก่อฐานอิฐจัดตั้งเรียงไว้ภายในกำแพงวัง และทำระเบียงมงสังกสีไปตามแนวกำแพงวัง แต่ด้านเหนือไปถึงด้านตะวันออกจัดขึ้นเป็นพิพิธภัณฑสถานใน พระนครศรีอยุธยา ซึ่งบัดนี้เรียกว่าอยุธยาพิพิธภัณฑสถาน ในรัชชกาลปัตยุบันนี้ เมื่อโปรดให้จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครขึ้นอยู่ในหน้าที่ราชบัณฑิตยสภาแล้ว ราชบัณฑิตยสภาได้ย้ายโบราณวัตถุที่ทำด้วยไม้และเครื่องสิลาเครื่องโลหะอันเป็นชิ้นเอกจากอยุธยาพิพิธภัณฑสถานลงมาไว้ในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครเสียหลายสิบชิ้น

(๘๔.) พระที่นั่งที่พะเนียด เดิมเมื่อแรกสร้างกรุง กำแพงพระนครด้านตะวันออกเฉียงเหนืออยู่พ้นวัดเสนาสน์เข้าไป พะเนียดจับช้างอยู่ที่วัดซอง คือ ที่ที่ว่าการอำเภอกรุงเก่าเดี๋ยวนี้ ต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงย้ายไปตั้งพะเนียดที่ตำบลทเลหญ้า ขยาย

กำแพงพระนครด้านนี้ออกไปริมน้ำ คือถนนหน้าวังจันทรอยู่ในทุกวันนี้ แต่พระที่นั่งที่พะเนียดของเดิมพะม่าเอาไฟเผาเสียเมื่อครั้งเข้ามาล้อมกรุง ต่อมาถึงกรุงรัตนโกสินทร ในรัชชกาลที่ ๑ จะได้ซ่อมแปลงพะเนียดขึ้น หรืออย่างไรไม่ได้ความชัด มารู้แน่นอนแต่ว่าเมื่อรัชชกาลที่ ๓ โปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๑ กรมหลวงเทพพลภักดิ์ออก ไปทรงเป็นแม่กองซ่อมพะเนียดครั้งหนึ่ง กับในรัชชกาลที่ ๕ ก็ได้ โปรดให้ซ่อมอีก ๒ คราว

ขอขอบคุณ คุณวิโรจน์ ศิริวัฒนาภรณ์ ที่ได้ให้การสนับสนุนในการจัดทำหนังสือเล่มนี้

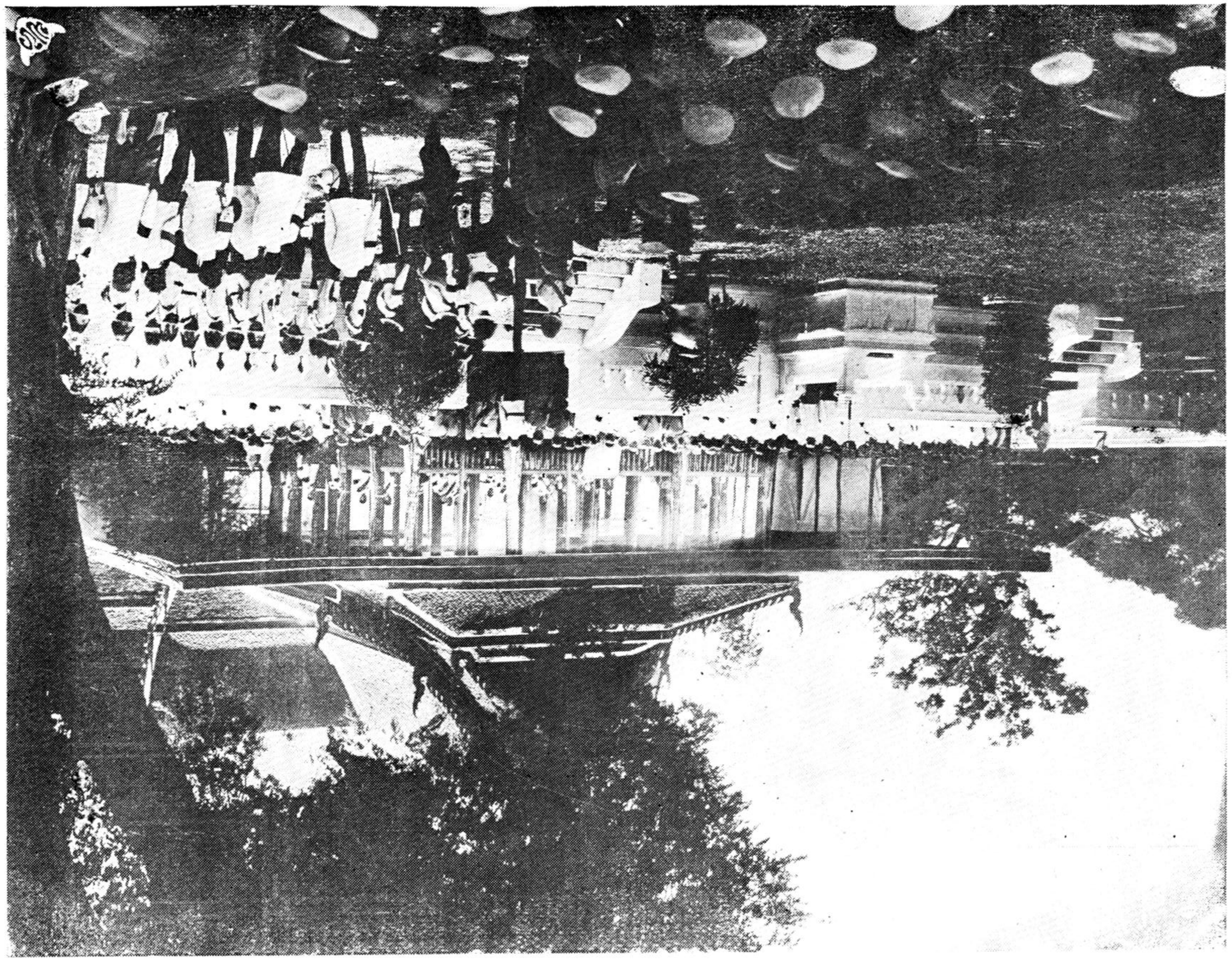

ชั้น ป.๔/๑ ปีการศึกษา ๒๕๔๖ โรงเรียนวัดพระยาปลาเค้า

ตั้งด่านคอยเหตุตามแม่น้ำเข้ากรุงสี่ทิศบูรรภ์ขนอน(๘๕) บ้านเข้าเม่า ๑ ทักษิณขนอน(๘๖) บ้านบางตะนาวสี ๑ บัจจิมขนอน(๘๗) บ้านปากคู ๑ อุตรขนอน(๘๘) บ้านบางหลวง ๑ แลซึ่งแม่น้ำรอบกรุงมีท่านบรอ(๘๙) กว้างสามวาตรงป้อมมหาไชย สำหรับช้างม้าคนเดรัจฉานไปมาที่หัวรอ ๑ แล้วมีเรือคอยข้ามรับส่งสมณชีพราม

(๘๕.) ด่านสำหรับตรวจคนแปลกปลอมกับสิ่งของต้องห้าม ที่จะเข้ามาหรือออกไปจากพระนคร ขนอนเป็นที่ตั้งเก็บภาษี บางแห่งด่านกับขนอนอยู่ไกลไม่เกี่ยวกัน บางแห่งอยู่ใกล้กัน เช่นขนอนสี่ทิศกรุง และต้องตั้งที่แม่น้ำทางร่วมซึ่งจะเข้ากรุง ทิศตะวันออกจึงตั้งด่านตรวจผู้คนและขนอนเก็บภาษีที่บ้านเข้าเม่า ด้วยเป็นทางร่วมแม่น้ำลพบุรีกับแม่น้ำป่าสักเดิม

(๘๖.) ขนอนบางตะนาวสี หรือนัยหนึ่งเรียกขนอนหลวง อยู่ที่ข้างวัดโปรดสัตว์ เป็นด่านภาษีใหญ่กว่าทุกแห่ง เพราะสำหรับตรวจผู้คนและเรือลูกค้า กับเก็บภาษีสินค้าที่เข้าออกทางหัวเมืองชายทะเลและต่างประเทศ

(๘๗.) ขนอนปากคอยที่ปากคลองวัดลาดฝั่งใต้ ทางไปบ้านเกาะมหาพราหมณ์ สำหรับตรวจผู้คนและเก็บภาษีซึ่งจะเข้าออกทางลำแม่น้ำน้อย

(๘๘.) ขนอนบางลางอยู่ที่เลียวบ้านแมนลำน้ำโพธิ์สามต้น เป็นด่านภาษีแม่น้ำแควใหญ่ทางเหนือ ซึ่งสายน้ำเดิมลงทางบางแก้ว

ที่ว่าบางหลวงนั้นผิด ของเดิมคงเขียนไว้ถูก แต่ผู้คัดลอกต่อ ๆ มา
ไม่เคยได้ยินชื่อนั้น เคยได้ยินแต่ว่ามีบางหลวงในจังหวัดพระนคร
ศรีอยุธยา หรือเช่นตกในวัดเสาธงทอง จังหวัดลพบุรี ในหนังสือชั้นหลัง
เขียนว่าตกคชสาร แต่ที่ถูกคือตกโคระส่าน หมายความว่าเย็นตก
ให้ทูตโคระส่านพักเวลาเข้ามาเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ แต่มาตอนหลัง
ไม่รู้จักชื่อโคระส่าน เห็นคชสารแปลได้ก็เลยเขียนเช่นนั้นเย็นต้น

(๘๙.) มีรออยู่ที่ตรงตลิ่งท้ายห้องแถวตลาดหัวรอเดียวนี้ ไปจน
ตลิ่งฟากข้างตะวันออก ของเดิมทำไว้เพื่อกั้นไม่ให้น้ำในแม่น้ำแควใหญ่
ซึ่งไหลผ่านเข้าไปทางพระราชวัง ไหลย่าลงทางคด้านข้อหน้า ซึ่งจะ
ทำให้แม่น้ำหน้าพระราชวังตื้น แต่เมื่อกรุงเสียแล้วต่อมาก็เอาไว้ ไม่อยู่
น้ำไหลย่าออกทางคลองหัวรอลงหน้าวังจันทร์ ทำให้คลองกว้างกลาย
เป็นแม่น้ำ แม่น้ำเดิมที่ไปทางพระราชวังจึงตื้นเขิน เลยเรียกกัน
ว่าคลองเมืองในทุกวันนี้ เมื่อ ๓๐ ปีล่วงมาผู้ตรวจสอบหนังสือเรื่องนี้
ยังได้เคยเห็นโคนเสารอที่พ้นคลอง เวลานี้ดินท่วมดอนขึ้นมาเสียมาก
แต่ถ้าผู้ใดมีความประสงค์จะพิศูจน์ ลองขุดโคลนสัก ๒_๓ ศอกก็จะพบ
โคนเสารอ

แลด้านขื่อบูรรภ์ทิศ แต่หัวรอมาถึงเรือจ้างข้ามไปวัดตพานเกลือ[๗๐] ๑ เรือจ้างข้ามออกไปวัดนางชี[๗๑] ๑ เรือจ้างข้ามออกไปวัดพิไชย[๗๒] ๑ เรือจ้างข้ามออกไปวัดเกาะแก้ว[๗๓] ๑ ด้านขื่อทิศบูรรภ์ห้าแห่งทั้งหัวรอ

ด้านแปทิศทักขิณ เรือจ้างข้ามไปวัดเจ้าพระแนงเชิง ๑ เรือจ้างท้าหอย[๗๔] (ท่าหอย) ข้ามออกไปบ่าจาก ๑ เรือจ้างข้ามออกไปวัดขุนพรหม[๗๕] ๑ เรือจ้างด่านชีข้ามออกไปวัดสุรินท์ ๑ เรือจ้างฉะไกรน้อยข้ามออกไปวัดถ้าราบ ๑ เรือจ้างวังไชยข้ามออกไปวัดนาค[๗๖] ปากคลองขุนลคอนไชย ๑ ด้านแปทักขิณทิศมีเรือจ้างหกตำบลแล

(๗๐.) วัดสะพานเกลือ อยู่ที่เกาะลอย ลักษณะเป็นวัดหลวงแต่เดียวนี้ร้าง

(๗๑.) วัดนางชี อยู่ใต้สะพานท่าวัดประตูโรงธรรม เดียวนี้พังเสียเกือบหมดแล้ว

(๗๒.) วัดพิชัย อยู่ที่ปากคลองบ้านยาตรผั่งใต้ ๆ สถานีรถไฟ

(๗๓.) วัดเกาะแก้ว อยู่ปากคลองบ่าเข้าสารผั่งใต้ เยื้องท่าน้ำหน้าวัดสุวรรณข้าม โบสถ์เดิมพังลงน้ำไปเกือบหมดแล้ว

(๗๔.) ท่าหอย อยู่ตรงโรงต้มกลั่นสราเดียวนี้ ตามแผนที่เก่าว่าเป็นท่าหมู่บ้านจีน

(๗๕.) วัดขุนพรหม อยู่ตรงประตูจีนข้าม

(๗๖.) อยู่ในปากคลองตะเคียนข้างเหนือ ซึ่งครั้งเดิมเรียกว่าคลองขุนละคอนไชย

ด้านขื่อประจิมทิศ เรือจ้างบ้านชียข้ามออกไปวัดไชยราม (วัดไชยวัฒนาราม) ๑ เรือจ้างวังหลังข้ามออกไปวัดลอดฉอง[๙๗] (วัดลอดช่อง) ๑ เรือจ้างด่านข้ามออกไปกระษัตรา ๑ เรือจ้างข้ามออกไปธาระมา ๑ ด้านขื่อบัจจิมทิศมีเรือจ้างสี่ตำบล

ด้านแปอุตรทิศ เรือจ้างปตูสตคบข้ามออกไปวัดขุนยวน ๑ เรือจ้างข้ามออกไปวัดติน[๙๘] ๑ ถ้าเรือคอยราชการประจำทังกลางวันกลางคืน[๙๙] ข้ามออกไปขึ้นฟากสระบัวแลศาลากระเวร ๑ เรือจ้างถ้าสิบเบี้ย[๑๐๐] ข้ามออกไปคลองวัดโพ ๑ เรือจ้างริมวัดถ้าทราย[๑๐๑] ข้ามออกไป (วัด) โรงฆ้อง ๑ เรือจ้างหน้าวัดชรอง[๑๐๒] ข้ามออกไปวัดป่าคนที ๑ เรือคอยราชการวังจันอยู่ตรงบ้อมมหาไชย[๑๐๓] ข้ามออกไปวัดแม่นางปลื้มแลถ้าโขลง ด้านแปอุตรทิศมีถ้าเรือคอยสองตำบล เรือจ้างห้าตำบลแล

(๙๗.) วัดลอดช่อง อยู่เหนือวัดไชยวัฒนาราม แต่ลึกขึ้นไปบนบก

(๙๘.) วัดเชิงท่าอยู่เยื้องปากคลองท่อข้าม เป็นท่าข้ามไปเข้าวังในตอนที่เปลี่ยนท้ายสนมเป็นข้างหน้า ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาลงมาจนแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ายรมโกศ

(๙๙.) เรือคอยรับใช้ราชการประจำท่าวาสุกรี ข้ามฟากไปศาลากองตระเวนปากคลองสระบัว ด้วยที่นั้นเป็นด้านตรงฉนวนน้ำประจำท่าพระราชวังหลวง เป็นศาลาย่านกลาง ในกฎมณเฑียรบาลว่า

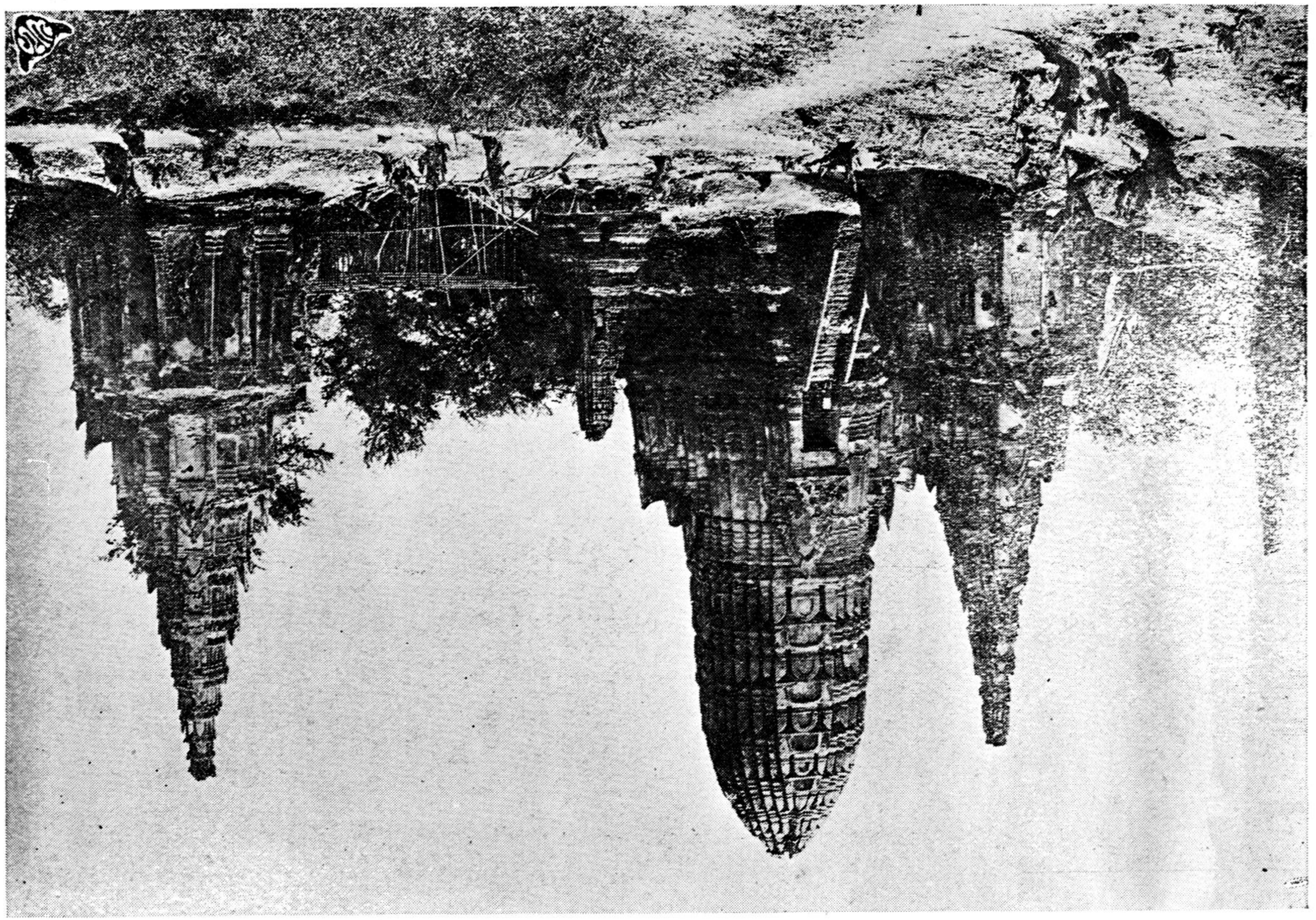

ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์

ตอนแม่น้ำข้างเหนือมีศาลากองตระเวน ระวางท่ากระลาโหมกับท่าสิบเบี้ยข้ามลำแม่น้ำเขตต์พระราชวังด้านหน้าศาลา ๑ ข้างใต้ตั้งกองตระเวนที่ศาลาปูน สันนิษฐานว่าข้างวัดศาลาปูนเดี๋ยวนี้ สำหรับรักษาเหตุการณ์ในลำน้ำตอนท้ายพระราชวัง ระวางศาลาเหนือศาลาใต้ ห้ามไม่ให้เรือประทุนเรือลูกค้าเข้าออก

(๑๐๐.) ท่าสิบเบี้ยเป็นท่าขึ้นลงของผู้มีราชการในพระราชวังและผู้ที่มีกิจในโรงศาล เพราะก่อนแต่แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาขึ้นไปศาลาลูกขุนกับทั้งสำนักงานข้าราชการในราชสำนักอยู่ในกำแพงพระราชวังด้านตะวันออก และนอกกำแพงก็มีสถานที่ทำการอื่น ๆ อยู่ทางด้านหน้าทั้งหมด

(๑๐๑.) วัดท่าทรายอยู่ริมคลองประตูเข้าเปลือก ภายในกำแพงพระนคร วัดโรงฆ้องอยู่ริมน้ำฝั่งเหนือเยื้องกันข้าม

(๑๐๒.) วัดซอง อยู่ภายในกำแพงพระนครหลังตลาดหัวรอเดี๋ยวนี้อยู่ในบริเวณอำเภอกรุงเก่า เป็นวัดร้าง เดิมมีโบสถ์ วิหาร พระเจดีย์ และหอระฆัง ช่องประตูด้านตะวันตก แต่พังทำลายเสียหมดคงเอาไว้แต่พระเจดีย์กับช่องประตูไว้เป็นเครื่องหมาย วัดข่าคนที่อยู่หลังบ้านหม้อฟากคลองข้างเหนือ แนวเดียวกับวัดแม่นางปลื้ม

(๑๐๓.) ป้อมมหาไชย อยู่ตรงตลาดหัวรอ วัดแม่นางปลื้มอยู่คนละฟาก

แม่น้ำรอบกรุงทั้งสี่ด้าน มีทำนบรอตำบล ๑ เรือคอยสอง ตำบลเรือจ้างยี่สิบตำบล แต่ข้ามแม่น้ำยี่สิบสามตำบลแล

มีตลาดเรือที่แม่น้ำรอบกรุง เป็นตลาดเอกสี่ คือตลาดน้ำวน(๑๐๔) บางกะจะ ๑ ตลาดปากคลองคูจาม (๑๐๕) ๑ ตลาดคลองคูไม้ร้อง(๑๐๖) ๑ ตลาดปากคลองวัดเดิม(๑๐๗) ๑ เป็นสี่แล

มีตลาดบนบกนอกกำแพงกรุง แต่ในขนอรทั้งสี่ทิศเข้ามาจนริมแม่น้ำรอบกรุงนั้น คือตลาดวัดพระมหาธาตุ(๑๐๘) หลังขนอรบางหลวง ๑ ตลาดลาว(๑๐๙) เหนือวัดโคหาสวรรค์ ๑ ตลาดคลองน้ำยา(๑๑๐) ๑ ตลาดบ่าปลา(๑๑๑) เชิงทำนบรอ ๑ ตลาดหน้าวัดแคลงแลวัดตะพานเหลือง(๑๑๒)(วัดตะพานเกลือ) ๑ ตลาด(๑๑๓) วัดนางชี)..... ๑ ตลาดบ้านบาตวัดพิไชย(๑๑๔) ๑ ตลาดวัดจันทน์หลังวัดกล้วย(๑๑๕) ๑ ตลาดหลังตึกวิลันดา(๑๑๖) ๑ ตลาดวัดสิงห์(๑๑๗) บ้านยี่ปุ่น ๑ ตลาดวัดทอง ๑ ตลาดวัดถ้ำราบ ๑ ตลาดบ้านปูนวัดเขียน ๑ ตลาดบ้านจีน (๑๑๘) ปากคลองขุนลคอนไชย ๑ ตลาดกวนลอดช่อง ๑ ตลาดเรือจ้างวัดธาระมา ๑ ตลาดบ้านบ้อม(๑๑๙)ตรงขนอรปากคู ๑ ตลาด(หัว)แหลม(๑๒๐) คลองมหานาก ๑ ตลาดวัดขุนญวนศาลาปูน ๑ ตลาดวัดคูไม้ร้อง(๑๒๑) หลังโรงเรือ ๑ ตลาดหน้าวัดกะไตร(๑๒๒) ลงวัดหน้าพระเมรุ ๑ ตลาดวัดค่ายวัว(๑๒๓) บ้านม่อ ๑ ตลาดบ่าเหล็ก(๑๒๔) ๑ ตลาด

วัดครุท(๑๒๕) ๑ ตลาดคลองผ้าลาย(๑๒๖) ริมวัดบ่าแดง (วัดบ่าแตง) ๑ ตลาดโรงกบ(๑๒๗) หน้าวัดกุฎิทอง ๑ ตลาด (วัด) โรงฆ้อง(๑๒๘) ๑ ตลาดหน้าวัดบ่า(๑๒๙)บ้านคนที่ ๑ ตลาดบ่าเหล็ก(๑๓๐) ถ้ำโขลง ๑ ตลาดวัดพร้าว(๑๓๑) ๑ ตลาดนอกกรุงเทพมหานคร สามสิบสองตลาดแล

(๑๐๔.) บางกะจะ คือ แม่น้ำตรงสามแยกหน้าป้อมเพชร์

(๑๐๕.) คลองคูขามอยู่ใต้วัดพุทไธศวรรย์ลงมา

(๑๐๖.) คูไม้ร้อง อยู่ริมคลองเมืองฝั่งเหนือ ระวางวัดเชิงท่ากับวัดพนมโยง เป็นที่โรงเรือพระที่นั่ง

(๑๐๗.) วัดเดิมในราชการเรียกว่าวัดศรีอโยธยา อยู่ในคลองแยกจากคลองบ้านม้าหันตรา

(๑๐๘.) วัดพระมหาธาตุอยู่ในกำแพงพระนคร ไม่ปรากฏว่ามีวัดมหาธาตุอยู่นอกกรุงอีก และที่บางลางซึ่งเป็นด่านขนอนเดิม ข้างแม่น้ำฝั่งตะวันออกมีวัดตาวคนอง ทางตะวันตกมีวัดช้าง ตลาดนั้นจะอยู่ที่วัดใดรู้ไม่ได้

(๑๐๙.) จะอยู่ที่ใดไม่ทราบแน่ เพราะชื่อวัดเดี๋ยวนี้เปลี่ยนแปลงไปเสียมาก แต่อยากจะเดาว่า น่าจะอยู่แถวปลายคลองสระบัว ด้วยที่แถวนั้นสังเกตเห็นเป็นบ้านเก่ามีวัดเรียงกันถึง ๒ ชั้น

(๑๑๐.) ชาวบ้านเดี๋ยวนี้เรียกคลองที่อยู่เหนือพะเนียดเข้าไปในทุ่ง

วัดบรมวงศ์ว่า คลองน้ำยา แต่ในจดหมายเหตุและแผนที่ของพวกฝรั่งเศส ซึ่งเขียนไว้ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า คลองเหนือวัดเสนต์โยเสฟ คือที่เรียกกันว่าคลองตะเคียนเหนือเกียวนี่เป็นคลองน้ำยา แต่ในหนังสือนี้เรียกคลองนี้ว่าคลองขุนละคอนไชย

(๑๑๑.) ตลาดข่าปลา อยู่ที่หน้าตลาดหัวรอ

(๑๑๒.) คือตลาดริมแม่น้ำหน้าวังจันทร์ผังเหนือ แต่วัดแคลงมาถึงวัดสะพานเกลือ

(๑๑๓.) วัดนางชี อยู่ใต้สะพานวัดประดู่ลงมา

(๑๑๔.) บ้านยาตร์อยู่ในคลองข้างวัดพิไชย ใต้สถานีอยุธยา

(๑๑๕.) วัดนี้หมายความว่า อยู่ที่ริมทางรถไฟใต้สะพานคลองบ้านยาตร์ลงไป ชาวบ้านเรียกว่าวัดประสาท แต่มีวัดจันทร์อยู่ที่เหนือท่าสถานีอยุธยาวัด ๑ มีชื่อมาในพงศาวดาร แต่ไม่อยู่ในลำดับนี้

(๑๑๖.) ตึกวิลันดา อยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันออกข้างใต้หัวเลี้ยววัดรอหลังวัดพนันเชิงลงไป ชาวบ้านเรียกตึกแดง ยังเห็นผนังตึกเพียงพื้น

(๑๑๗.) บ้านญี่ปุ่น อยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันออกเหนือเกาะเรียน แต่คงเป็นเรือนเครื่องไม้ จึงไม่พบรากอิฐ

(๑๑๘.) ปากคลองตะเคียนข้างเหนือที่ฝรั่งเศสเรียกว่า คลองน้ำยา แต่ในหนังสือนี้เรียกคลองขุนละคอนไชย

(๑๑๙.) บ้านบ่อม อยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันตกใต้ปากคลองวัดลาดลงมา คือที่บ่อมจำปาพล

ภูเขาทอง พระนครศรีอยุธยา

(๑๒๐.) คลองมหานาค อยู่เหนือหัวแหลมราว ๒ เส้น พงศาวดารว่าในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าหงสาวดีสวรรณเอกฉัตร์ยกเข้ามาตีกรุง พระมหานาค วัดภูเขาทองสึกออกมารับอาสาตั้งค่ายกันข้าศึก ตั้งแต่วัดภูเขาทองลงมาจนวัดป่าพลู พรรคพวกมหานาคช่วยกันขุดคูนอกค่ายกันทัพเรือจึงเรียกว่าคลองมหานาค ลำคลองแต่แม่น้ำเข้าไปจนถึงวัดภูเขาทองเห็นจะเป็นคลองเดิมของวัด เพราะวัดภูเขาทองอยู่กลางดอน มหานาคคงจะขุดคูแยกจากคลองวัดภูเขาทองลงมาข้างใต้ถึงวัดศาลาปูน แล้วเลี้ยวลงทางตะวันตกผ่านหลังวัดขุนญวนและหน้าวัดป่าพลูมาออกแม่น้ำใหญ่ที่เหนือหัวแหลม

(๑๒๑.) ซ้ำกับเลขที่ ๑๐๓

(๑๒๒.) วัดตะไกร อยู่หลังวัดหน้าพระเมรุเยื้องไปข้างเหนือ

(๑๒๓.) วัดค่ายวัว อยู่หลังบ้านหม้อ

(๑๒๔.) อยู่หลังบ้านหม้อ แถวเดียวกับวัดแม่นางปลื้ม

(๑๒๕.) วัดครุฑ อยู่ปลายคลองสระบัวฝั่งตะวันออก

(๑๒๖.) วัดป่าแตง อยู่ในปากคลองสระบัวตรงหน้าพระเมรุข้าม

(๑๒๗.) วัดกุฎีทอง อยู่ริมคลองเมืองฝั่งเหนือ เยื้องหน้าพระราชวังข้าม

(๑๒๘.) วัดโรงฆ้อง อยู่ริมคลองเมืองฝั่งเหนือ

(๑๒๙-๑๓๐.) อยู่หลังบ้านหม้อ ดูเหมือนจะเป็นตลาดเดียวกับเลขที่ ๑๒๑

(๑๓๑.) วัดพร้าว อยู่ในคลองเล็ก ตรงหน้าวัดสามวิหารข้ามเดิมก็คงจะอยู่ริมลำน้ำแควใหญ่ แต่ตลิ่งงอกออกมามาก

ในกรุงเทพมหานครมีถนนหลวง(๑๓๒) กว้างห้าวา สำหรับมีการใหญ่แห่พระกฐินหลวงนากหลวงตั้งพยุห์บาตรา สระขนานช้างม้าพระที่นั่งปตูไชย ชักจะเข้าใส่ศภพระราชาขณะอธิการ แลมีค่ายผนบบ้านหล่อ(๑๓๓) ตั้งแต่ถนนหน้าวังตรา ๑ มาปลายถนนวังตราตั้งค่ายผนบบ้านหล่อตรงปตูถ้าสิบเบี้ย ๑ ค่ายผนบบ้านหล่อตั้งสุดถนนบ่าตะกั่ว(๑๓๔) ๑ ตั้งที่หัวเลียวมาบ่าโทน ๑ ตั้งหัวถนนบ่าเตียบถ้าพระประเทียบ ๑ ท้ายถนนบ่าเตียบ ๑ ตั้งหัวถนนบ่าขันเงิน ๑ ตั้งท้ายถนนบ่ายา ๑ ตั้งหัวถนนบ่าชมภู ๑ ตั้งหัวถนนบ่าไม้บ่าเหล็ก ๑ ตั้งหัวถนนบ่าฟูก ๑ ตั้งหัวถนนบ่าผ้าเขียว ๑ ตั้งหัวถนนตะแลงแกง ๑ ตั้งท้ายถนนตะแลงแกง ๑ ตั้งหัวถนนบ่าตองตรงจวนคลัง ๑ ตั้งท้ายถนนบ่าตองต่อถ้าช้างปตูไชย ๑ ค่ายผนบบ้านหล่อตั้งรอบพระราชวังหลวง ๑ ตั้งหัวโรงม้าไชยฤกษ์ปตูจักมหิมา ๑ ตั้งมุมวัดธรรมฤคราชตรงกำแพงคั่นท้องสนามหน้าจักรวัต ๑ ตั้งหัวถนนตลาดเจ้าพรม ๑ ตั้งบ้อมตรงศาลาษารบาญชี ๑ ตั้งที่บ้อมกลางตรงวัดสีเชียง ๑ ตั้งมุมบ้อมจะเลียวมาหน้าวัดระฆัง(๑๓๕) ๑ ตั้งมุมบ้อมจะเข้ามาท้ายสระ ๑ ตั้งมมบ้อมปากท่อจะเลียวมาถนนปตดินมาหยุดจนพระฉนวนประจำถ้า ๑ ตั้งค่ายผนบบ้านหล่อ ล้อมพระราชวังหลวงแปดตำบล ตามถนนหลวงสิบหกตำบล เบ็นยี่สิบสี่ตำบลแล

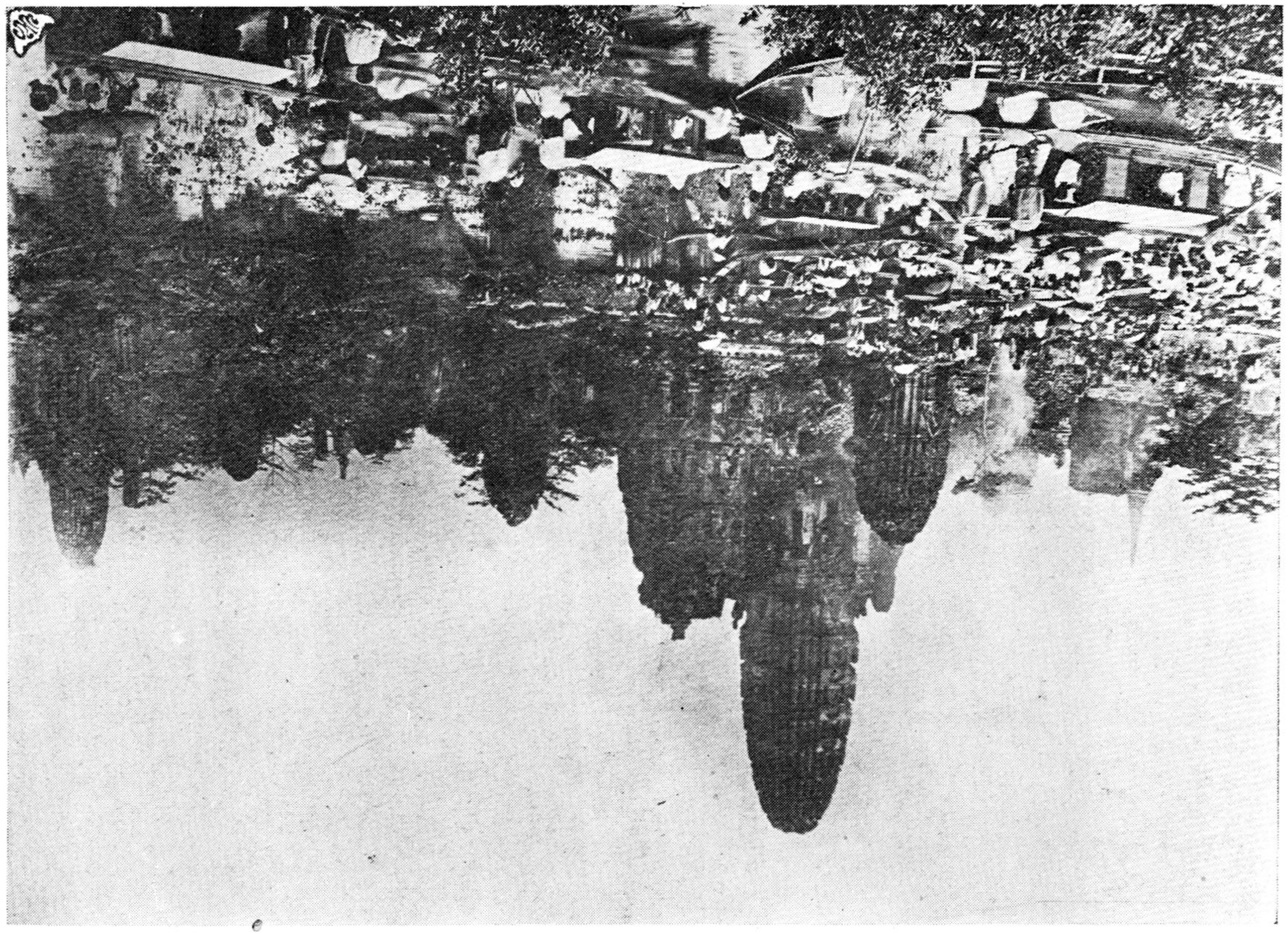

(๑๓๒.) ถนนสายนี้เป็นถนนใหญ่ตรงไปจากหน้าพระราชวัง ไปหักเลี้ยวที่มุมกำแพงพระราชวังด้านใต้หน่อยหนึ่ง แล้วเลี้ยวซ้ายตรงไปทางใต้ถึงประตูไชย ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำด้านใต้ เคยแห่รับพระราชสาส์นพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ กรุงฝรั่งเศส กับปรากฏว่าเป็นที่ชุมพลทัพเรือ ซึ่งแม่ทัพจะยกไปต่อสู้ข้าศึกตามหัวเมือง ไม่ใช่ทัพหลวงที่เสด็จเป็นจอมพล แต่ที่ว่ามีแห่พยุหยาตรากฐินหลวง นาคหลวง สระสนานช้างม้านั้น เห็นจะมีแต่กฐินหลวงวัดบรมพุทธาราม ซึ่งเป็นวัดของสมเด็จพระเพทราชาทรงสร้างขึ้นในที่พระนิเวศน์เดิมย่านบ้าตอง ใกล้กับประตูไชยเป็นการพิเศษ ส่วนการแห่พยุหยาตรากฐินหลวงหรือสระสนานช้างม้าที่ประจำ คงจะตั้งกระบวนออกจากหน้าพระราชวัง ที่ถนนหน้าวังตราช้างวัดธรรมิกราช เสด็จออกทางประตูจักรมหิมา ตรงไปตามทางย่านถนนบ้ามะพร้าว ถึงวัดพลับพลาไชยเลี้ยวลงข้างใต้หยุดทรงทอดกฐินวัดราชบุรณะแล้วไปวัดมหาธาตุ กลับกระบวนเลี้ยวลงสู่ทิศตะวันตกทางถนนตลาดเจ้าพรหม ตรงมาเข้าประตูพระราชวังหน้าพระที่นั่งจักรวรรดิ ในจดหมายเหตุของทูตลังกาที่ว่าด้วยตอนไปดูแห่กฐินพยุหยาตรา อธิบายถึงแผนที่ ๆ ไปคอยดูก็อยู่ในถนนสายที่กล่าวนี้ และในพระนครยังมีถนนรถนนขวางอีกหลายสาย ถนนเหล่านั้นพูนดินขึ้นสูงเหมือนทางรถไฟ ตอนที่คอนก็สูงราว ๓ ศอก ที่ลุ่มก็สูงตั้ง ๔ ศอกหรือกว่าก็มี กว้างราว ๒ วาบ้าง ๓ วาบ้างกว่าบ้าง กลาง

ปูอิฐตะแคงยังเหลือเห็นได้ ในเวลานี้อีกหลายแห่ง สันนิษฐานว่า ตามถนนในพระนครเวลานั้นใช้แต่พาหนะช้างม้า ไม่มีรถหรือเกวียน จะมีก็แต่รถหลวงสำหรับใช้ ในการแห่เท่านั้น

ถนนสายนี้ตามแผนที่เป็นถนนขวางอยู่กึ่งกลางพระนคร แต่เหนือไปใต้ และมีถนนริแต่ด้านตะวันออกตรงไปทางตะวันตกถึงหลังวังหลังซึ่งอยู่ในบริเวณโรงทหารเดี๋ยวนี้ เป็นถนนสายรีที่อยู่ กึ่งกลางพระนครเหมือนกัน ตรงที่ถนนสองสายนี้ผ่านกันเป็นทาง ๔ แพร่ง เรียกว่าตะแลงแกง ริมถนนตะแลงแกงด้านเหนือฟากตะวันตกมีหอกลอง ซึ่งผู้ตรวจสอบหนังสือเรื่องนี้เคยตรวจค้น ขุดพบโคนเสาขนาดใหญ่เท่ากับเสาพระเมรุกลางเมืองแต่ก่อนเหลืออยู่ ๓ ต้น และมีรากกำแพงอิฐรอบห่างจากหอกลองเข้าไปด้านหลังมีวัดเรียกกันว่าวัดเกศ ต่อจากหลังวัดเกศไปเป็นคุก มีคลองเล็กแยกจากคลองท่อ ที่ถัดสะพานลำเหยมาทางตะวันออกถึงคุกเรียกว่าคลองนครบาล ข้างฟากถนนตะแลงแกงทางใต้ด้านตะวันตกมีศาลพระกาฬหลังคาเป็นซุ้มปรางค์ และมีศาลอยู่ต่อกันไปเข้าใจว่าจะเป็นศาลพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง ที่ตรงตะแลงแกงเห็นจะถือกันว่าเป็นกลางพระนคร ในกฎมณเฑียรบาลจึงแย่งแขวงในกำแพงพระนครไว้ดังนี้ ตั้งแต่หอกลองถึงเจ้าไสยและตลาดยอดแขวงขุนธรณีบาล ตั้งแต่หอกลองถึงประตูไชยและเจ้าไสย

แขวงขุนธราบาล แต่หอกลองถึงบ้ามะพร้าวมาถึงท้ายบางเอียนแขวง
ขนโลกบาล ตั้งแต่หอกลองลงมาบางเอียนถึงวนวังแขวงขนนรบาล
รวมเป็น ๔ แขวง

ท้องที่นอกกรุงก็แบ่งเป็น ๔ แขวง คือ ๔ อำเภอเหมือนกัน พบชื่อที่มีมาในกฎหมาย คือ แขวงรอยกรุงคงจะปกครองท้องที่บริเวณนอกกำแพงพระนครออกไปโดยรอบ แขวงอุไทยปกครองท้องที่ต่อเขตต์แขวงรอยกรุงออกไปด้านตะวันออกจนจดทิศใต้ แขวงนคร ปกครองต่อจากแขวงรอยกรุง และแขวงอุไทยไป ทางทิศเหนือ ตลอด ตะวันตกเฉียงเหนือ แขวงเสนา ปกครองต่อจากแขวงรอยกรุงและแขวงนครทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือไปต่อแขวงอุไทยทิศใต้ ต่อมาในชั้นกรุงรัตนโกสินทรจะเป็นรัชชกาลที่ ๔ หรือต้นรัชชกาลที่ ๕ เห็นว่าแขวงอุไทย แขวงนคร แขวงเสนา มีท้องที่และผู้คนมากเกินกำลังนายแขวงจะปกครองให้เรียบร้อยได้ จึงแบ่งแขวงอุไทย แขวงนคร แขวงเสนา ออกไปอีกเป็น อุไทยใหญ่ อุไทยน้อย นครใหญ่ นครน้อย เสนาใหญ่ เสนาน้อย รวมเป็น ๗ อำเภอ ครั้นเมื่อรวมหัวเมืองจัดการเป็นมณฑลเทศาภิบาลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้แบ่งแยกเขตต์ท้องที่อำเภอนครใหญ่ นครน้อย ออกเป็นนครกลาง นครใน แยกเขตต์อำเภอเสนาใหญ่ เสนาน้อย ตั้งขึ้นเป็นอำเภอเสนากลาง อำเภอเสนาใน รวมเป็น ๑๑ อำเภอ ต่อมาโปรดให้เปลี่ยนชื่ออำเภออุไทยน้อย เป็นอำเภอพระราชวัง และตัด

เขตต์อำเภออุไทยใหญ่และเขตต์อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี รวมเข้าตั้งเป็นอำเภออไทยน้อยอีกอำเภอหนึ่ง รวมเป็น ๑๒ อำเภอ และโปรดให้เปลี่ยนชื่ออำเภอนครกลาง เป็นอำเภอนครหลวง ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ ในรัชชกาลที่ ๖ โปรดให้เปลี่ยนชื่ออำเภออุไทยใหญ่คงเป็นอำเภออุไทย อำเภออุไทยน้อยเปลี่ยนเป็นอำเภอวังน้อย อำเภอพระราชวังเปลี่ยนเป็นอำเภอบางปอิน อำเภอนครใหญ่เปลี่ยนเป็นอำเภอมหาราช อำเภอนครน้อยเปลี่ยนเป็นอำเภอท่าเรือ อำเภอนครในเปลี่ยนเป็นอำเภอบางปะหัน อำเภอเสนาใหญ่เปลี่ยนเป็นอำเภอผักไห่ อำเภอเสนาน้อยเปลี่ยนเป็นอำเภอราชคราม อำเภอเสนากลางคงเป็นอำเภอเสนา อำเภอเสนาในเปลี่ยนเป็นอำเภอบางบาล อำเภอรอบกรุงเป็นอำเภอกรุงเก่า

(๑๓๓.) ค่ายผนบ้านหล่อ หนังสือบางเรื่องเรียกว่าจำหล่อ แต่ก่อนเคยเห็นมีตามทางเข้าวัดที่อยู่ตามดอน เป็นเครื่องกีดกั้นขวางทาง คือ ปักเสาสูงราว ๒ ศอก มีไม้เสาทับหลังขวางถนนเรียกว่าราว เป็น ๒ แนวเยื้องไม่ตรงกัน ปลายต่อปลายเกินกันทั้ง ๒ ข้าง ตามปกติเมื่อผู้ใดเดิรไปถึงจำหล่อจำเป็นต้องเดิรอ้อม จากปลายราวข้าง ๑ ไปออกปลายราวข้าง ๑ ถ้าเป็นโจรผู้ร้ายถูกไล่วิ่งหนีมาถึงจำหล่อก็จำเป็นต้องหยุดชงักทำให้ช้าลง ครั้งกรุงศรีอยุธยาตามจำหล่อว่ามีกองตระเวนอยู่ประจำรักษาการ ดังปรากฏในเพลงยาวของนายจุ้ย พันขาว กวี แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแต่งไว้ความว่า คืนวัน ๑ ไปหาผู้หญิงที่บ้านแต่เช้า

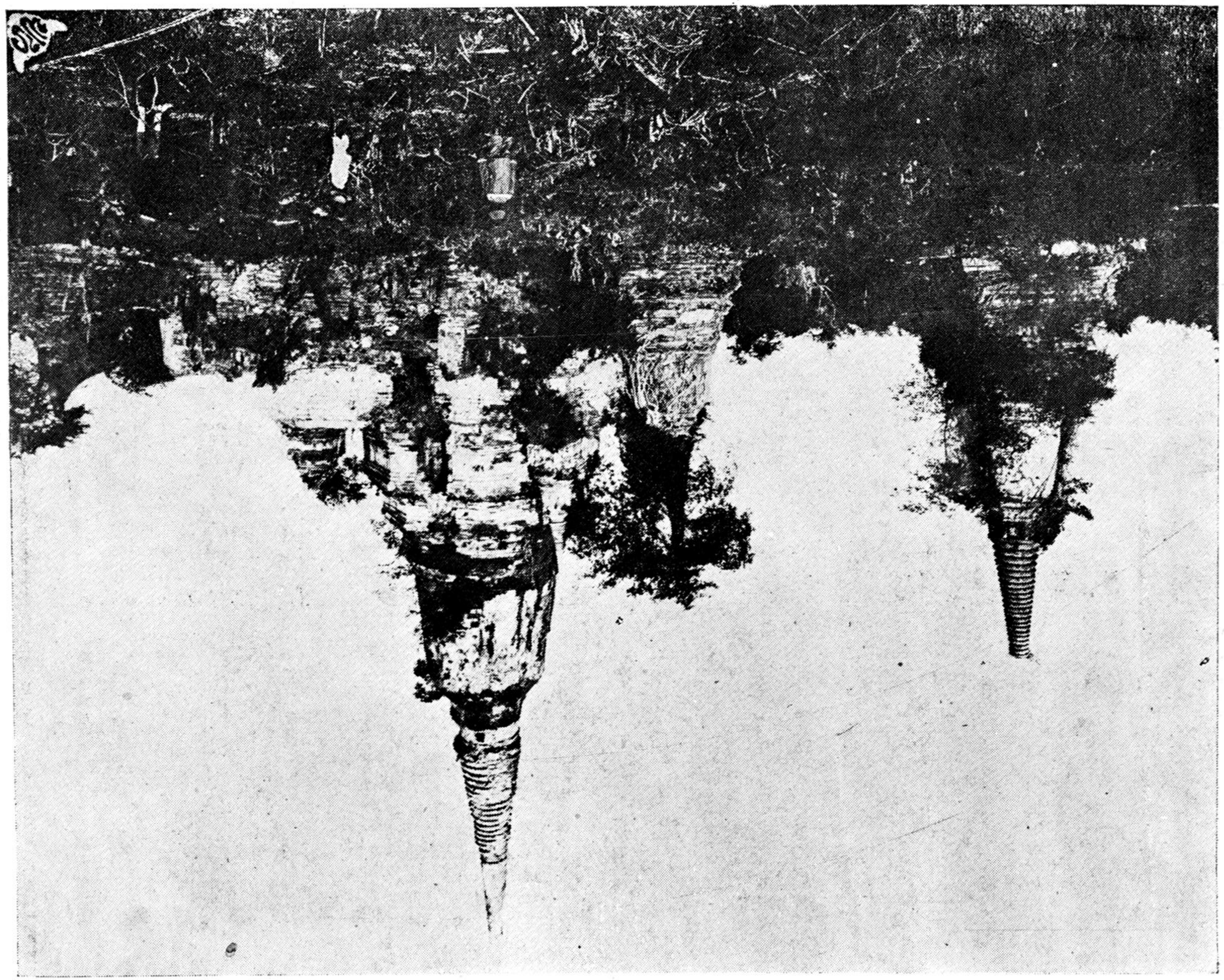

บ้าน ผู้หญิงไม่ได้ คอยนดิกหมดหวังก็เดิรกลับมาตามถนน ถึง
จำหล่อเขายึดเพราะเกินยาม๑ แล้ว จึงต้องขึ้นข้าม มิกลอนในตอนกลาง
เพลงยาวว่า ดังนี้ “แต่เดิรครวญบ่วนใจจนใกล้รุ่ง เสียดายมุ่งหมายมิดหิดถอถนอม คิดใคร่คืนหลังง้อไปขอจูบ เกลือกมิยอมยกหน้าก็ท่าอาย ยิ่งคิดอั้นอกโอ้อาลัยเหลือ คนึงเนื้อหอมใยยังไม่หาย พิเดิรดิ่งไปจนถึงจำหล่อราย เขายึดตายมิให้เดิรด้วยเกินยาม ก็ยิดราวก้าวโผนพอโจนพ้น จึงปะคนที่เขาเกณฑ์ตระเวนถาม ไม่ตอยสนองเขามามองตระหนักนาม ครั้นแน่เนตร์เขาก็ขามด้วยเคยกลัว”

(๑๓๔.) ตำบลที่เรียกว่าบ้าในพระนครศรีอยุธยา อย่าสำคัญว่าเป็นที่ว่างร้างไปเลี่ยวเช่นบ้าดง แต่ตรงกันข้าม ตำบลที่เรียกว่าบ้าในพระนครนั้น กลับเป็นตลาดพะสานที่ประชุมคน คือ หมายความว่าย่านใดที่มีสิ่งใดเป็นพื้นก็เรียกว่าบ้าของสิ่งนั้นๆ เช่นบ้าตะกั่วเป็นตลาดขายลูกแหและเครื่องตะกั่ว ย่านบ้ามะพร้าวเป็นตลาดที่ขายมะพร้าวหรืออาจจะมีต้นมะพร้าวอยู่ในแถบนั้นบ้าง บ้าผ้าเหลือง ก็คือย่านตลาดขายผ้าไตรจีวร บ้าตองก็เป็นที่มีสวนกล้วยมีใบตองขายในย่านนั้นเป็นต้น

(๑๓๕.) คือวัดวรโพธิ อยู่ฟากตะวันตกคลองท่อ คนละฟากกับด้านหลังพระราชวัง เดิมเห็นจะเรียกว่าวัดระฆัง จะมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดวรโพธิในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อคณะสงฆ์ซึ่งออกไปตั้งศาสนาเกาะลังกากลับเข้ามา น่าจะได้พันธุ์พระศรีมหาโพธิเข้ามาถวาย คงจะได้โปรดให้ปลูกที่วัดระฆัง ด้วยเป็นวัดใกล้ที่ประทับ จึงเปลี่ยนชื่อเป็นวัดวรโพธิแต่นั้นมา

แลมีตะพานไม้ตะพานอิดเดิรข้ามคลองในกำแพงกรุง ตะพานไม้ข้ามคลองหอรัตนไชย ๑ ตะพานอิด (๑๓๖) ข้ามคลองปตูในไก่จะเลี้ยวมาหอรัตนไชย ๑ มาตะพานไม้ชื่อตะพานสี่แสก ๑ มาถึงตะพานใหญ่ชื่อตะพานหัวจะกา ๑ มาตะพานอิด (๑๓๗) ตรงปตูในไก่ชื่อตะพานในไก่แล

คลองปตูเข้าเปลือกตลอดตรงออกปตูจีน มีตะพานก่อด้วยสิลาแลงชื่อตะพานช้าง(๑๓๘) ๑ มาถึงตะพานอิดชื่อตะพานบ่าถ่าน(๑๓๙) ๑ มาถึงตะพานไม้ชื่อตะพานวัดลาด ๑ มาถึงตะพานอิดชื่อตะพานชีกูน (๑๔๐) ๑ มาถึงตะพานไม้ชื่อตะพานวัดขุนเมืองใจ ๑ มาถึงตะพานอิดชื่อตะพานตลาดจีน (๑๔๑) ๑ มีคลองน้อยลัดแต่คลองในไก่มาออกคลองปตูจีน มีตะพานอิดข้ามคลองน้อยนั้น ชื่อตะพานบ้านดอกไม้เพลิงแล

(๑๓๖.) ยังเห็นรากเชิงสะพานอยู่

(๑๓๗.) ยังเห็นรากเชิงสะพานอยู่

(๑๓๘.) ยังเห็นรากเชิงสะพานอยู่ แต่แลงนั้นว่ารื้อเอาลงไปกรุงเทพฯ คราวสร้างยรมบรรพตวัดสระเกศ ในรัชชกาลที่ ๓

(๑๓๙.) เชิงสะพาน ๒ ข้างยังอยู่สูงถึงท้องร่างรอด อยู่ถนนบ่าถ่านระวางหน้าวัดมหาธาตุกับวัดราชบุรณะ

(๑๔๐.) ยังเห็นรากเชิงสะพานอยู่ และในย่านนี้เป็นเทวสถาน

(๑๔๑.) สะพานนี้ก่อเจาะกลางเป็นช่องโค้ง

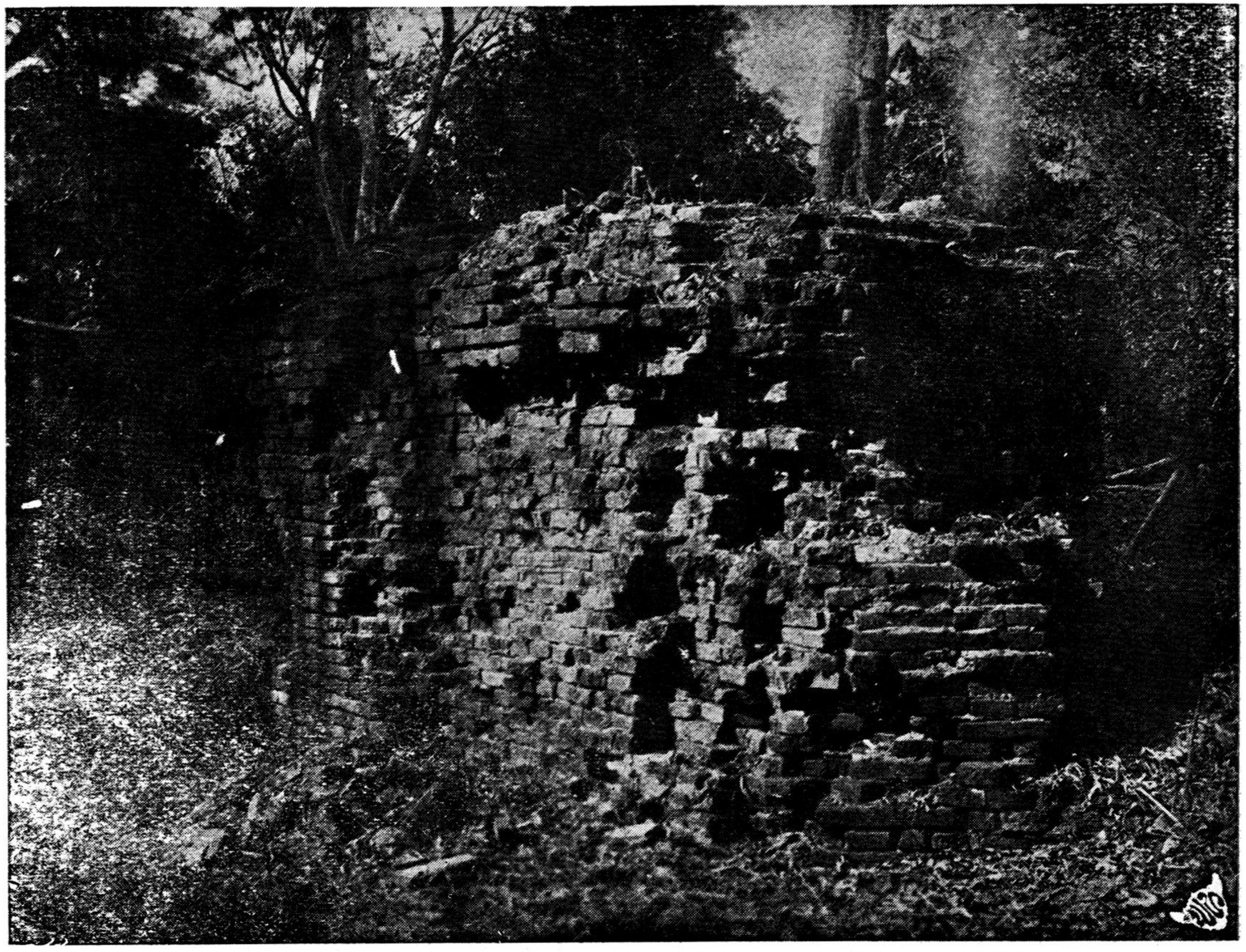

เชิงสะพานบ่าถ่านในพระนครศรีอยุธยา

คลองปตูเทษสมี่เข้ามาจุนลำคูปากสมุท แบ่งน้ำกลางเมือง ออกริมตะพานนาคบรรจบกับคลองปตูเทษ มีตะพานอิดแต่บ้านแชกใหญ่ข้ามมาถนนบ้านแหชื่อตะพานวานร (๑๔๒) ๑ มีคลองน้อยลัดมาจากคลองใหญ่ปตูจีน มาทลุออกคลองปตูเทษ มีตะพานอิดเดิรแต่ถนนบ้านแชก ข้ามมาศาลาอาไศรยมาป่ายา ๑ มีตะพานอิดเดิรมาถนนหน้าวัดอำแม · มาออกถนนหลวงตรงมาวัดฉัดทันแล

คลองปตูไชย (๑๔๓) ตรงเข้ามาถนนตะแลงแกงมุมวัดป่าในมีตะพานไม้ริมพระคลังสินค้าข้ามเข้าไปวัดบรมจักรวัติ ๑ มีตะพานอิดหน้าวัดบรมพุทธาราม (๑๔๔) ข้ามมาป่าดินสอถนนวัดพระงาม ๑ มีตะพานไม้ข้ามถนนบ้านช่างเงินข้ามเข้าไปวัดป่าใน ๑ ลำคลองปตูไชยเลี้ยวตะวันออกมีตะพานไม้ตรงถนนป่าผ้าเขียวข้ามไปบ้านพราหมณ์หน้าวัดป่าใน ๑ มีตะพานไม้ตรงหัวถนนป่าฟูก ข้ามไปถนนหน้าวัดศักชื่อตะพานนาค ๑ ลำคลองปตูไชยมีคลองน้อยเลี้ยวตวันตกไปออกคลองฉะไกรใหญ่ ๑ มีตะพานไม้ข้ามเข้ามาถนนป่าตอง ๑ มีตะพานไม้ตรงฉะไกรน้อยข้ามมาถนนวัดทองป่าม่อแล

(๑๔๒.) เป็นสะพานก่ออิฐและเป็นช่องโค้ง

(๑๔๓.) ที่ว่าปะตูไชยเป็นคลองน้ำนั้น ในหนังสือเรื่องนี้เอ็งก็เถียงกัน ตอนที่พรรณนาด้วยถนนก็มีความว่า เป็นถนนหลวงสำหรับแห่กฐินพยุหยาตราและนาคหลวงสระสนานช้างม้า ก็ถ้าปะตูไชย

เป็นประตูน้ำแล้ว ถนนประตูไชยก็ต้องเป็นคลอง มิเป็นกระบวนแห่พยุหยาตรากฐินยกไปลอยคอในน้ำหรือ ในเรื่องประตูไชยนี้ท่านผู้เรียบเรียงเดิมเห็นจะหลงไป เอาแผนที่ประตูฉะไกรน้อยมาเป็นประตูไชย จึงมิได้กล่าวถึงประตูน้ำฉะไกรน้อยเลย ดังจะเห็นได้ต่อไปก็อธิบายถึงประตูฉะไกรใหญ่ที่เดียว ข้อที่จะชี้ให้เห็นว่า ประตูไชยมิใช่ประตูน้ำนั้น มีในพงศาวดารแผ่นดินสมเด็จพระเชษฐาธิราช เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองครั้งยังเป็นเจ้าพระยากระลาโหมยกเข้ามาจับพระเจ้าแผ่นดิน มีเรือ ๑๐๐ ลำเศษพล ๓,๐๐๐ พันล่องลงมาจากวัดกุฎีขึ้นที่ประตูไชย เจ้าพระยากระลาโหมขึ้นม้านำพลไปถึงศาลพระกาฬหยุดลงจากม้า ตั้งสัตยาธิษฐานแล้วสุ่มพลอยู่ จน ๙ ทุ่ม ได้เวลาจึงยกเข้าพันประตูพระราชวัง และยังมีพะยานประกอยอีกแห่งหนึ่ง ได้พบในเพลงยาวของหม่อมพิมเสน ข้าราชการครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นกวี แต่จะเป็นมหาดเล็กหลวงหรืออะไรหาทราบไม่ ได้แต่งเพลงยาวนิราสว่าด้วยไปราชการ จะเป็นกองทัพหรือกองข้าหลวงไปทำอะไรทางจังหวัดเพ็ชรบุรี แต่สังเกตดูในท้องเรื่องมีเรือและผู้คนไปมากเป็นกองใหญ่ เรือที่จะไปนั้นตั้งกระบวนอยู่ที่ประตูไชย ก่อนที่หม่อมพิมเสนจะไปราชการนั้นได้ติดพันอยู่กับผู้หญิงคนหนึ่ง และได้พบพูดจาสั่งเสียกันที่วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ว่า ขอให้ผู้หญิงตามไปส่งในวันยกกองออกจากกรุง แต่ผู้หญิงคนนั้นหาไปส่งไม่ มีกลอนเพลงยาวตอนนั้นว่าดังนี้ “ จนภูษาผ้าสพักก็เปลี่ยนผลัด จะเจียนจัดสิ่งไรให้ใหลหลง ถึงเวลาที่จะยาตราตรง ดำรงใจ

มาในความกรอม เดิรทางอย่างจะถอยย้อนรอยหยุด สุดใจด้วยใจ
จะไกลถนอม ถึงประตูไชยร้อนอารมณ์กรอม ออมเทวยประเวศ
ลงนาวา ตระหนักจิตต์ตามนามเรือรบ แลไหนไม่พบพักตรเชษฐา
จึ่งให้ล่องแลตามท้องชลามา เห็นเรือราพายรายมาหลายลำ” ข้อนี้
ก็แสดงให้เห็นว่า ประตูไชยไม่ใช่เป็นประตูคลองน้ำ แต่ก็เป็นธรรมดา
ที่จะต้องพลั้งพลาดบ้าง แต่เท่าที่ท่านได้เรียบเรียงไว้อย่างละเอียดลออ
เป็นหลักฐานได้เท่านี้ ก็นับว่าเป็นบุญคุณแก่ผู้ศึกษาโบราณคดีชั้นหลัง
เป็นนักหนา

(๑๔๔.) วัดบรมพุทธาราม สมเด็จพระเพทราชาทรงสร้างขึ้นที่
พระนิเวศน์เดิมย่านย่าตองภายในกำแพงกรุง อยู่ระวางประตูไชยกับ
คลองละไกรน้อย พระอุโบสถมุงกระเบื้องเคลือบ จึงเรียกกันว่า
วัดกระเบื้องเคลือบ

คลองปตูปากท่อตรงมาออกปตูฉะไกรใหญ่ มีตะพานไม้ชื่อตะพานขุนโลก ๑ มีตะพานไม้ตรงถนนวัดขวิดข้ามไปวัดกุฎีฉลัก ๑ มีตะพานอิดตรงถนนตะแลงแกง ข้ามไปถนนลาว ชื่อตะพานลำเหย (๑๔๕) ๑ มีตะพานอิดตรงปตูมหาโภคราช ข้ามไปถนนหน้าโรงไม้ ชื่อตะพานสายโซ่(๑๔๖) ๑ ลำปากท่อมีคลองน้อยเลี้ยวเข้ามาสระแก้ว พระคลังใน มีตะพานไม้ตรงถนนหน้าวัดระฆังข้ามเข้าสวนอะหงุ่น ๑ มีตะพานอิดตรงถนนหลังวัดระฆังข้ามเข้ามาท้ายสระ ชื่อตะพานสวนอะหงุ่น ๑ ลำคลองปากท่อมีคลองน้อยเลี้ยวไปตวันตก ออกปตูใหญ่ฉางมหาไชยริมวัดสวนหลวงวัดศภสวรรค์ มีตะพานอิดเดิรตามริมคลองทางหัวไผ่ชื่อตะพานแก้ว แลในกรุงเทพมหานคร มีตะพานหลวงใหญ่น้อยตะพานอิดสิบห้าตะพานตะพานไม้สิบสี่ เบ็นญี่สิบเก้าตะพานแล

(๑๔๕.) สะพานลำเหย เป็นสะพานข้ามคลองท่อตอนใน ซึ่งมีถนนมาจากวังหลังตรงไปจดกำแพงกรุงด้านตะวันออก ตรงวัดพิไชยข้ามกรมทหารได้ทำถนนจากหลังโรงทหารไปตามแนวเดิมถนนลาว ถนนตะแลงแกง และสร้างเข้าขึ้นที่ระวางวัดฉัตทันต์กับเทวสถานให้ชื่อถนนแผลงศร ทำสะพานขึ้นใหม่ ตรงสะพานลำเหยให้ชื่อว่าสะพานลักษณสูตร สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ภายหลังสมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้าฟ้าอัยยิกาเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา เมื่อเสด็จไปทรง

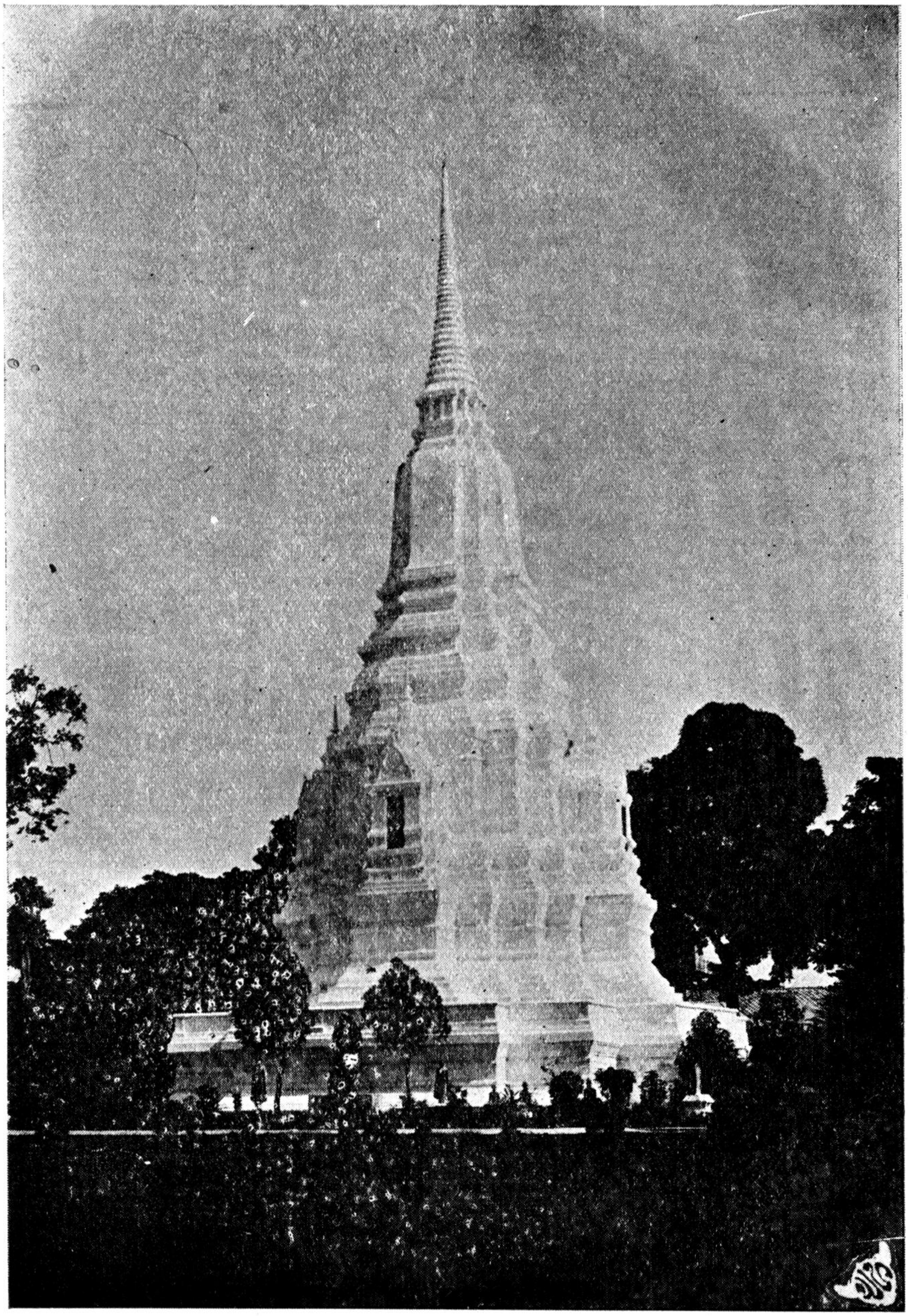

พระเจดีย์วัดสวนหลวงสบสวรรค์
ในรัชชกาลที่ ๖ โปรดให้เรียกว่า พระเจดีย์ศรีสุริโยทัย
อยู่ในบริเวณโรงทหาร พระนครศรีอยุธยา

ยัญชาการกองพลทหารบกที่ ๓ โปรดให้ทหารทำถนนต่อถนนแผลงศร
จากหลังเข้าตรงไปตามถนนข้าโทน บรรจบถนนรอบกรงด้านตะวันออก
ประทานชื่อไว้ว่าถนนเดชาวุธ

(๑๕๖.) สะพานสายโซ่ เป็น สะพาน ข้ามคลอง ท่อ จากฟาก
ตะวันตก มาเข้าประตูมหาโภคราช หน้าพระที่นั่งทรงยืน

เลในกำแพงกรุงเทพมหานคร มีตำบลย่านร้านตลาดขายของสรรพของเบ็นร้านชำ ตลาดขายของสดช้าวเย็น ตลาดปตูดินหน้าพระราชวังหลวงขายของสดช้าวเย็น ๑ ตลาดถ้าขันขายหมากพลูตรวยเมี่ยงห่อสำหรับบวดนาค วังตรา ร้านชำหุงเข้าแกงขายคนราชการ แลขายของสดช้าวเย็นในย่านตลาดหน้าวังตรา ๑ ตลาดป่าตะกั่วมีร้านชำขายลูกแหแลเครื่องตะกั่ว พ่ายแลด้ายขาวด้ายแดง ขายของสดช้าวเย็นในย่านป่าตะกั่วตลาด ๑ ย่านป่ามะพร้าวขายมะพร้าวห้าวปอก มะพร้าวอ่อน มะพร้าวเผา ๑ ย่านป่าผ้าเหลืองขายผ้าไตรแลจีวร ๑ ย่านป่าโทนขายเรไรบี่แก้ว หีบไม้อุโลกใส่ผ้าช้างม้าศาลพระภูมิ ๑ ย่านป่าขนมขายขนมชะมดกงเกวียนกิมถั่วสำปนี ๑ ย่านป่าเตียบขายตะลุ่ม ภานกำมะลอ ภานเลวตะลุ่มเชี่ยนหมาก ๑ ย่านป่าถ่านขายสรรพผลไม้ซ่มกล้วยแลขายของสดช้าวเย็น ๑ ตลาดหน้าพระมหาธาตุ ขายเสื่อตนาวเสื่อแขก เครื่องอัฐบริขาน ฝาบาตรเชิงบาตรตราดตาละบัด ๑ ย่านขันเงินขายขันจอกผอบตลับเงินเลวแลถมยาดำ สายสอิ้งกำไร บนบักจุกพริกเทดกจับบิ่ง ๑ ย่านป่าทองขายทองคำเปลว ทองนากเงินมีตลาดขายของสดช้าวเย็น ๑ ย่านป่ายาขายสรรพเครื่องเทศเครื่องไทครบสรรพคุณยาทุกสิ่ง ๑ เชิงตะพานชีกุนตวันตกแขกขายกำไลมือกำไลเท้า บิ่นบักผม แหวนหัวมะกล่ำแหวนลูกแก้ว. กระดิ่ง

ภาพปูชนียวัตถุที่ค้นพบใหม่ ณ พระปรางค์วัดราชบูรณะ

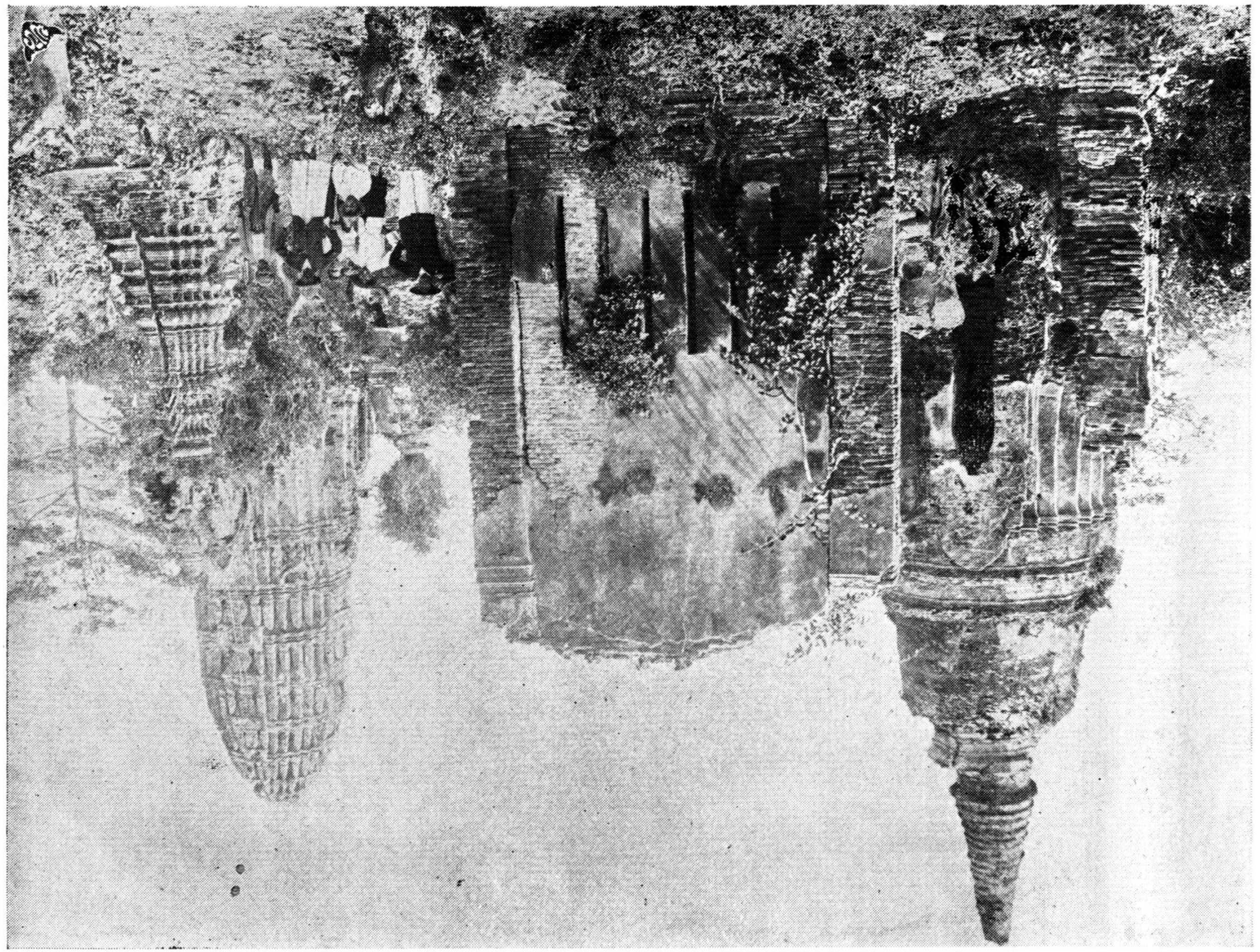

กองเชิงล้วนเครื่องทองเหลืองตะกั่ว ๑ บ้านบ่าชมภูขายผ้าชมภูคาต ราตคดหนังไก่ ผ้าชมภเลวผ้าภิมเลว ๑ ย่านบ่าไหมบ่าเหลกฟากถนนซักหนึ่ง ขายไหมครุยไหมพื้น ไหมเบญพรรณ์ ฟากถนนซักหนึ่ง ขายมีดพร้าขวานจอบเสียมตะปูปลิงบิหล่า มีตลาดขายของสดช้าวเยนชื่อตลาดตะพานหน้าคู อยู่ในย่านบ่าเหลกบ่าไหมย่านเดียวกัน ๑ ย่านบ่าฟูกขายเต่ฟูกแลหมอนเมาะ๑ย่านบ่าทุงหมากก๊ว่าบ่าผ้าเขียว ก๊ว่าขายเชื่อเขียวเชื่อขาวเชื่อจับเอวเชื่อฉีกอกเชื่อกรวมหัว กังเกงเขียว กังเกงขาว ล่วมศักลาด ล่วมเลว ถุงหมากศักลาดบั๊กทอง ประดับกระจกถุงหมากเลว ถุงยาสูบประบั๊กทองประดับกระจก ถุงยาสบ ผ้าลายต่างกันสำหรับทิ้งทาน ซรองพลศักลาดบั๊กทองประดับกระจก ซรองพลูเลวศักลาดเขียวแดง แล้วรับผ้าแขกจามวัดแก้วพ้าวัดลอดช่องมาใส่ร้านขาย ๑ ย่านตะแลงแกงขายของสดช้าวเยนเรียกว่าตลาดหน้าคุก ๑ ย่านหน้าพระกาลมีร้านชำขายหัวในโคลงไนบั้นผ้าย ๑ ย่านบ้านช่างทำเงิน แล้วไปย่านบ่าผ้าเหลืองบ่ามะพร้าวหน้าวัดบ่าภาย แล้วไปย่านหน้าจวนคลังทำหีบผ้ายขาย ย่านบ่าตองขายผ้ายขายรัก มีตลาดขายของสดช้าวเยนหน้าพระคลังสินค้าอยู่ในย่านบ่าตอง ๑ ย่านบาดนสอรมวดพระงามขายดนสอขาวดนสอดา ๑ ย่านบ้านแห ขายแหแลเปลบ่านด้ายตะกอแลลวด มีตลาดขายของคาวปลาสดช้าวเยน อยู่ในบ้านแขกใหญ่ชื่อตลาดจีน ๑ ย่าน

พราหมณ์หน้าวัดช้างขายกะบุงตะกร้ากะโล่ครุเชือกเสื่อลวด มีสรรพเครื่องใช้ครบ ๑ ย่านชียกุนขายดอกไม้เพลิง สุราแช่สุราเข้มที่ศาลามีตลาดขายของสดช้าวเยน ชื่อตลาดเสาชิงช้าชีกุน ๑ ย่านวัดกระชีช่างทำพระพุทธรูปด้วยทองคำนากเงินสำฤท ๑ ย่านขนมจีนทำขนมเบี้ยใหญ่น้อยขาย ๑ ย่านบ้านวัดน้อยปตูจีนขายปลอดทองเหลืองเคลือบ ๑ ย่านในไก่เชิงตพานปตูจีนไปเชิงตพานปตูในไก่ เป็นย่านจีนอยู่ตีกทั้งสองฟากถนนหลวง นั่งร้านขายของสรรพเครื่องสำเภา ไหมแพรทองขาวทองเหลืองถ้วยโถชามเครื่องสำเภาครบ มีตลาดขายสกรปลาของสดช้าวเยนอยู่ในย่านในไก่ ๑ ย่านสามม้าแต่เชิงตพานในไก่ตวันออกไปถึงหัวสาระภามุมกรุงเทพมหานคร จีนทำเครื่องจันอับแลขนม ทำโต๊ะเตียงแลถังน้อยใหญ่แลทำสรรพเครื่องเหลก แลมีตลาดขายของสดช้าวเยนแต่หัวโรงเหลกไปจนปตูช่องกุด ถ้าเรือจ้างวัดผะแนงเชิงอยู่ในย่านสามม้าตลาด ๑ ย่านป่าทุ่งวัดกระบือวัดวัว แต่ก่อนมีตลาดมอญพะม่าฆ่าเปดไก่ขาย ครั้นสมเด็จพระมหากระษัตร (เห็นจะเป็นพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) เสด็จขึ้นปราบฎาภิเศกทรงพระกรุณาแก่สัตว์ โปรดให้เลิกตลาดซึ่งฆ่าเปดไก่เสีย ๑ ย่านปตูเจ้าจันท์ มีตลาดขายของสดช้าวเยน ๑ ย่านหอรัตนไชยมีตลาดขายของสดช้าวเยน ๑ ย่านโรงเตียงหอรัตนไชย ทำเครื่องเตียงนอนเก้าอี้นั่งถักวายขายย่าน ๑ ย่าน

วัดฝางวังจันทน์ ทำหัวไนโครงไนหีบผ้ายขาย มีตลาดขายของสด ช้าวเยนอยู่ในย่านวัดฝาง ๑ ย่านปตดินวังจันทน์มีตลาดขายของสด ช้าวเยน ๑ ย่านปตูถ้าช้างวังจันทน์มีตลาดขายของสดช้าวเยน ๑ ย่านถนนวัดซรองมีตลาดขายของสดช้าวเยน ๑ ย่านถ้าทรายมีร้านชำขาย ผ้าสองบีกเชิงปม แลผ้าปูมผ้าไหมผ้าเจวนต่าง ๆ มีตลาดขายของสด ช้าวเยน ๑ ย่านเชิงตพานช้างตวันออก มีตลาตขายของสดช้าวเยน หน้าวัดกล้องตลาด ๑ มีตลาดขายปลาแลของสดที่เชิงตพาน ช้าง ๑ มาย่านหลังวัดนกหน้าวัดโพงมีร้านชำไทมอญขายขันถาดภาน น้อยใหญ่ สรรพเครื่องทองเหลืองครบ แลมีตลาดขายของสดช้าว เยนอยู่ในย่านหน้าวัดนก ๑ ที่ศาลาห้าห้องหน้าวัดพระมหาธาตุ มีแม่ค้านั่งคอยซื้อมีดพร้าขวานชำรุดเหลกเล็กน้อยขายตลาด ๑ ย่าน หน้าสาระภากอนในนอก มีตลาดขายของสดช้าวเยนซื้อตลาด เจ้าพรม ๑ ย่านบ่าสมุดแต่หน้าวัดพระรามมาจนศาลเจ้าหลักเมือง มาหน้าวัตหลาว (วัดลาว) วัดบ่าฝ่ายมีร้านชำขายสมุดกระดาด ๑ มี ตลาดขายของสดช้าวเยนริมคลองหลังวัดระฆังตลาด ๑ ย่านเชิง ตพานลำเหยตวันออก มีตลาดขายของสดช้าวเยน ๑ ฟากคลอง ปากท่อตวันตก หน้าวัดบระโภค (วัดวรโพธิ) ริมกำแพงโรงไม้ (โรงไหม) มาจนบ้านชาวแตร มีตลาดขายของสดช้าวเยนซื้อตลาด ยอด ๑ ย่านปตูห่านมีตลาดขายของสดช้าวเยน ๑ ถัดย่านตลาด

ยอดไปนั้น มีตลาดขายของสดช้าวเยนชื่อตลาดหัวเลี้ยว ๑ หน้าปตู สัตคบ มีตลาดขายก้งปลาสดชื่อตลาดสัตคบ ๑ ริมคลองฟากหนึ่งมี ตลาดขายของสดช้าวเยนชื่อตลาดเลม ๑ หน้าวัดสิงห์มีตลาดขายของ สดช้าวเยนชื่อตลาดวัดสิงห์ ๑ หน้าวัดเกษข้างฉางมหาไชย(๑๔๗) มีตลาดขายของสดช้าวเยนชื่อตลาดหัวฉาง ๑ ย่านถนนลาวขาย สรรพดอกไม้สด ๑ ย่านบ่าเหลกวัดบ่าผ้ายขายสรรพเครื่องเหลก มีดพร้า มีตลาดขายของสดช้าวเยน ๑ ย่านวังไชยชื่อทองแดงไป ทำทองเหลืองบุขันใหญ่น้อยขาย มีตลาดขายของสดช้าวเยน ชื่อ ตลาดวังไชย ๑ ย่านฉะไกรใหญ่ชื่อไม้ไผ่มาทำฝาเรือนหอขาย นั่ง ร้านขายผ้าสุรัดผ้าขาว มีตลาดขายของสดช้าวเยนตลาด ๑ ย่าน บ่าพัดขายพัดกระโหนดคันกลมคันแบนใหญ่น้อย มีตลาดขายของ สดช้าวเยนอยู่ในย่านบ่าพัดตลาด ๑ มีตลาดขายของสดช้าวเยน ที่เชิงตพานขุนโลกหน้าวัดแก้วตลาด ๑ มีตลาดที่หัวไผ่ ตพานแก้ว ขายของสดช้าวเยนตลาด ๑ แลในกำแพงตั้งแต่ตลาดร้านแผง(๑๔๘) ขายปลาสดผักสดสรรพของช้าวเยนสี่สิบตำบลแล

(๑๔๗.) ฉางมหาไชยอยู่ในคลองระวางวัดสวนหลวงกับวัดสย สวรรค์ เดียวนี้อยู่ในบริเวณโรงทหาร คลองนั้นถมเป็นพื้นเดียวกัน หมดแล้ว

(๑๔๘) ตลาดที่กล่าวมาในตอนนี้เป็นตลาดในพระนคร บาง ตลาดก็ตั้งใกล้กัน บางตลาดก็ห่างกัน ครั้นจะอธิบายก็พ้นเผื่อเข้าใจ ยาก จึงได้จดตำบลตลาดเท่าที่รู้ไว้ในแผนที่

ริมแม่น้ำทั้งสองฟากกรอบกรุงเทพมหานคร ข้าทูลลองธุลี
พระบาททำของขายต่างต่างกันเป็นย่านเป็นตำบล ย่านสัมพะนีสกัด
น้ำมันงาน้ำมันลูกกะเบาน้ำมันสำโรงขาย พวกหนึ่งทำฝาเรือนฝา
หอด้วยไม้ไผ่กรุแผงตำขาย พวกหนึ่งทำมีดพร้าหล่อครกเหลกขาย
ทั้งสามจำพวกนี้อยู่ในย่านสัมพะนี บ้านม่อปั้นม่อเข้าม่อแกงขาย
บ้านกระเบื้องทำกระเบื้องผู้เมียกระเบื้องเกลดเต่าขาย บ้านศาลา
ปูนเผาปูนขาย บ้านเขาหลวงจีนตั้งโรงต้มสุราขาย บ้านห้าตำบลนี้
อยู่ในแควันเกาะทุ่งขวัน(๑๔๙) บ้านเกาะขาดหล่อผอบเต้าปูนทอง
เหลืองขาย บ้านวัดครทปั้นนางเลิ้งขาย บ้านริมวัดธรณีเลื่อย
กระดานไม้ขี้วไม้อุโลกขาย บ้านวัดพร้าวพราหมณ์ไททำแป้งหอม
น้ำมันหอมธูปกระแจะกระดาดขาย บ้านถ้าโขลงทำเหลกตปูตปลิง
ใหญ่น้อยขาย บ้านคนทีปั้นกะโถนตะคันช้างม้าตุกะตาน้อยใหญ่ขาย
บ้านโรงฆ้องซ้อกล้วยตีบมาบ่มขาย แลบ้านเจดตำบลนี้อยู่ในเกาะ
ทุ่งแก้ว(๑๕๐) แลบ้านนาเลิ่ง(๑๕๑) หอแปลพระราชสารทำกระดาด
ขาย บ้านคลองฉนู (เวก) พะเนียด(๑๕๒) ตั้งโรงขายไม้ไผ่ขายเสา
น้อยใหญ่ บ้านรามเทวะบุบาตรเหลกขาย บ้านวัดพิไชต่อหุ่น
ตะลุ่มแลภานสองชั้นขาย บ้านนาง(๑๕๓) เอียนริมกำแพงกรุงเทพ
มหานครเลื่อยไม้สักทำฝาเรือนปรุงเรือนขาย บ้านวัดน้ำวนจีน
ตั้งโรงทำขวานหัวเหลกแลขวานปลูขาย

(๑๔๙) เกาะทุ่งขวัญ เห็นจะหมายเอาทุ่งหลังบ้านคลองสระบัวฝั่งตะวันตก แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีใครเรียกกัน

(๑๕๐) เกาะทุ่งแก้ว คือทุ่งหลังบ้านคลองสระบัวฝั่งตะวันออก

(๑๕๑) บ้านนาเลิง หอแปลพระราชสาส์นนี้ ยังเป็นที่สงสัย จะว่าบ้านนาเลิงเดี๋ยวนี้ก็อยู่ถึงอำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี ในเวลานั้นเข้าใจว่ายังเป็นป่า ฤๅจะเป็นบ้านเกาะเลิงใต้อำเภอบางปะหัน แต่ชื่อนี้ไม่พบในหนังสือเก่าแห่งใด พบแต่ชื่อบ้านวัดนางเลิง ซึ่งมีมาในพงศาวดารในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ครั้งรับราชทูตพะม่าว่าโปรดให้ปลูกโรงรับแขกเมือง ณที่นั้น วัดนี้อยู่ในแม่น้ำอ้อมวัดตูมแถวเดียวกับวัดศาสดา แต่ที่เอาหอแปลพระราชสาส์นเข้าควบท้ายไว้ด้วยนั้น หอแปลพระราชสาส์นก็อยู่ในพระราชวัง บางทีจะหมายความว่า พวกหมู่เลขเผ้าหอแปลพระราชสาส์น เป็นคนตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลนั้น และพวกเลขเผ้าหอแปลพระราชสาส์นเป็นผู้ทำกระดาษขายดอกกระมัง

(๑๕๒) บ้านฉนู (เวก) พเนียด จะเป็นคลองระวางวัดพระเจดีย์แดงกับพเนียด หรือจะเป็นคลองหน้าพเนียดอย่างไรไม่ทราบ มีแต่บ้านธนูอยู่ในคลองบ้านเข้าเม่าคนละทาง

(๑๕๓.) บ้านบางเอี่ยนมีชื่อมาในพงศาวดารและกฎมณเฑียรบาล อย่ริมกำแพงพระนครด้านตะวันออกตรงสถานีอยุธยาข้าม

ในคำให้การชาวกรุงเก่า ไม่ได้กล่าวถึงด่านขนอนตลาดพะลาน ถนนคลองสะพานและค่ายขนบ้านหล่อเลย

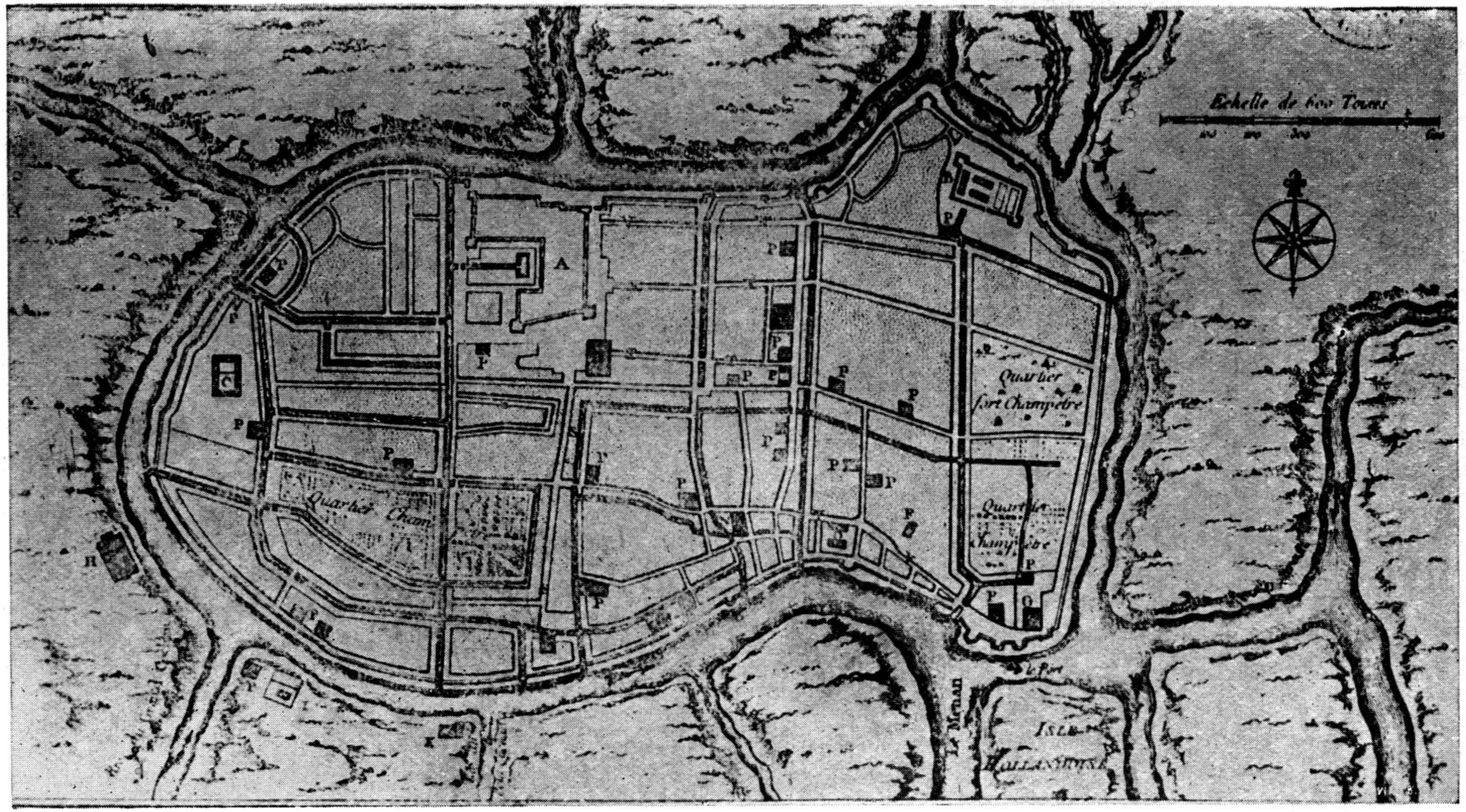

แผนที่พระนครศรีอยุธยา
ช่างฝรั่งเศสทำไว้แต่โบราณ

อักษร A พระราชวัง
อักษร B วังจันทรเกษม
อักษร C วังหลัง

พิมพ์ที่โรงพิมพ์อักษรศรีสมิต
ตำบลในเมืองหน้าพระลาน
จังหวัดพระนคร
วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๗๒